

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Olga Tarabarova

**Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon
20. sajandi kirjakeeles**

Magistritöö

Juhendaja professor Helle Metslang

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	7
1.1. Hüüdlause lausetüübina	7
1.1.1. Hüüdlause määratlemisest eri käsitlustes	7
1.1.2. Eesti hüüdlause käsitlusi	9
1.1.3. Hüüdlause omadused.....	12
1.1.3.1. Pragmaatiline funktsioon.....	12
1.1.3.2. Semantilised erijooned	14
1.1.3.3. Vorm.....	19
1.2. Konstruktsioonigrammatika.....	20
1.2.1. Ajalugu ja areng	20
1.2.2. Põhiväited.....	21
1.2.2.1. Konstruktsiooni mõiste.....	22
1.2.2.2. Konstruktsiooni omadused	24
1.3. Hüüdlause konstruktsioonigrammatika raamistikus.....	25
2. UURIMISMATERJAL JA ANALÜÜSIMEETOD	30
2.1. Materjali valiku põhimõtted ja tähtsamad mõisted.....	30
2.2. Materjali analüüs ja esitus.....	33
3. HÜÜDLAUSEKONSTRUKTSIOONID JA NENDE ESINEMINE KORPUSES	36
3.1. Komplementhüüdtarindid	36
3.1.1. Hääuafraasid	41
3.1.2. Kõneliik ja vaegsus	43
3.1.3. Referendi omadused	46
3.1.4. Komplementkonstruktsioonid	49
3.1.4.1. <i>mis</i> -konstruktsioon.....	52
3.1.4.2. <i>milline</i> -konstruktsioon	53
3.1.4.3. <i>missugune</i> -konstruktsioon	55
3.1.4.4. <i>kuis</i> -konstruktsioon.....	56
3.1.4.5. <i>kuidas</i> -konstruktsioon.....	57

3.1.4.6. <i>kui</i> -konstruktsioon	58
3.2. Väitlausepärased hüüdlauseid	61
3.2.1. Hüüufraasid	65
3.2.2. Kõneliik ja finiitsus	67
3.2.3. Referendi omadused	68
3.2.4. Lausepartikliga hüüdlausekonstruktsioonid	71
3.2.4.1. <i>kus</i> -konstruktsioon	71
3.2.4.2. <i>küll</i> -konstruktsioon	73
3.2.4.3. Segatüüp	76
3.2.5. Fraasipartikliga hüüdlausekonstruktsioonid	78
3.2.5.1. <i>ikka</i> -konstruktsioon	81
3.2.5.2. <i>alles</i> -konstruktsioon	82
3.2.5.3. <i>vast</i> -konstruktsioon	83
3.2.5.4. <i>aga</i> -konstruktsioon	84
3.3. Adjektiivide tähenduse skalaarsus konstruktsioonides	85
3.4. Hüüdlausekonstruktsioonid allkorpuste lõikes	91
Kokkuvõte	97
Lühendid	103
Kirjandus	104
<i>Estnischer vollständiger Exklamativsatz als Konstruktion in der Schriftsprache des 20. Jahrhunderts. Zusammenfassung</i>	107

Sissejuhatus

Siinses magistritöös käsitletakse eesti keele üht kõige spetsiifilisema kasutusega kommunikatiivset lausetüüpi, hüüdlause. Hüüdlause on lausetüüp, mis näitab, et lausega tähistatud sündmus on kõneleja jaoks ootamatu või üllatav, seega on hüüdlause lausetasandil peamine emotsioonide vormistusvahend.

Eesti keeles eristatakse mittetäiskujulisi (*Ohoo! Pagan!*) ja täiskujulisi hüüdlausetüüpe. Siinses töös käsitletakse ainult täiskujulisi: komplementlausekujulisi (*Milline äikesetorm meie linna tabas!*) ja väitlausepäraseid (*Küll on tore vanu sõpru kohata! On temal alles jõudu!*).

Komplementlausekujulisi hüüdlauseid vormistatakse küsivate-siduvate pronoomenite *missugune, milline, mis, misuke* ja proadverbidega *kuidas, kui, kuis*. Väitlausepäraseid hüüdlauseid liigitatakse kahte allrühma: lausealguliste lausepartiklitega *küll, kus* hüüdlauseteks ja fraasipartiklitega *alles, vast, aga, ikka* hüüdlauseteks.

Töö eesmärk on käsitleda täiskujulisi hüüdlauseid kui konstruktsioone ehk vormi ja tähenduse konventsionaliseerunud paare ja anda ülevaade nende kasutusdünaamikast eesti kirjakeele 1890.–1990. aastate aja- ja ilukirjanduskorpustes.

Siinne magistritöö jaguneb kolme peatükki. Uurimisobjektist ja eesmärgist lähtuvalt antakse esimeses osas esmalt ülevaade erinevatest hüüdlausekäsitlustest. Nii näiteks ei ole keeleteaduslikus kirjanduses kujunenud ühtset seisukohta, kas liigitada hüüdlause iseseisvaks lausetüübiks või käsitleda hoopis kõrvalekaldena väit- ja küsilausest. Sellele probleemile on oma uurimustes viidanud Fabian Beijer (2002) ja Inger Rosengren (1997). Seevastu Eesti allikates käsitletakse hüüdlauseid iseseisva kommunikatiivse lausetüübina, kuigi neil on väit- ja küsilausestega sarnane struktuur.

Samuti käsitletakse esimeses peatükis hüüdlause üldisi omadusi: pragmaatilist funktsiooni, tähendust ja vormi. Seejärel tutvustatakse konstruktsioonigrammatikat, selle ajalugu ja arengusuundi, põhiväiteid ja -mõisteid. Refereeritakse peamiselt Charles Fillmore'i (1988, 1989) ja Adele Goldbergi (1995, 2003) käsitlusi. Eesti keeleteaduses on konstruktsioonigrammatikaga tegelenud näiteks Pille Penjam (2008), kes vaatles doktoritöös eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiive, ja Heete Sahkai (2011), kelle doktoritöö käsitleb eesti keele teonimede süntaksit.

Hüüdlauseid konstruktsioonigrammatika raamistikus on kõige põhjalikumalt käsitlenud Laura Michaelis, kes sõnastas hüüdlause kriteeriumid 2001. aastal ilmunud artiklis „Exclamative constructions”. Enne seda ilmus Michaelisel koostöös Knud Lambrechtiga artikkel „Towards a construction-based theory of language function: the case of nominal extraposition” (1996), milles käsitleti eelteema ja väljatõstega lausekonstruktsioone. Neid uurimusi tutvustatakse alapeatükis 1.3. Ka Beijer (2002) on oma käsitluses sõnastanud hüüdlause kriteeriumid, mis eristavad seda selgelt teistest emotsionaalsetest lausetest. Beijeri-Michaelise kriteeriumitest ongi siinse töö uurimismaterjali kogumisel lähtutud.

Teises osas tutvustatakse uurimismaterjali, analüüsimeetodit ja defineeritakse siinse töö seisukohast olulised mõisted. Samuti tutvustatakse hüüdlause konstruktsiooniskeeme ja näidete esitamise viisi. Materjal, mille moodustab 546 täiskujulist hüüdlause, on kogutud Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpusest (<http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>), kasutades regulaaravaldistes hüüdlausele iseloomulikke sõnu (*missugune, mis, küll, aga* jne) ja hüüumärki. Siinse töö uurimismaterjali valimisel töötati läbi ligikaudu 4000 lauset. Vaatluse all on 1890.–1990. aastate ilu- ja 1890.–2000. aastate ajakirjandustekstide täiskujulised hüüdlused. 1890.–1990. aastate ajakirjanduse ja 1890.–1980. aastate ilukirjanduse korpustest saadud hüüdlause hulk ei ole muudetud, sest eesmärk on anda sellest perioodist täielik ülevaade. Kuna 1990. aastate ilu- ja 2000. aastate ajakirjanduskorpuste hüüdlause kogumaht on väga suur, on siinsesse töösse valitud võrdluseks vaid juhuslik osa. Materjali analüüsimisel rakendatakse kvalitatiivset korpuspõhist deskriptiivset meetodit.

Kolmandas, uurimuslikus osas analüüsitakse eesti keele täiskujulisi hüüdlauseid konstruktsioonidena. Konstruktsioonina käsitletakse hüüufraase ehk seda osa hüüdlausest, milles peitub kõneleja jaoks ebaootuspärane informatsioon. Hüüufraase kujundavad hüüupotentsiaaliga eri liiki sõnad, näiteks substantiivid ja adjektiivid. Sellest lähtuvalt püütakse magistritöös vastata uurimisküsimusele, kas täiskujulistes hüüdlausest esinevad skalaarses tähenduses sagedamini substantiivid või adjektiivid. Substantiivid omandavad skalaarse tähenduse enamasti kontekstis, mis selgitab, millise omaduse poolest on miski tähelepanuväärne. Eesti käsitlustes (Mati Erelt 1986, Helle

Metslang 1984) on arvatud, et väga sageli on selleks keeleüksuseks just adjektiiv, kuna omadust märkivatel sõnadel on suur võime kujundada hüüufraase.

Igale täiskujulise hüüdlause tüübile on pühendatud üks alapeatükk. Antakse ülevaade iga alltüübi kasutussagedusest ja üldistest omadustest: vaegsusest-terviklikkusest, kõneliigist ja referendi omadustest. Alapeatükis 3.3 käsitletakse mõlemas hüüdlause tüübis esinenud adjektiivide skalaarseid omadusi, toetudes seejuures Mati Erelti adjektiivide süntaksi käsitlusele (1986) ja Carita Paradisi adjektiivide liigitusele (2001). Kolmanda osa lõpus esitatakse ülevaade eesti keele täiskujuliste hüüdlause kasutusdünaamikast eesti kirjakeele korpusel.

Teema on aktuaalne, sest eesti keele hüüdlauseid on olnud mõnda aega põhjalikumalt uurimata ning see jätab süntaksikirjeldusse lünga. Vanemad põhjalikumad käsitlused, millele hüüdlause uurimisel toetuda, on Helle Metslangi uurimused: 1984. aastal ilmunud preprint „Ühest eesti hüüdlause tüübist” ja 1990. aastal Keeles ja Kirjanduses ilmunud artikkel „Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal”. Ülevaade eesti keele hüüdlause tüüpidest on esitatud ka 2012. aasta bakalaureusetöös (Tarabarova 2012). Eesti keele hüüdlause kui konstruktsiooni ei ole seni käsitletud. Ühtlasi haakub teema praeguste suundadega keeleuurimises, kus uuritakse keele toimimist suhtluses, selle tegelikku kasutust ja emotsionaalsuse avaldumist keeles.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1. Hüüdlause lausetüübina

1.1.1. Hüüdlause määratlemisest eri käsitlustes

Ekkehard Königi ja Peter Siemundi järgi saab nii Euroopa kui ka paljudes teistes maailma keeltes eristada süntaksi tasandil kolme põhilist lausetüüpi: väitlauset, küsilause ja käsklauset. Need kolm kommunikatiivset lausetüüpi on maailma keeltes ka kõige hõlpsamini identifitseeritavad. Lisaks nimetatud kolmele põhitüübile võib keeltes lisanduda veel teisigi, mitte nii levinud lausetüüpe. Üks neist on **hüüdlause** (ingl *exclamative clause*, sks *Exklamativsatz*), mille erinevad vormid on tõenäoliselt välja arenenud väit- ja küsilausest (nagu eesti laused *Küll on täna ilus rannailm! On tema alles lobamokk! Missugune kirju vaip!*). Hüüdlause seostatakse eelkõige kõneleja afektiivse seisundi ning emotsioonidega, mis on tekkinud mõne üllatusliku situatsiooni või väite tõttu. Hüüdlause väljendab kõneleja suhtumist iseendasse, kuulajasse või kõneainesse. (König, Siemund 2007: 282, 316, Metslang 1990: 602)

Keeleteaduslikus kirjanduses leiab mitmeid kõneleja afektiivset seisundit kajastavaid süntaksitermineid, mille kasutus käsitlustes varieerub. Terminoloogilistele erinevustele on oma käsitlustes viidanud nii Fabian Beijer (2002) kui ka Laura Michaelis (2001). Beijeri järgi (2002: 1) käsitletakse kirjanduses ekspressiivseid lausungeid (ingl *expressive utterances*), hüüdlausungeid (ingl *exclamatory utterances*), ekspressiivseid lauseid (ingl *expressive sentences*), hüüatusi (ingl *exclamations*), hüüdlauseid (ingl *exclamatives*) ja ekspressiivseid kõneakte (ingl *expressive speech acts*). Nimetatud terminitel puuduvad aga täpsed definitsioonid, mistõttu on hüüdlause uurijatel sageli raske neid üksteisest eristada.

Jessica Rett (2011) on oma käsitluses püüdnud sõnastada erinevused hüüdlause (ingl *exclamatives*) ja hüüundite vahel (ingl *sentence exclamation*). Esimesel juhul on hüüund põimitud väitlause (1), see tähendab, väitlause on põimitud emotiivne hinnang. (Rett 2011: 412) Hüüdlause on aga lausetüüp, mis terviklikult väljendab kõneleja hinnangut millegi suhtes (2). Seega vormilt ning tähenduselt on tegemist erinevate konstruktsioonidega.

(1) *Wow, John bakes delicious desserts!* (Rett 2011: 412)

„*Ohoo*, John küpsetab imelisi magustoite!”

(2) Kui imelisi magustoite John küpsetab!

Natalia Zevakhina (2013) eristab oma tüpoloogilises käsitluses „päriühüüdlauseid” (ingl *proper exclamatives*) kõikidest teistest üldistest ekspressiivsetest väljenditest (ingl *improper exclamatives, exclamations*). Üldised ekspressiivsed väljendid erinevad hüüdlausest näiteks selle poolest, et ei esine kunagi elliptilistena (Zevakhina 2013: 160). Siinses töös käsitletakse täiskujuliste hüüdlause mittetäielikke tüüpe vaegkonstruktsioonidena (vt ptk 3.1.2 ja 3.2.5).

Autor on nimetanud eri tüüpi hüüdlausekonstruktsioone strateegiateks ning jaganud 45 keele hüüdlauseid viide suuremasse rühma. Näiteks eesti keele fraasipartikliga väitlausepärase hüüdlause kuulub subjekti-verbi inversiooniga hüüdlause rühma (nt 3, vt ptk 1.1.2). Samasugust hüüdlause mustrit on märgata veel germaani keeltes (inglise, saksa, hollandi, taani, rootsi), Hiina mandariini ja tšuktši keeles (4). (ibid.: 164)

(3) On sul *alles* ilusad silmad!

(4) *Hat der doch glatt getanzt!* (Zevakhina 2013: 164)

„Kuidas ta ometi tantsis!”

Beijer (2002: 2) eristab hüüdlauseid kõikidest teistest üldistest ekspressiivsetest väljenditest järgmiste kriteeriumite abil.

Hüüdlause:

- a) väljendab tugevat positiivset või negatiivset emotsiooni, mis on seotud konkreetse olukorraga, see tähendab, hüüdlause on emotsionaalselt laetud;

- b) sisaldab skalaarse tähendusega keeleüksust, mis on sõnaselge või sisust järeldatav (vt ptk 1.1.3 ja 1.3);
- c) väljendab kõrvalekaldumist normist. (vt ka Michaelis 2001)

Teistel sarnastel ekspressiivsetel väljenditel puudub vähemalt üks nimetatud kriteeriumitest (Beijer 2002, *ibid.*). Nii pole näiteks Retti (2011: 415) käsitluses väitlauseesse põimitud hüüunditel skalaarset tähendust. Mõningates käsitlustes (Castroviejo Miro 2006, Villalba 2008, Portner ja Zanuttini 2003) on hüüdlauseste puhul rõhutatud skalaarsuse kõrval ka emotsionaalset sisu.

Inger Rosengren (1997: 176, 177), kes on uurinud saksa, prantsuse, inglise ja rootsi keele hüüdlause tüüpe, peab hüüdlauseste puhul skalaarseks fenomeniks hoopis rõhku (ingl *exclamatory accent*). Autori järgi on rõhul kõrgem põhitoon ja pikem kestus, mistõttu peegeldab see kõneleja emotsionaalset seotust teemaga. Siiski ei näita rõhutatus seda, kas emotsioon on positiivne või negatiivne, kuid kuulaja saab selle kindlaks teha konteksti abil. (Rosengren 1997: 178)

Eelnevast järeldeb, et hüüdlauseid käsitletakse väga erinevalt (Rosengren 1997, Michaelis 2001, Beijer 2002, Rett 2011, Zevakhina 2013). Sageli puuduvad ekspressiivseid lauseid tähistavatel terminitel täpsed definitsioonid, mistõttu on raske neid üksteisest eristada. Lisaks pole kujunenud ühtset seisukohta, kas käsitleda hüüdlauseid iseseisva lausetüübina või kõrvalekaldeks teistest põhilause tüüpidest – väit- ja küsilausestest (vt ptk 1.1.3).

1.1.2. Eesti hüüdlause käsitlusi

Eesti keele hüüdlause üldine määratlus on sarnane rahvusvahelistes käsitlustes sõnastatud määratlustega. „Eesti keele grammatika II” järgi on hüüdlause lausetüüp, mis näitab, et lausega tähistatud sündmus on kõneleja jaoks ootamatu ja üllatav (EKG II: 179). Samuti on tähelepanu pööratud hüüdlause suprasegmentaalsetele erijoontele: eesti keele hüüdlause iseloomustab eripärane intonatsioon, põhitooni jäämine suhteliselt

kõrgele ja hüüu fookuse märkimine, mis on vestluskaaslasele äratuntav (ibid.) (vrd Rosengren 1997).

Helle Metslang (1990) on määratlenud hüüdlause kui kõige kitsapiirilisema lausetüübi põhiliste kommunikatiivsete lausetüüpide hulgas. Tabel 1 annab ülevaate eesti keele hüüdlause tüüpidest.

Tabel 1. Eesti keele hüüdlause tüübid

	Hüüdlause tüüp	Struktuur	Eitus	Näited
Täis- kujulised	lausepartiklite (<i>küll, kus</i>) ja võimaliku inversiooniga	väitlausepärase	ei	<i>Küll on väljas käre pakane! ~ Küll väljas on käre pakane! Kus alles ütles! ~ Kus ütles alles!</i>
	fraasipartiklitega (<i>aga, alles, vast, ikka</i>) ja inversioonita	väitlausepärase	ei	<i>On alles inimesel iseloom! Oli vast huvitav seminar!</i>
	komplement- lausekujuline (<i>missugune ~ milline ~ mis ~ misuke, kui, kuidas, kuis</i>)	(eri)küsilause- kujuline	enamasti ei (v.a <i>kuidas- ja mis- tüübid</i>)	<i>Missugune tore õhtu meil oli! ~ Missugune tore õhtu! Kui ilusti koor laulis! Kuidas sa kasvanud oled! <u>Kuidas</u> ma <u>ei tahtnud</u> kohvikusse minna! <u>Mis</u> kõik <u>ei</u> <u>juhtunud</u> tol päeval!</i>
Mitte- täiskujulised	(hüüd)fraaslause ehk poollause	hüüdsõna ja fraasi ühend	ei	<i>Oh õudust! Ah neid lapsi!</i>
	hüüdsõna	sõna	ei	<i>Ah! Tohoh! Ptüü!</i>

Tabelist 1 nähtub, et eesti keeles on hüüdlauseid käsitletud täiskujuliste ja mittetäiskujulistena. Täiskujuliste hulka kuuluvad lause- või fraasipartiklitega hüüdlased, aga ka komplementhüüdlased. „Eesti keele grammatikas II” nimetatakse täiskujulisi hüüdlauseid nende kommunikatiivsest struktuurist lähtuvalt ka propositsioonilauseteks (vt ptk 1.1.3). Propositsioonilause on jaatav ja kuulub tüüpiliselt öeldistäitega normaallause (5) või eksistentsiaallause (6) hulka. Nende lausete tuum on reema (öeldistäide või alus). (EKG II: 180)

(5) Küll siin on *umbne!*

(6) Küll oli maja taga *lehti* maas!

Eriküsilausekujuline ehk **komplementhüüdlause** (edaspidi komplementhüüdtarind, vt ptk 2, 3.1) on ilmselt iseseisvunud üllatust, imetlust või tähelepanu juhtimist

väljendavat öeldist laiendavast komplementlausest (alistatud kõrvallausest) (*Vaata, milline vahva koer seal jookseb!* > *Milline vahva koer seal jookseb!*) (EKG II: 181). Neid komplementhüüdtarindeid iseloomustavad lausealgulised küsivad-siduvad asesõnad *missugune/milline/mis, kuis/kuidas/kui* (edaspidi siduvad asesõnad). Küsilausest eristab neid eripärane intonatsiooniline vormistus ja tekstivalents, mis tähendab seda, et erinevalt küsilausest ei oota hüüd kunagi vastust (Metslang 1984: 5; vt ka Portner ja Zanuttini 2003).

Komplementstruktuuriga hüüdlauseid võivad esineda finiiitsete ja vaegsetena (vrd *Missugune ere päikesevalgus täna väljas on! Missugune ere päikesevalgus!*). Vaegne struktuur hõlmab ainult hüüufraasi, mis on enamasti substantiivifraas. Metslang on seda tüüpi struktuuri nimetanud veel ka elliptilisteks propositioonilauseks (1984: 5). Siinses töös nimetatakse komplementstruktuuriga hüüdlauseid üldistava terminiga *hüüdtarinditeks* (ptk 3.1), et eristada neid väitlausepärasest tüüpidest, mis esinevad ainult finiiitsetena (ptk 3.2).

Väitlausepäraseid hüüdlauseid nimetatakse ka partiklitega hüüdlauseteks. Lause algul esinevad lausepartiklid *küll* ja *kus* võimaldavad muuta lauses öeldise asukohta nii, et tähendus seejuures ei muutu (*Küll on ilus ilm väljas! Küll väljas on ilus ilm!*). Fraasipartiklitega *aga, vast, ikka, alles* hüüdlauseid esinevad ainult otsesõnajärgja, see tähendab, verb eelneb alati subjektile (*On tema alles tore inimene!*) (vt ptk 3.2).

Mittetäiskujulisi tüüpe on nimetatud **hüüdfraaslauseteks** ja poollauseteks (*Ah seda kurbust!*). Neis ei ole finiiitne verb kuidagi juurdemõeldav ja need fraasid toimivad tervikuna. Ainult sõnast koosnevaid hüüdväljendeid (*Tohoh! Ah!*) on peetud ürgseimaks hüüdlausetüübiks. (Metslang 1984: 5, Metslang 1990: 599, 600)

Eesti keeles on hüüdlauseid seostatud afektiivse süntaksiga. Metslang (1990: 601) on lähtunud Valma Yli-Vakkuri grammatikavahendite afektiivsuse käsitlusest ja laiendanud seda edasi hüüdlausele. Termin tähistab süntaksivahendite sekundaarset talitlemist, mis on vajalik selleks, et kõneleja saaks väljendada suhtumist iseendasse, kuulajasse või kõneainesse.

Afektiivse süntaksi kohaselt omandavad keelevahendid pragmaatilistel eesmärkidel sekundaarseid funktsioone. Nii ongi komplementlausekujuliste hüüdlausete korral tegemist iseseisvunud kõrvallausega, mille küsiv-siduv asesõna on semantiliselt

teisenenud, selgitades hüüdlauseis, kes, mis või missugune omadus enim tähelepanu väärrib. Partiklitega väitlausepäraustes konstruktsioonides esinevad partiklid eksklamatiivses funktsioonis, mis ei ole keeles nende esmane funktsioon. (Metslang 1990: 606)

Siinse töö analüüsisosas käsitletakse ainult täiskujulisi hüüdlausetüüpe: väitlausepäraseid partiklitega hüüdlauseid ja komplementhüüdtarindeid.

1.1.3. Hüüdlause omadused

Järgnevalt antakse ülevaade hüüdlause üldistest semantilis-pragmatilistest tunnusoontest, mis määratlevad selle lausetüübi ja eristavad selgelt teistest eksklamatiivsetest väljenditest, näiteks hüüunditest (vt ka 1.1.1). Semantiliste erijoonte all käsitletakse põhjalikumalt ka adjektiivide semantilisi omadusi.

1.1.3.1. Pragmatiline funktsioon

Eelnevatest peatükkidest järeldub, et hüüdlause pragmatiline funktsioon on väljendada eelkõige kõneleja emotsioone – vaimustust, imestust, üllatust või viha millegi ebatavalise ja ootamatu suhtes. Hüüdlauseis on üllatus alati markeeritud ja selle ajend on positiivne või negatiivne emotsioon. Üllatus põhjustab **hinnangu** mittekanoonilisele situatsioonile, mis on ebaootuspärane ja mittenormatiivne, see tähendab, et situatsioonist puudub mingisugune konkreetne stereotüüpne aspekt, mille olemasolu kõneleja on eeldanud. (Michaelis 2001: 1039) Nii võibki näitelause 6 interpreteerida järgmiselt: kõneleja ei eeldanud, et maja taga on nii võrd palju lehti maas ja hetk, mil ta seda märkab, on talle ebaootuspärane. Seega situatsioon tervikuna on mittekanooniline ja kõneleja annab sellele hinnangu.

Hüüdlauseile on omane **kõneleja vaatepunkt**, seega peetakse kõnelejat alati „vaikimisi hinnanguandjaks” (Lambrecht, Michaelis 1996: 239). On võimalik, et kõneleja vahendab kellegi teise vaatepunkti situatsioonile (7). Sellisel juhul ei vasta lause struktuur hüüdlause struktuurile. Vahendatud vaatepunkti nimetatakse perspektiivi nihkeks. (Michaelis 2001: *ibid.*)

(7) She couldn't believe how few people came to help her. (Michaelis 2001: 1039)

„Ta ei suutnud uskuda, kuidas mõned inimesed talle appi tulid.”

„Ta ei suutnud uskuda, et mõned inimesed tulid talle appi.”

Peamine erinevus hüüdlause ja teiste ekspressiivsete väljendite vahel on **taastatav propositsioon** ehk lausungi sisu ja mõte, mida kõneleja soovib väljendada. Propositsioon, mis kõneleja eelduste järgi on tõene, on kodeeritud näiteks nii hüüd- kui ka väitlauseks. Rosengren (1997: 175) on määranud hüüdlause propositsiooni kitsamalt: lause propositsioonilise sisu moodustab predikaat, adjektiiv või adverb, mille tähenduses on kindel määr või kogus.

Hüüdlause väljendub propositsiooniline sisu alati skalaarsena (nt keegi või miski on keskmisest pikem, imelisem). Kõnelejalt oodatakse kinnitust tavapärasele normile, kuid hüüdlause väljendub tema üllatuslikkus ja imestus normist kõrvalekaldumise suhtes. Selline ebaootuspärasus avaldub alati siis, kui kõneleja ootused ei vasta mingitel põhjustel tegelikkusele. (Rosengren 1997: 175, Rett 2011: 430, Zevakhina 2013: 168) Propositsiooni tähenduse muudab skalaarseks kõneleja emotsionaalsus (Michaelis 2001: 1040). Lause struktuuri arvestades jääb fookusesse tõstetud osa tõenäoliselt lause reemasse (Metslang 1984: 15).

Kuigi suur osa hüüdlauseid on küsilause struktuuriga, erineb nende puhul see, mille kohta midagi väidetakse. Näiteks hüüdlause *Kui palju ta poes kulutas!* presupositsioon on „ta kulutas x hulga raha”. Kui küsilause funktsiooniks on informatsiooni teadasaamine (konkreetne summa), siis sama konstruktsiooniga hüüdlause funktsioon on väljendada „kulutamise skaala” teatud punkti. Siiski on mõlemal kõneakti sarnane algpositsioon – kõneleja jaoks on fakt „ta kulutas x hulga raha” eelkõige tõene ja iseenesestmõistetav ning ta eeldab, et kuulaja jaoks niisamuti. (Michaelis 2001: 1047)

Hüüdlause seostatakse sageli ka **illokutiivse jõuga** (Portner, Zanuttini 2003: 2–3). Illokutsioon, mille markerid kõnes on näiteks sõnajärg, intonatsioon ja rõhk, grammatilistest kategooriatest aga kõneviis, on lausungi eesmärk ehk selline kõneakti osa, mis realiseerib kõneleja mõtteis oleva tegevuse (Lexicon). Illokutiivne jõud on alati seotud kontekstiga, mis sisaldab mingit informatsiooni nii kõneleja (k_K), maailma (m_K)

kui ka lausungi aja (a_K) kohta. Arvestades konteksti, on Rett konstrueerinud näiteks järgmise hüüdlause propositsioonis (p) peituva illokutiivse jõu valemi:

k_K lausungis peituv illokutiivne jõud(p) on kohane kontekstis K , kui p on esiletõusev ja tõene m_K -s. Sobivuse korral mõjub illokutiivne jõud(p) sellise keelelise väljendina, kus p mõjub k_K -le ebaootuspärasena¹. (Rett 2011: 429)

1.1.3.2. Semantilised erijooned

Hüüdlausestes sisaldub alati mingisugune skalaarse tähendusega sõna. Hüüufraasides esineva gradeeritava keeleüksuse tõttu on hüüdlauseid nimetatud veel ka näiteks astme- või määrakonstruktsioonideks (ingl *degree construction*) (Castroviejo Miro 2006: 77). Gradeeritava elemendi puudumisel ei saaks lause funktsioneerida hüüdlauseks.

Seega hüüdlauseste peamine semantiline tunnusjoon on neis peituv **skalaarsus**. Kõikides siinse töö koostamisel kasutatud hüüdlause teemalistes allikates käsitletakse mingil määral sellele lausetüübile iseloomulikku skalaarsuse ehk gradeeritavuse omadust (Michaelis ja Lambrecht 1996, Rosengren 1997, Michaelis 2001, Beijer 2002, Portner ja Zanuttini 2003, Castroviejo 2006, Villalba 2008, Rett 2011, Zevakhina 2013).

Eestikeelses kirjanduses kasutatakse enamasti terminit *gradatsioon* või *gradeeritavus* (Mati Erelt 1986). Võõrkeelsetes käsitlustes kasutatakse rohkem terminit *skalaarsus* (nt Kennedy, McNally 2002, Castroviejo Miro 2006, Zevakhina 2013). Skalaarsus on eri liiki sõnade, sageli omaduste, intensiivsustaste väljendamine (Erelt 1986: 73).

Eesti keele hüüdlausestes kannavad skalaarset tähendust sagedamini adjektiivid ja substantiivid, kuid gradatsiooni on võimalik väljendada ka korduste, prefiksoidide või määraadverbidega (nt *Tänavune talv on ebanormaalselt pikk.*), mis laiendavad lauseis adjektiive (Erelt 1986: 113, vt ka Paradis 2001). Hüüdlauseste hüüufraasides esinevaid gradeeritavaid sõnu iseloomustab hüüupotentsiaal.

Hüüupotentsiaal on sõnade võime esineda hüüdlauseis ja kujundada hüüutuuma. Hüüupotentsiaal on kõigil neil sõnadel, millega tähistatavad omadused, kogused ja protsessid on mingis ulatuses määramatud või varieeruvad. Enim võimalusi hüüdlauseste moodustamiseks pakuvad varieeruva intensiivsusega kvaliteete ja kvantiteete märkivad

---

¹ „E-force(p), uttered by s_C , is appropriate in a context C if p is salient and true in w_C . When appropriate, E-force(p) counts as an expression that s_C had not expected that p ” (Rett 2011: 429).

sõnad, nagu näiteks *ilus, inetu, mõistev, erutav, õnnetu, abitu, palju, vähe, kuumus, lärm, rõõm, rõõmustama, kurvastama, kaasa elama*. Näidetest järeldub, et hüüupotentsiaal võib olla eri liiki sõnadel: adjektiividel, substantiividel, adverbidel, verbidel. Hüüupotentsiaali võivad kontekstis omandada näiteks sellised substantiivid, mille tähenduses ei ole varieeruvat intensiivsust, kuid kontekst selgitab, mis konkreetselt on tähelepanuväärne (Metslang 1984: 6, 7). Üldiselt on arvatud, et väga sageli on hüüupotentsiaal just adjektiividel, mistõttu käsitletakse järgnevalt adjektiivi tähenduse skalaarseid omadusi (vt ka ptk 3.3).

Hüüupotentsiaal puudub neil adjektiividel, mille tähenduses on omaduse aste juba piiritletud (*kakskeelne laul, pururikas ettevõtja*), liitadjektiividel (*telliskivipunane, tsaariaegne*), ainesõnadel, millega väljendatav omadus kuulub objektile tervikuna (*karusnahkne vest*) ja terminitel (*arteriaalne*). Need adjektiivid on gradeerimatud, sest nad on juba eksplitsiitselt gradeeritud. Osa adjektiive ei gradeeru ka selle tõttu, et nende tähenduses on juba fikseeritud kindel intensiivsusskaala punkt või piirkond (*viimane, minimaalne*). (Metslang 1984: 6, 10, Erelt 1986: 74, 75)

Carita Paradis (2001: 50) eristab oma käsitluses gradeeritavaid ja mittegradeeritavaid adjektiive. Mittegradeeritavaid adjektiive ei saa näiteks laiendada adverbidega (nt *klassikaline ballett > *erakordselt klassikaline ballett*). Gradeeritavad adjektiivid jagunevad kolme rühma:

- a) skalaarsed adjektiivid: *pikk, hea, vana*;
- b) ekstreemsed adjektiivid: *kohutav, geniaalne, suurepärane*;
- c) piiratud adjektiivid: *õige, identne*.

(Paradis 2001: 50, 51)

Skalaarsed adjektiivid kombineeruvad hästi adverbidega (*erakordselt pikk*) ja esinevad kesk- ning ülivõrdes (Murphy 2010: 227). Seda tüüpi adjektiive iseloomustab antonüümia (*lühike – pikk*). (Paradis 2001: 50)

Ekstreemsed adjektiivid kombineeruvad tugevdavate täielikkust väljendavate adverbiaalsete laienditega (*täiesti kohutav olukord, absoluutselt suurepärane esitus*). Neidki iseloomustab antonüümia seos. Kui skalaarsed adjektiivid näitavad skaala

ulatust, siis ekstreemsed adjektiivid näitavad skaala äärepunkte (*kohutav – halb – hea – suurepärane*).

Piiratud adjektiivid kombineeruvad täielikkust väljendavate adverbidega (*täiesti tõene väide, absoluutselt identsed kaksikud*), kuid keelekõneleja ei seosta neid skaalaga. Pigem iseloomustab neid loogiline seos „kas-või” (*õige vastus – vale vastus, identsed kaksikud – mitte-identsed kaksikud*). (Paradis 2001: 51–53)

Lynne Murphy (2010: 224) eristab oma käsitluses **absoluutseid adjektiive**, mis sobituvad olemuselt Paradisi piiratud omadustega adjektiivide rühma. Absoluutseid adjektiive eristab oma käsitluses ka Mati Erelt (1986: 85, 86). Selles rühmas on esindatud adjektiivid, millega ei saa kasutada adverbiaalseid laiendeid, ja adjektiivid, mille korral selline võimalus esineb. Absoluutne adjektiiv näitab, kas sellega väljendataval objektil on mingi omadus või mitte (vrd Paradis 2001). Autor toob näite paarisarvudest ja paaritute arvudest: kui arvu iseloomustab paarisarvuline omadus, siis ei saa see kuidagi olla paaritu arvuline ja vastupidi. (Murphy 2010: 225) Näiteks ei ole võimalik öelda **väga paarisarvuline summa*.

Absoluutsete adjektiivide korral määrab skaala üks vastanduse liikmeid. Näiteks antonüümipaaris *haige-terve* on selleks liikmeks *haige*. See tähendab, et *terve* märgib vaid selle skaala otspunkti. Samuti kuulub absoluutsete adjektiivide alla hulk selliseid, mis ei moodusta antonüümipaare, näiteks värvusadjektiivid (*punane*) ja kuju märkivad adjektiivid (*ümmargune*). (Erelt 1986: 86)

Mati Erelti järgi (1986: 73) jaguneb adjektiivide gradatsioon kaheks, **relatiivseks gradatsiooniks** ehk komparatsiooniks ja **absoluutseks gradatsiooniks**, mis jaotub veel omakorda kaheks: võrdluseks omaduse keskmise normiga (*väga – keskmiselt – natuke*) ja võrdluseks piinormiga (*täiesti – peaaegu*).

Absoluutgradatsiooni on nimetatud ka 'väga'-gradatsiooniks, mille järgi omaduse määr on vaadeldav intensiivsuse skaalana, kuhu kuuluvad kõik normipärast määra ületavad väärtused. Näiteks järgmistest vanust märkivatest sõnadest, *noor – noorepoolne – keskealine – vanapoolne – vana*, on 'väga'-gradatsioon ja hüüupotentsiaal vaid liikmetel *noor* ja *vana*. (Metslang 1984: 9, vt Erelt 1986) Seejuures mõõdetakse nende adjektiivide intensiivsust vanuse skaalal. Näiteks saab öelda, et keegi on *väga noor*, kuid mitte **väga noorepoolne*. Kui hüüdlause sisutuumaks satub 'väga'-astmes

adjektiiv, nagu näiteks *hämmastavalt kaunis, ütlemata kurb, imearmas*, siis intensiivistub omadus kahekordselt: gradatsioon ja hüüu kommunikatiivse tähenduse tõttu (Metslang 1984: 12). Absoluutset gradatsiooni on eesti keeles võimalik väljendada mitmete keelevahenditega, näiteks intensiivsusprefiksoidide (*ime-, puru-*), korduse (*sini-sinine*) ja määraadverbidega (*hullupööra, ilmatu*) (Erelt 1986: 112, 113).

Hüüdlauseatele on omasem võrdlus omaduse keskmise normiga (8 ja 9), harvem esineb näiteid ka võrdlusest piinormiga (10 ja 11):

(8) Küll on teadmatus *kole!* (ILU1960\ilu0042)

(9) Küll on ikka *raske* soomlastele oma võlga tasuda! (AJAE1990\tat0746)

(10) Millised *pahupidised* suhted! (ILU1980\tkt0106)

(11) Missugune *tähelepanuväärne* sündmus! (SLÕ1997)

Näites 8 tähendab kaldkirjas esitatud adjektiiv gradatsioon seda, et teadmatus on kole keskmise normiga võrreldes, see tähendab, inimese teadvuses eksisteerib ka vähem või rohkem koledamaid nähtusi. Näites 9 esitatud adjektiiv on võrreldav samuti keskmise normiga, väljendades keskmisest kõrgemat raskusastet (vt joonist 9, ptk 3.3). Näidetes 10 ja 11 esitatud adjektiivid ei ole võrreldavad keskmise normiga, vaid piinormiga (vt joonist 10, ptk 3.3). See tähendab, et referent ei saa olla vähem-rohkem pahupidine või tähelepanuväärne. Mati Erelti terminoloogiast lähtudes on mõlemal juhul tegemist absoluutse gradatsiooniga.

Võõrkeelsetes käsitlustes defineeritakse skalaarsust erinevalt. Castroviejo (2006: 95), Christopher Kennedy ning Louise McNally (2002: 9) järgi võib adjektiivide gradeeritavuse skaala olla **avatud** (omadusel puudub minimaalne ja/või maksimaalne väärtus) või **suletud** (esineb vähemalt üks kahest väärtusest: maksimaalne ja/või minimaalne). Kui näiteks adjektiividel *tühi, täis, avatud, suletud* on minimaalsed ja maksimaalsed väärtused, siis adjektiividel *pikk, lühike, huvitav, odav* need puuduvad (Kennedy, McNally 2002: 9).

Zevakhina (2013: 163) seevastu eristab **astmelist skalaarsust** (ingl *degree scalarity*) ja **polaarset skalaarsust** (ingl *polar scalarity*). Esimesel juhul võib väärtusi semantiliselt skaalale jaotada lõpmatuseni. (Zevakhina, *ibid.*)

(12) Kui *suures* majas nad elavad!

(13) Kuidas ta ometi *tantsis*!

Näites 12 väljendab kõneleja oma imestust maja suuruse üle. Kõneleja oli eelnevalt teadlik sellest, et kõne all olevad inimesed elavad keskmisest suuremas majas, kuid maja tegelikku suurust ei osanud ette ennustada. Kuna ettekujutus maja suurusest ületatakse, võrreldaksegi suurust keskmise määraga ja tegemist on astmelise skalaarsusega.

Polaarse skalaarsuse korral asub semantilisel skaalal vaid kaks väärtust – üks eeldatud ja teine kinnitatud-väidetud. Näites 13 väljendatakse imestust inimese tantsuoskuse üle. Kõneleja oli inimese heast tantsuoskusest eelnevalt teadlik ning nähes inimest uuesti tantsimas vaid kinnitas seda teadmist.

Järgnevalt on esitatud kokkuvõtvalt, millised termineid on kasutatud tähistamiseks eri tüüpi skalaarsust.

	Erelti (1986) absoluutne gradatsioon	
	Võrdlus omaduse keskmise normiga	Võrdlus omaduse piirnormiga
Kennedy, McNally (2002); Castroviejo (2006)	Avatud skaala	Suletud skaala
Zevakhina (2013)	Astmeline skalaarsus	Polaarne skalaarsus

Üldistavalt võib kokku võtta, et hüüdlauseid väljendavad kõneleja skalaarset ootust (ingl *scalar expectation*): kõneleja on eeldanud, et gradeeritud omadus omandab mingisuguse kindla määra, kuid tegelikkuses on see määr ületatud (14) (Rett 2011: 421, 422). See vallandabki kõnelejas üllatuslikkuse ebaootuspärase suhtes. Näitelauses 14 on kõnelejat üllatanud vestluskaaslase pikkus, mis ületas pikkusskaala keskmise.

(14) Kui lühike sa oled!

1.1.3.3. Vorm

Kuigi selle lausetüübi funktsioon on keeliti väga sarnane – väljendada üllatuslikkust ja emotsioone – varieerub seejuures hüüdlause struktuur, mis on sageli väit- ja küsilause struktuuriga väga sarnane. Selline mitte üks-ühele vastandumine vormis ja funktsioonis on tekitanud ebaühtluse kategoriseerimises. Nii nagu pole leitud ühtset seisukohta terminoloogia osas (vt ptk 1.1.1), ei ole jõutud ka üksmeelele, mis positsioon on hüüdlause teiste lausetüüpide hulgas.

Süntaktilise struktuuri poolest sarnanevad hüüdlauseid väit- ja küsilause struktuuriga. Sellest lähtuvalt on hüüdlauseid käsitletud nii võrdväärse lausetüübina väit-, küsi- ja käsklause kõrval, aga ka väiksema alltüübina (Beijer 2002: 1). Kuna hüüdlause struktuur on väga sarnane väit- ja küsilause struktuuriga, on mitmed uurijad oletanud, et tõenäoliselt ongi hüüdlauseid arenenud just neist lausetüüpidest (Rosengren 1992, 1997, Portner ja Zanuttini 2003, König ja Siemund 2007). Seda aspekti on põhjalikumalt käsitletud bakalaureusetöös „Eesti keele hüüdlause” (Tarabarova 2012).

Näiteks Beijer (2002: 2) ei seosta hüüdlause konkreetse lausetüübiga, vaid väit- ja küsilause struktuuriga, mis on teatud situatsioonides modifitseeritud. Ka Rosengreni järgi (1997: 175) ei ole hüüdlausel nii palju püsivaid omadusi, et defineerida neid iseseisva lausetüübina.

Tabelist 1 nähtub, et ka eesti keele hüüdlause struktuuris võib leida püsivaid omadusi, mis sarnanevad väit- ja küsilause struktuuriga, kuid sellele vaatamata liigitavad EKG II (1993) ja „Eesti keele käsiraamat” (2007) hüüdlause suhtluseesmärgi järgi siiski iseseisvaks lausetüübiks. Sellest lähtuvalt käsitletaksegi seda edaspidi kui üht võimalikku iseseisvat lausetüüpi ega seostata kõrvalekaldumisega väit- ja küsilause struktuurist (vrd Beijer 2001, Rosengren 1997).

Siinses töös käsitletakse eesti keele täiskujulisi hüüdlause tüüpe konventsionaliseerunud vormi-funktsiooni paaridena, mida analüüsitakse konstruktsioonigrammatika taustal. Järgnevalt antakse ülevaade konstruktsioonigrammatika põhiväidetest ja -mõistetest.

1.2. Konstruksioonigrammatika

1.2.1. Ajalugu ja areng

Konstruksioonigrammatikale ehk grammatiliste konstruksioonide teooriale (*Grammatical Construction Theory*) pani aluse 1980. aastatel Charles Fillmore. Selle teooria otsene eelkäija on Fillmore'i käändegrammatika, mille eesmärk on kirjeldada lauseliikmete semantilisi ja neile vastavaid grammatilisi rolle. Käändegrammatika hilisema arendamise tulemusena sündis freimisemantika, mida võibki pidada konstruksioonigrammatika otseseks eelkäijaks. Selle järgi saab grammatikat vaadata kui süntaktiliste, tekstuaalsete ja verbispetsiifiliste situatsioonirollide suhete võrgustikuna. (Fried, Östman 2004: 14–15; Penjam, R. Pajusalu 2006: 142).

Adele Goldberg, üks konstruksioonigrammatika põhiesindajaid, eelistab teoreetilise raamistiku nimetamiseks kasutada terminit *konstruksioonipõhine lähenemine* (mitte X-grammatika), sest mitmetest lähenemisele omastest põhiväidetest lähtuvad oma uurimustes ka psühholoogid, antropoloogid, kommunikatsiooniteooria ja arvutiteaduse esindajad (HCG 2013: 31). Samast põhimõttest on oma doktoritöös lähtunud Heete Sahkai (2011).

Konstruksioonigrammatika mõiste hõlmab mitut üksteisest lahknevat uurimissuunda. Klassikalise suuna esindajad on Charles Fillmore, Paul Kay, George Lakoff ja Adele Goldberg; radikaalse suuna esindaja näiteks William Croft ning uuema suuna, kehastatud konstruksioonigrammatika (ingl *embodied construction grammar*) esindajad Benjamin Bergen ja Nancy Chang (Penjam, R. Pajusalu 2006: 142).

Klassikalise suuna edasiarendus on **kognitiivne konstruksioonigrammatika**, mille jooneks on püüd selgitada konstruksioonide ehitust ja motivatsiooni inimese kognitiivsete võimete ja tunnetuse kaudu (Penjam 2008: 17). Seega tuginevad selle grammatika esindajad oma töödes lisaks freimisemantikale ka generatiivse semantika ja kognitiivse grammatika põhiväidetele (Fischer, Stefanowitsch 2006). **Radikaalse konstruksioonigrammatika** järgi vaadeldakse konstruksioone primitiividena ning neis esinevaid üksusi defineeritakse konstruksioonide endi kaudu (Croft 2001).

Konstruksioonipõhise lähenemise järgi pole kindlat piiri leksikoni ja süntaksi vahel (Fillmore 1989). Klassikalise suuna esindajad tegelevad kesksete konstruksioonidega, see tähendab keelesüsteemi perifeeriasse jääva markeeritud keele osaga. Uuritakse idiomaatilisi ja fraseoloogilisi mustreid, mida käsitletakse struktureeritud üksustena, mille koostisosi ei analüüsita eraldi. (Fillmore 1988: 36, 1989)

1.2.2. Põhiväited

Kerstin Fischeri ja Anatol Stefanowitschi järgi on konstruksioonigrammatika veel lõplikult välja kujunemata lingvistika teooria, täpsemalt mitme omavahel tihedalt seotud teooria *pere*. Nende teooriate põhiväide on, et inimkeel koosneb kõikidel tasanditel märkidest ehk grammatiliste struktuuride ja tähenduse paaridest. Seejuures ei lähtuta aga mingitest kindlatest printsiipidest, vaid püütakse parimal võimalikult viisil kirjeldada seoseid vormi, tähenduse ja nende kasutuse vahel (Fried, Östman 2004: 14). See teooria ei tegele ainult sõnavaraga, vaid on laienenud ka süntaksi uurimisele. Eeldatakse, et keele leksikoni ja grammatika piir on hajus. (Fischer, Stefanowitsch 2006: 3; Fried, Östman 2004; Goldberg 2003)

Pille Penjami ja Renate Pajusalu järgi on konstruksioonigrammatika selline lähenemisviis keelekirjeldusele, milles on ühitatud leksikaalne semantika ja süntaks. Seega kirjeldab konstruksioonigrammatika keelt kognitiivsest vaatenurgast lähtuvalt. (Penjam, R. Pajusalu 2006: 142)

Kõigi konstruksioonigrammatika suundade ühisjoonte ja ühtlasi ka konstruksioonigrammatika põhiväidetena võibki kokkuvõtvalt välja tuua järgmised:

- a) ühe keele struktuur on kirjeldatav keeleliste märkide ehk vormi-tähenduspaaride abil, mida nimetatakse grammatika kohaselt konstruksioonideks;
- b) nende märkide vahel on süsteemselt kirjeldatavad suhted ehk nad moodustavad kirjeldatava keelelise materjali;
- c) ei ole olemas keelespetsiifilist kaasasündinud teadmist.

(Fischer, Stefanowitsch 2006: 5)

1.2.2.1. Konstruksiooni mõiste

Adele Goldberg on oma monograafias defineerinud konstruksiooni järgmiselt: C on **konstruksioon** siis, kui selle vorm ja tähendus moodustavad paari nii, et vormi ja tähenduse ükskõik millised komponendid ei ole otseselt ennustatavad selle konstruksiooni või eelnevalt kindlaks tehtud konstruksioonide osade kaudu (1995: 4).² Pille Penjam ja Renate Pajusalu on sõnastanud lihtsama määratluse: konstruksioonist saab rääkida siis, kui keeleline tervik ei ole selle osade summa (2006: 143, HCG 2013: 423).

See tähendab, et konstruksioone iseloomustab **mittekompositsionaalsus** (ingl *noncomposition*) (HCG 2013: *ibid.*). Neil on kindel funktsioon (nt hüüdlause funktsioon on väljendada ootamatust ja üllatust) ja vorm. Mittekompositsionaalsusele vaatamata võib uurija analüüsida konstruksiooni sisemisi omadusi vastavalt püstitatud uurimisküsimusele ja käsitleda vajadusel iga konstruksiooni osa eraldi (HCG 2013: 423). Sellest tulenebki konstruksioonipõhise lähenemise eelis – sõltumata põhitõdedest, on see teoreetiline raamistik piisavalt paindlik ja jätab igale süntaksiuurijale võimaluse oma uurimisobjekti sobival viisil kirjeldada.

Goldbergi järgi (2003: 219, 1995: 4) on konstruksioonid keele baaskomponendid, mida uuritakse juba Aristotelese ajast. Konstruksioone võib pidada salvestatud vormi ja funktsiooni üksusteks, milles sisaldub info ka morfeemide (*anti-*, *-ism*), sõnade (*abi*, *abipalve*), idioomide (*hambasse puhuma*) ja muu leksikaalse informatsiooni kohta (kahe objektiga laused, passiiv).³ Konstruksioonipõhise lähenemise juures peetakse konstruksioonideks ka kindlate sõnade ja morfeemide semantikat ning ebatavaliste fraaside kasutust keeliti:

(15) The more you think about it, the less you understand.

„Mida rohkem sa sellele mõtled, seda vähem sa aru saad.”

(16) Dancing the night away., Tantsin öö läbi.’ või ,?Tantsin end hommikusse.’

(17) What’s that fly doing in my soup? ,Mida see kärbes mu supis teeb?’

(Goldberg 2003: 220)

---

² „C is a Construction iff_{def} C is a form-meaning pair $\langle F_i S_i \rangle$ such that some aspect of F_i or some aspect of S_i is not strictly predictable from C’s component parts or from other previously established constructions” (Goldberg 1995: 4).

³ Adele Goldbergi ingliskeelsetele näidetele on leitud analoogsed vasted eesti keeles.

On ilmne, et näites 15 esinev ingliskeelne artikkel *the* nõuaks enda järele enamasti substantiivi, kuid selles konstruktsioonis nõuab ta hoopis võrdlevat fraasi. Kuna selline keelemuster pole vaikumisi täielikult ette ennustatav, siis nõuab antud konstruktsioon kindlat vormi ja funktsioneerib kindlas tähenduses.

Pigem ebatavalised on ka konstruktsioonid näidetes 16 ja 17. Näites 16 esitatud konstruktsioon (ingl *time away-construction*) on germaani keeltest väga levinud vaid inglise keeles. (Goldberg 2003: 220) Näites 17 esinevat konstruktsiooni on põhjalikult käsitlenud näiteks Charles Fillmore ja Paul Kay (1997), kes nimetavad seda *What's X doing Y?*-konstruktsiooniks.

Seega võib grammatilise konstruktsioonina käsitleda igasugust süntaktilist mustrit, millel on keeles üks või mitu konventsionaalset funktsiooni, ja mis on oma tähenduselt või kasutuselt muutunud keelekõnelejale tavakohaseks (Fillmore 1988).

Tabel 2. Näiteid eri tüüpi konstruktsioonidest (HCG 2013: 17 järgi)⁴

Konstruktsioon	Näide
Sõna	<i>õun, raamat, king</i>
Sõna (osaliselt täidetud)	<i>püsikestev, püsilokid, püsivärv (püsi-N/Adj), magamine, laulmine (V-mine)</i>
Idioom (täidetud)	<i>Sajab nagu oavarrest. Võta näpust.</i>
Idioom (minimaalselt täidetud) ~ <i>mida...seda</i> -konstruktsioon	<i>Mida rohkem sa sellele mõtled, seda selgemaks kõik saab.</i>
Hüüdlause (minimaalselt täidetud)	<i>Küll on tore õhtuti raamatut lugeda! Missugune sombune ilm väljas on!</i>

Tabelis 2 on täidetavuse all silmas peetud **konstruktsioonide avatud positsioone** (keeles on/ei ole muid leksikaalseid vahendeid, millega neid positsioone täita). Näiteks idiomaatilised väljendid on keeles kinnistunud ja nõuavad väga spetsiifilist konteksti (väljendit *sajab nagu oavarrest* sobib kasutada ainult paduvihma korral), mistõttu ei ole neis konstruktsioonides avatud positsioone (ingl *open slot*), mida saaks teiste keelevahenditega täita.

⁴ Inglisekeelsetele näidetele on leitud analoogsed vasted eesti keeles.

Tabelis esitatud näited on kõik keelelised tervikud ja koosnevad vormilistest, semantilistest, pragmaatilistest ja diskursusele iseloomulikest omadustest, mille juures ei saa tõmmata täpset piiri konstruktsiooni grammatika ja leksikoni vahele. Peamine erinevus üksiku leksikaalse ühiku ja mitmesõnalise konstruktsiooni vahel seisneb selles, et esimene neist on väiksem, teine seevastu skemaatilisem ja komplekssem, koosnedes rohkematest elementidest. (Trousdale, Norde 2012: 4)

1.2.2.2. Konstruktsiooni omadused

Igal konstruktsioonil on sise- ja välisomadused. **Välimine süntaks** hõlmab konstruktsiooni kui terviku omadusi ja need näitavad, kui hästi mingisugune väljend sobib suurematesse grammatilistesse keelemustritesse. Sellest, mida keeleteadaja konstruktsioonist teab, sõltub konstruktsiooni esinemine kontekstides ja selle sagedus. **Sisemine süntaks** tähendab konstruktsiooni ülesehituse kirjeldust (nt fraasid, millest ta koosneb). (Fillmore 1988: 36, 37)

Klassikalist konstruktsioonigrammatikat ja konstruktsioone iseloomustavad järgmised põhimõisted. Mirjam Friedi ja Jan-Ola Östmani käsitluse järgi (2004) on konstruktsioonigrammatika mittemodulaarne, mittederivatiivne, ühekihiline ja unifikaatsioonipõhine teooria.

Konstruktsioonide **mittemodulaarsus** tähendab grammatiliste struktuuride ja tähenduse tihedat seost. See tähendab, neid ei vaadelda erinevate komponentidena, vaid sama grammatilise elemendi osadena. Konstruktsioonigrammatika **mittederivatiivsus** ja **ühekihilisus** tähistavad ümberkirjutusreeglite puudumist ja grammatika ühetasandilisust. Grammatikat vaadeldakse ühekihilise nähtusena, kus erinevate konstruktsioonide korrektsus määratletakse kitsendusprintsipi kaudu, mis luuakse konstruktsiooni enda baasilt. On loobutud pind- ja süvastruktuuride vastandamisest, eeldades, et keele tsenter ja perifeeria on olemuselt sarnased ning kindlate rangete piirideta. **Unifikaatsioonipõhisus** tähendab, et konstruktsioonid kombineeruvad mittederivatiivsel moel: korrektseid konstruktsioone on võimalik luua ka seostamatu keelematerjali ühendamise kaudu. Oluline on vaid, et konstruktsioonide omadused poleks omavahel vastuolus. (Fried, Östman 2004: 24–25; Sakhai 2011: 15)

Konstruksioonigrammatika probleemiks on peetud küsimust selle universaalsusest. Kuna enamik teooriaid on lähtunud inglise keelest, on peetud kaheldavaks, kas neid käsitlusi saab üldse rakendada teistele keeltele. Konstruksioonid ja neis kasutatavate grammatiliste kategooriate rakendamine on kõikides keeltes erinev. Siiski suudeti 2000. aastate algul tõestada, et konstruksioonipõhine lähenemine ei ole ainult inglise keele põhine, vaid võimalik ka teiste keelte korral. (Fried, Östman 2004: 76–77; Penjam, R. Pajusalu 2006: 146)

1.3. Hüüdlause konstruksioonigrammatika raamistikus

Zevakhina (2013: 160–162) eristab hüüdlauseuurimustes kolme põhilist teoreetilist suunda. Esimese, konstruksioonipõhise lähenemise põhiesindajad on Laura Michaelis ja Knud Lambrecht (1996, 2001).

Teise, presupositsioonipõhise lähenemise põhiväited sõnastasid Paul Portner ja Raffaella Zanuttini (2003) itaalia ja inglise keelt uurides. Autorid tõid välja peamised sarnasused ja erinevused *wh*-hüüdlause ja *wh*-küsilause vahel. Põhierinevuseks võib pidada seda, et hüüd ei sobi kunagi vastuseks küsimusele (vrd 18 ja 19) (Zevakhina 2013: *ibid.*):

(18) How tall is John?

„Kui pikk on John?”

(19) How tall John is!

„Kui pikk John on!”

(Zevakhina 2013: 161)

Kolmandast, skalaarsusepõhisest lähenemisest on oma uurimustes lähtunud E. Castroviejo Miro (2006) ja Jessica Rett (2008). Autorid keskenduvad peamiselt hüüdlause skalaarsusele ja käsitlevad erinevaid skalaarseid keelelemente, näiteks adjektiive. (Zevakhina 2013: *ibid.*)

Konstruksioonipõhise lähenemise raamistikus on hüüdlause kriteeriumid sõnastanud Michaelis (2001), lähtudes hüüdlause semantilis-pragmaatilisest ja vormilistest tunnusjoontest (vt ptk 1.1.3)

Enne seda, 1996. aastal ilmus Michaelisel koostöös Lambrechtiga artikkel, milles käsitleti peamiselt kaht hüüdlause konstruktsiooni: parempoolse nihestuse ehk täpsustusjätkuga hüüdlause (ingl *right dislocation*) ja nominaalse ekstrapositsiooni ehk eeltemaga (ingl *nominal extraposition*) hüüdlause (vt EKG II: 196, 197). Täpsustusjätkuga konstruktsioonis sisaldub viiteseos verbile järgneva substantiivifraasi ja asesõnalise subjekti vahel. Viiteseose olemasolu tõttu iseloomustab seda tüüpi lauseid alati ühildumine (20, 21) (Lambrecht, Michaelis 1996: 216, 221–222, EKG II: 197):

(20) **It's amazing the difference!** ,Milline erinevus!' (Lambrecht, Michaelis 1996)

(21) **Millised nad ikka olid – need su silmad!** (ILU1970\ilu0091)

(22) **It's unbelievable the people** who are verbally abusive to fat people! (Lambrecht, Michaelis 1996)
,Kui jõhkrad on inimesed, kes ahistavad verbaalselt ülekaalulisi inimesi!'

Näitelausest 21 selgub, et täpsustusjätkuga hüüdlauseid esineb ka eesti keeles, kuid need dislokatsioonid ei ole hüüdlausele tunnuslikud. Struktuurilt liigitub lause komplementkujuliste hüüdlause hulka, kuid tõenäoliselt oleks võimalik kasutada ka partiklitega konstruktsiooni ülesehitusmalle (nt *Küll olid nad ikka ilusad – need su silmad!*). Siinse töö empiirilisest materjalist nähtub, et täpsustusjätkuga hüüdlause esinemine korpusel on väga harv (üks näide).

Eeltemaga konstruktsioonis ei pruugi inglise keeles ühildumist esineda, sest viiteseos asesõnalise subjekti ja lause lõppu nihutatud substantiivifraasi vahel võib puududa (22) (Lambrecht, Michaelis 1996: 221). Samuti iseloomustab täpsustusjätkuga konstruktsiooni muutumatu intonatsioon, seevastu eeltemaga substantiivifraas on alati rõhutatud (ibid.: 223). Kahe konstruktsiooni võrdlemisel on autorid täheldanud, et eeltemaga lause on alati skalaarse tähendusega: kui täpsustusjätkuga lauses on fookuses ainult lause predikaat, siis teisel juhul tõuseb fookusesse nii predikaat kui ka argument ja skalaarsus laieneb kogu lausele (Lambrecht, Michaelis 1996: 234).

Konstruktsioonipõhise lähenemise järgi ei ole hüüdlausele üht kindlat struktuuri, kuid kõik semantilised-pragmatilised omadused omandavad situatsioonides mingisuguse grammatilise vormi, mis võimaldab uurida hüüdlauseid kui süntaktilist mustrit konstruktsioonipõhise lähenemise raamistikus (Michaelis 2001: 1041).

Hüüdlause kui konstruktsioon on olemuselt mittekompositsionaalne. Lause funktsioon on väljendada kõneleja üllatust millegi ebaootuspärase suhtes, mis väljendub väitlausepärases vormis või komplementlause struktuuri kaudu (vt ptk 1.1.2, 2), meenutades vormilt eriküsilauseid. Neid tüüpe analüüsitakse konstruktsioonigrammatika taustal peatükis 3. Lisaks väitlausepärasele hüüdlausekonstruktsioonidele ja komplementhüüdlausele väljendub üllatus ka fraaslausete või üksikute hüüdsõnade vormis (vt tabel 1), kuid neid siinses töös edaspidi ei käsitleta.

Konstruktsioonides on suhe vormi ja tähenduse (funktsiooni) vahel tavaliselt motiveeritud. Näiteks komplementhüüdlauseis funktsioneerib eriküsilausele tunnuslik küsifraas siduva asesõnaga lausealgulise moodustajana. Leida kahes erinevas keeles selline konstruktsioon, milles vorm, funktsioon ja esinemine oleksid täiesti identsed, on vähetõenäoline (HCG 2013).

Tabel 3. Hüüdlause vormistuserinevusi saksa, inglise ja eesti keeles

Saksa-eesti	Inglise-eesti
<i>War das <u>nicht</u> eine Überraschung!</i>	<i>How <u>very</u> tall he is!</i>
Oli see alles üllatus!	Kui pikk ta on! *Kui väga pikk ta on!

Näiteks kui saksa keeles on võimalus hüüdlauseid konstrueerida eituse kaudu, siis eesti keele sama tüüpi hüüdlauseis on see võimatu (vrd partikliga hüüdlauseitused, ptk 3.2). Inglise keele hüüdlauseis on võimalik omadussõna laiendada määrsõnaga, kuid eesti keele sama tüüpi hüüdlauseis selline võimalus puudub (vrd komplementhüüdlauseid, ptk 3.1). Kuigi antud lausete funktsioon on sama – väljendada kõneleja ootamatust ja üllatust – on vormistusviisid erinevad.

Hüüdlauseid on konventsionaliseerunud vormi ja funktsiooni paarid, mis on keelekõnelejatele saanud tavakohaseks. Kasutussagedus ja funktsioon on hüüdlause välimised omadused. Mahukad korpuspõhised uurimused on näidanud, et hüüdlauseid esinemine keeles on sage (Collins 2004). See tähendab, et hüüdlause kui konstruktsioon ei jää keelesüsteemi perifeeriasse, kuhu kuuluvad mitmed piltliku tähendusega ja madala kasutussagedusega sõnaühendid, vaid keelesüsteemi keskmesse, sobitades

hõlpsalt konteksti. Sellest järeldub, et hüüdlausestel on avatud ja osaliselt täidetud positsioone, mida saab erinevate leksikaalsete vahenditega täita.

Hüüdlause kui konstruktsiooni siseomaduste all peetakse silmas eelkõige hüüüfraasi ülesehitust, milles peitub kõneleja jaoks kõige olulisem ebaootuspärane informatsioon (vt tähtsamate mõistete selgitusi peatükis 2.1)

Komplementkonstruktsioonides on osaliselt täidetud positsioonil hüüüfraasialguselised siduvad-küsivad asesõnad *missugune, milline, mis, kui* ja *kuidas*, millel on hüüüpotsiaal ja selgitav tähendus. Konstruktsiooni teise poole moodustavad skalaarse tähendusega sõnad, mis võivad liigilt olla substantiivid, adjektiivid, adverbid, kvantorid või predikaadid. Seega täidab avatud positsiooni mõni skalaarse tähendusega sõna.

Väitlausepärasest hüüdlausestes on osaliselt täidetud positsioonil lausealgulised partiklid *kiüll* ja *kus* või fraasipartiklid *aga, vast, ikka, alles*. Mõlemal juhul on partiklite funktsioon rõhutada skalaarset keeleüksust, mis moodustab omaette (üksiksõnalise) fraasi. Ka väitlausepärasest hüüdlausekonstruktsioonides sobitub avatud positsioonile vaid skalaarse tähenduse omandanud sõna.

Konstruktsioonide analüüsimise viisi, skeeme ja näitelauseste esitust tutvustatakse lähemalt peatükis 2.

Hüüdlauseid on omased eelkõige suulisele keelele, kus situatsioonid on markeeritud ja lausungid spontaansed. Suulise keele hüüdlauseid uurides oleks võimalik teatud ebahüütlust vormi ja funktsiooni vahel vähendada, analüüsides materjali näiteks rõhu ja intonatsiooni taustal. Tartu Ülikooli suulise keele korpus leiab hüüdlauseid vähe ja see ei võimalda kasutusdünaamikat jälgida. EKK korpus hõlmab aga tekste, mis on pärit eelmise sajandi erinevatest kümnenditest. Siinses töös piirduetaksegi kirjalikest allikatest kogutud hüüdlausestega.

Michaelise hüüdlauseste käsitus konstruktsioonipõhises lähenemises võimaldab kokkuvõtvalt sõnastada järgmised, peatükis 1.1.3 käsitletud kriteeriumid, mis defineerivad selle lausetüübi kui konventsionaliseerunud vormi ja tähenduse paari:

- a) taastatav propositsioon;
- b) seotus kindla skalaarse määraga;

- c) skalaarse määraga seotud afektiivne hoiak;
- d) kõneleja hinnang;
- e) referendi identifitseeritus lauses, millega skalaarsuse omadus seostub.

(Michaelis 2001: 1041)

Hüüdlause referent võib väljenduda lauseis implitsiitselt või olla lause sisust järelduv. Zevakhina (2013: 163) on sellele omadusele pakkunud terminiks *referentsiaalsus*, mis tähendab seda, et referent (objekt, situatsioon) peab olema diskursuses äratuntav.

Arvestades ka Beijeri (2002, vt ptk 1.1.1) hüüdlausekriteeriume, mis eristavad seda lausetüüpi teistest üldistest ekspressiivsetest väljenditest, võibki sõnastada järgnevad üldised hüüdlause omadused:

- a) kõneleja tugeva positiivse või negatiivse emotsiooni väljendumine hinnanguna, mis on seotud kindla olukorraga;
- b) kõneleja afektiivse hoiakuga seotud skalaarse tähendusega keeleüksuse olemasolu, mis on sõnaselge või sisust järeldatav;
- c) skalaarsusest tingitud selge kõrvalekaldumine normist;
- d) referentsiaalsus ehk referendi identifitseeritus, millega skalaarsuse omadus seostub.

(Beijer 2002, Michaelis 2001)

Edaspidi lähtutakse analüüsimisel Beijeri-Michaelise hüüdlause semantilistest ja pragmaatilistest kriteeriumitest. Kuna eesti keele täiskujuliste hüüdlause skalaarseks elemendiks peetakse sageli adjektiivide, käsitletakse adjektiivide skalaarsust peatükis 3.3. Järgnevalt selgitatakse olulisemaid mõisteid ja materjali esitamise viisi.

2. UURIMISMATERJAL JA ANALÜÜSIMEETOD

2.1. Materjali valiku põhimõtted ja tähtsamad mõisted

Magistritöö analüüsimaterjal on kogutud Tartu Ülikooli kirjakeele korpusest. Vaatluse all on 1890.–1990. aastate ilu- ja 1890.–2000. aastate ajakirjanduskorpuse täiskujulised hüüdlauseid.

Hüüdlauseid otsiti regulaaravaldiste abil, mis sisaldasid konkreetsele lausetüübile iseloomulikke sõnu (nt *missugune, kuidas, aga, vast, küll* etc.) ja hüüumärki. Läbi töötatud materjali kogumaht on 4200 lauset, mida tuli hüüdlause semantilisi ja pragmaatilisi omadusi arvestades ükshaaval üle vaadata. Komplementlausekujulistest hüüdlausestest on siinsesse tööse valitud 401 lauset, väitlausepärestest 145 (vt tabel 4). Hüüdlauseid on valitud Beijeri-Michaelise (2001, 2002) hüüdlause kriteeriume silmas pidades (vt ptk 1.1.3 ja 1.3).

1890.–1990. aastate ajakirjanduse ja 1890.–1980. aastate ilukirjanduse korpustest saadud hüüdlauseite hulka ei ole muudetud, sest eesmärk on anda sellest perioodist täielik ülevaade (vt ptk 3.4). Kuna bakalaureusetöö (Tarabarova 2012) juba käsitleb põhjalikult 1990. aastate ilukirjanduskorpuse hüüdlauseid, on neist korpuse suure mahu tõttu siinsesse tööse valitud võrdluseks vaid 50 (25 komplementlausekujulist ja 25 väitlausepärest hüüdlauseid). Eelmise sajandi lõpukümnendi materjal on mõlemal juhul mahukas, mistõttu valiti osa lauseid juhuslikkuse alusel. Vastasel juhul oleks kogu materjali läbi analüüsimine siinse töö mahtu ja eesmärki arvestades olnud liiast. Töö analüüsimetod on kvalitatiivne kirjeldav korpuspõhine analüüs.

Töö eesmärk on analüüsida eesti keele täiskujulisi hüüdlauseid kui konstruktsioone. Lisaks sellele antakse ka ülevaade nende esinemisest ja kasutusdünaamikast eelmise sajandi vältel ja võrreldakse omavahel kaht tekstitüüpi.

Kuna hüüd on loomult emotsionaalne kommunikatiivne kõneakt, on materjali kvantitatiivne tulemus igati ootuspärane – ilukirjandustekstidest pärit hüüdlauseid esineb rohkem kui ajakirjandustekstidest pärit hüüdlauseid. Samuti näitas bakalaureusetöö (Tarabarova 2012), et täiskujulistest hüüdlausestest ongi rohkem levinud siduvate asesõnadega moodustatavad tüübid (nt *Missugune kaunis peokleit sul on!*).

Kuna ajakirjanduse allkorpustes esineb hüüdlauseid suhteliselt vähe, koguti neid lihtsa juhuvalikumeetodiga SL Õhtulehe 1997.–2007. aasta väljaannetest juurde (kokku 150), kusjuures ajaliselt 1990. aastatesse jäänud hüüdlauseid on siinse töö materjalis liidetud vastavalt 1990. aastate ajakirjanduskorpuse hüüdlauseitele. Hüüdlausekonstruktsioonide võrdluses allkorpuste lõikes (ptk 3.4) käsitletakse iga kümnendit iseseisva rühmana, et saada esinemise sagedusest täielik ülevaade.

Materjalist annab ülevaate tabel 4.

Tabel 4. Täiskujuliste hüüdlauseste esinemissagedus korpuses

	Komplement-		Partiklitega		Korpuse maht	
	hüüdtarindid		hüüdlauseid			
Kümnend	ILU	AJA	ILU	AJA	ILU	AJA
1890	27	2	2	-	155000	193000
1900	23	6	5	-	64000	171000
1910	34	6	3	-	247000	182000
1930	46	-	10	-	252000	117000
1950	17	7	-	-	66000	242000
1960	15	5	5	1	132000	201000
1970	40	5	12	2	257000	168000
1980	45	7	7	2	250000	175000
1990	25	38	25	18	602000	865000
2000	-	53	-	53	-	45,5 mlj
Kokku	272	129	69	76		

Siinse töö analüüsisosas käsitletakse konstruktsioonidena hüüdlauseid, mis sisaldavad häälpotentsiaaliga sõnadest koosnevat hääufraasi. Hääufraasides esineb omakorda skalaarse tähendusega keeleüksus (sageli adjektiiv või substantiiv). See tähendab, et hääufraasiga tõstetakse tavaliselt esile midagi erilist ja teistsugust – kõneleja jaoks ebaootuspärast.

Hüüufraasiks, mis kannab ühtlasi hüüdlause kommunikatiivset tähendust, loetakse moodustaja, mis võib koosneda fraasist või üksikust sõnavormist. Vastavalt sõnaliigile ja esinemisele eristatakse edaspidi substantiivi-, adjektiivi-, adverbi-, verbi- ja kvantorifraase. Verbifraasina käsitletakse predikaate. Fraaside alla loetakse siinses töös ka üksikuid sõnavorme (eelkõige väitlausepärase partiklitega hüüdlause juures). Mitmesõnalistes fraasides on üldiselt fokuseeritud mõni kindel sõna, mida nimetatakse **sisutuumaks** või sisuliseks tuumaks.

Kuna komplementkonstruktsioonid võivad koosneda nii üksikust hüüufraasist (vaegne komplementkonstruktsioon), kuid esineda ka finiiitsetena, nimetataksegi komplementkonstruktsioone edaspidi üldistava terminiga **hüüdtarinditeks**. Väitlausepärase hüüdlause konstruktsioonid esinevad ainult finiiitsetena, seetõttu kasutatakse nende konstruktsioonide kirjeldamisel terminit **hüüdlause**.

Finiiitsetena esinevates väitlausepärestes hüüdlauseis eelneb fraasipartikkel üldjuhul hüüufraasile, milles peab sisalduma vähemalt üks hüüupotentsiaaliga sõna. Hüüupotentsiaal on näiteks küsisõnadel, pronoomenitel ja proadverbidel (*milline, missugune, kuidas* etc.), mis selgitavad komplementhüüdlauseis, missugune omadus, objekt või olend konkreetselt tähelepanu väärrib, mistõttu kuuluvadki küsivad-siduvad pronoomenid ja adverbid hüüdlauseis hüüufraasi sisse (edaspidi lihtsustatult – **siduvad asesõnad**). Hüüufraase tähistavad konstruktsiooniskeemides looksulud.

Väitlausepärestes hüüdlauseis esinevatel partiklitel hüüupotentsiaal puudub ja nad kannavad vaid rõhutavat emotsionaalset funktsiooni ega kuulu hüüufraasi sisse. Seetõttu jäävad nad tinglikult looksulgudest välja.

Analüüsimisel ei ole tehtud vahet siduva asesõna käändel ega arvul, see tähendab, kõik vormid on taandatud nominatiivile (nt *Missuguse ilusa kleidi sa oled selga pannud! Missuguseid ilusaid kleite sul kapis ripub! > missugune ilus kleit*).

2.2. Materjali analüüs ja esitus

Seega on hüüdlause konstruktsioonide defineerimise kriteeriumiks nende **vorm**. Lisaks vormile esitatakse keeleliste elementide iseloomulikud tähendused/funktsioonid ja käsitletakse hüüdlauseid konstruktsioonigrammatika kohaselt kui vormi-tähenduse konventsionaliseerunud paare (vt ptk 1.3).

Komplementhüüdtarindite juures käsitletakse eraldi siduvate asesõnade hüüdtarindeid. Väitlausepärase hüüdlause juures käsitletakse eraldi lause- ja fraasipartiklitega hüüdlauseid.

Hüüdlause struktuurist lähtuvalt on siinse analüüsi aluseks seega järgmised konstruktsioonid:

- a) siduvate pronoomenite *missugune/milline/mis/misuke* ja proadverbidega *kuidas, kuis, kui* hüüdtarindi konstruktsioon (nt *Missugune ilus rannailm täna on! Kuidas loodus haljendab!*);

VORM	{Kompl ^{missugune/milline/mis/kui/kuidas⁵} }	[subst/adj/adv/kvan/verb]}
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

- b) lause- või fraasipartikliga hüüdlause konstruktsioon (nt *Küll on tore vanu sõpru kohata! On alles sul!*);

VORM	Partikkel ^{küll/kus}	{[subst/adj/adv/kvan/verb]}
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

VORM	Predikaat ^{olema}	Partikkel ^{aga/vast/ikka/alles}	{[subst/adj/adv/kvan/verb]}
TÄHENDUS	kõide, seisund, liitaeg, protsess	rõhutav	skalaarne

- c) lause- ja fraasipartikliga segakonstruktsioon (nt *Kus on alles lund tänavu!*);

VORM	LP ^{küll/kus}	FP ^{aga/vast/ikka/alles}	{subst/adj/adv/kvan/verb}
TÄHENDUS	rõhutav	intensiivistav	skalaarne

⁵ Vt lühendite loetelu töö lõpus.

Esimene konstruktsioon hõlmab komplementhüüdtarindite hüüufraase, milles hüüufraasi algul esinevatel sõnadel *missugune, milline, mis, kui* ja *kuidas* on hüüupotentsiaal ja selgitav tähendus. Konstruktsiooni teise poole moodustavad skalaarse tähendusega sõnad, mis võivad liigilt olla substantiivid, adjektiivid, adverbid, kvantorid või predikaadid. Adjektiividena käsitletakse ka adjectiveerunud tegusõnavorme. Tugiverbiühendeid ja ühendverbe on käsitletud predikaatidena.

Komplementlausekujuliste hüüdlausetate funktsioon on väljendada fakti – fakti tõeväärsus sõnastatakse nii, et see ongi juba kõrvalekalle normist. Sageli selgub kontekstist, mida ja mis suhtes iseloomustatakse (Rosengren 1997: 176, Metslang 1984: 10).

Teist tüüpi konstruktsiooni vormistavad partiklid. Seejuures lausealgulised *küll* ja *kus* tingivad nii otse- kui ka pöörd sõnajärje, fraasipartiklid *aga, vast, ikka* ja *alles* esinevad ainult pöörd sõnajärgjega hüüdlausetes. Mõlemal juhul on partiklite funktsioon rõhutada skalaarset keeleüksust, mis moodustab omaette (üksiksõnalise) fraasi. *küll-* ja *kus-*konstruktsioonide analüüsimisel ei ole arvestatud sõnajärje varieerumist. Fraasipartiklitega konstruktsioonides analüüsitakse ka verbi *olema* funktsioone.

Kolmandas, segatüüpi konstruktsioonis esinevad nii lausealgulised lausepartiklid *küll* ja *kus*, aga ka fraasipartiklid. Seejuures on lausepartiklite funktsioon rõhutada hüüupotentsiaaliga skalaarset sõna. Fraasipartiklid intensiivistavad hüüdu.

Nimetatud konstruktsioone saab vastavalt skalaarse elemendi olemusele (adjektiiv, substantiiv, adverb vm) ja erandlikkusele jagada täpsustavateks alakonstruktsioonideks, mis esitatakse analüüsisosas iga suurema rühma juures.

Näiteks konstruktsioon

VORM	{ Kompl ^{mis/kuidas}	<i>predikaat</i> ^{Aj/Neg} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

tähendab seda, et selgitava asesõnaga *mis* hüüufraasides võib skalaarse tähendusega predikaat olla jaatavas kõneliigis, seevastu siduva proadverbiga *kuidas* hüüufraasides eitavas kõneliigis:

- (1) **Mis** ta mu emaga *tegi*! (ILU1990)
 (2) **Kuidas** ma ometi *ei märganud*! (ILU1970\ilu0064)

Sama põhimõtet järgides võib konstruktsiooni

VORM	Partikkel ^{küll}	{[<i>adjektiiv</i>] ^{NP} }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

lahti kirjutada järgmiselt: partikliga *küll* vormistatakse näiteks substantiivifraase, milles adjektiiv tõuseb sisutuumaks ja kannab skalaarset tähendust, nt

- (3) „**Küll** on *ilus noorpaar!*” ütlesivad kõik piduõerad. (AJA1890\pro0013)
 (4) **Küll** oli see alles *magus müks!* (ILU1970\ilu0011)

Konstruktsioonide joonistel märgistatakse siduvad asesõnad ja partiklid poolpaksu kirjaga ja skalaarne element kaldkirjaga. Mitmesõnaliste hüüufraaside korral, kus mingi konkreetne element tõuseb sisutuumaks, märgistatakse skalaarne element alla joonitult. Näitelauseste vastavad keeleüksused on konstruktsioonide analüüsiosa juures märgistatud samal viisil. (Vt ka Penjam 2008)

3. HÜÜDLAUSEKONSTRUKTSIOONID JA NENDE ESINEMINE KORPUSES

Siinse töö analüüsisosas käsitletakse konstruktsioonidena kaht tüüpi täiskujulisi hüüdlauseid, komplementlausekujulisi ja väitlausepäraseid, mis esinevad 1890.–1990. aastate ilukirjandustekstides ja 1890.–2007. aastate ajakirjandustekstides.

Hüüdlausekonstruktsioonides vaadeldakse hüüufraaside olemust ja liiki, skalaarse elemendi tüüpi, lausete üldist kõneliiki, vaegsust-finiitsust ning lause referendi elusust-abstraktsust, et saada täielik ülevaade struktuurist ja tähendusest. Väitlausepärase hüüdlause juures käsitletakse lisaks *olema*-verbi funktsioone ja lause põhitüüpe.

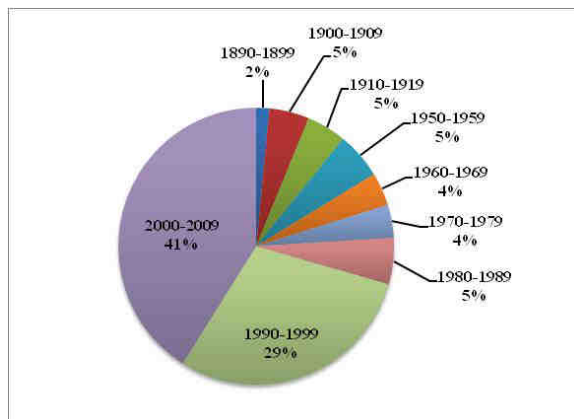
Täiskujuliste hüüdlause all käsitletakse nii täielikke kui ka mittetäielikke komplementhüüdtarindeid ja väitlausepäraseid hüüdlauseid. Mittetäielikud on enamasti vaeglaused.

Kuna hüüdlauseid seostatakse sageli just adjektiivide skalaarsusega, käsitletaksegi adjektiivide omadusi kokkuvõtlikus peatükis 3.3.

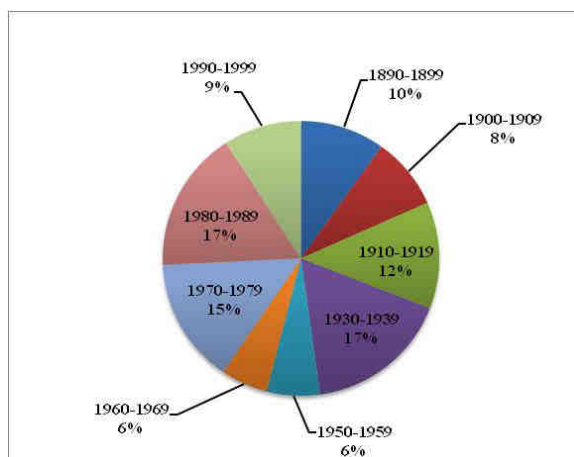
3.1. Komplementhüüdtarindid

Bakalaureusetöö (Tarabarova 2012) eesti keele hüüdlausestest näitas ühe tulemusena seda, et ilukirjanduskorpuses esineb ülekaalukalt komplementlausekujulisi hüüdlauseid, mida siinses töös käsitletakse komplementhüüdtarinditena.

Siinse töö tarvis kogutud analüüsimaterjal hõlmab 401 komplementhüüdtarindit, millest 272 on pärit ilukirjandustekstidest ja 129 ajakirjandustekstidest. Järgnevalt esitataksegi ülevaade analüüsimaterjali jagunemisest.

Joonis 1. Ajakirjandustekstide komplementhüüdtarindite jagunemine

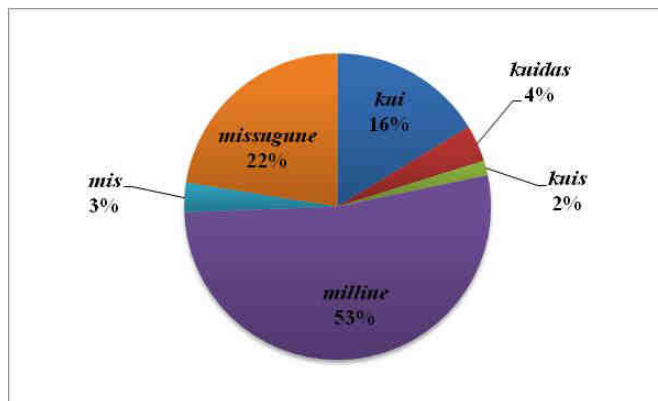

Joonis 2. Ilukirjandustekstide komplementhüüdtarindite jagunemine

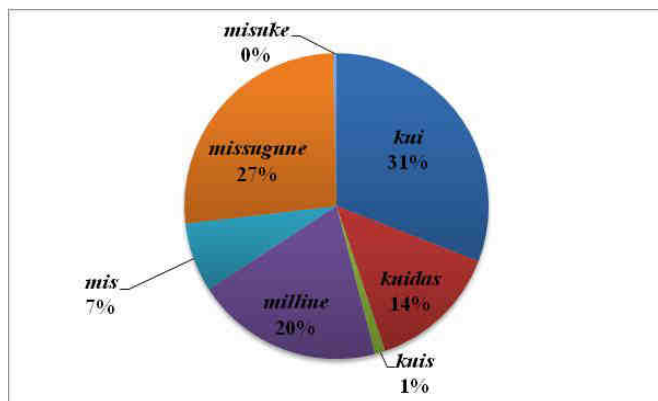
Jooniselt 1 nähtub, et siinse töö komplementhüüdtarinditest pärineb suur osa 2000.–2009. ja 1990.–1999. aastate ajakirjandustekstidest, mis on vastavalt 41% ja 29%. Ajavahemikus 1890–1980 esineb komplementhüüdtarindeid ajakirjanduskorpustes võrdlemisi vähe. Kõige vähem esinemisjuhte on aastatel 1890. aastatel (2%). Joonis 2 näitlikustab ilukirjandustekstidest pärit komplementhüüdtarindite jagunemist. Suhteliselt võrdselt esineb konstruktsioone 1930., 1970. ja 1980. aastatel (vastavalt 17%, 15% ja 17%). Vähe esineb komplementhüüdtarindeid 1950. ja 1960. aastatel (mõlemal juhul 6%). Kokkuvõtva ülevaate erinevate komplementhüüdtarindite esinemisest annab tabel 5.

Tabel 5. Eri tüüpi komplementhüüdtarindite esinemine korpuses

Kümnend Tekstitüüp	Siduv asesõna			<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>missugune</i>	<i>misuke</i>	kokku
	<i>kui</i>	<i>kuidas</i>	<i>kuis</i>					
1890-1899	5				1	23		29
AJA						2		2
ILU	5				1	21		27
1900-1909	6	6	2		5	10		29
AJA	1		2			3		6
ILU	5	6			5	7		23
1910-1919	21	2	2			15		40
AJA	4					2		6
ILU	17	2	2			13		34
1930-1939	12	8	1	18	2	5		46
ILU	12	8	1	18	2	5		46
1950-1959	5	3		10	2	4		24
AJA	1	1		4		1		7
ILU	4	2		6	2	3		17
1960-1969	8	3		3	2	4		20
AJA	2			3				5
ILU	6	3			2	4		15
1970-1979	12	8		15	3	7		45
AJA	3			1		1		5
ILU	9	8		14	3	6		40
1980-1989	18	7		13	1	12	1	52
AJA	4			1	1	1		7
ILU	14	7		12		11	1	45
1990-1999	17	4		26	6	10		63
AJA	5	2		22	1	8		38
ILU	12	2		4	5	2		25
2000-2009	1	2		37	2	11		53
AJA	1	2		37	2	11		53
kokku	105	43	5	122	24	101	1	401

Joonis 3. Ajakirjandustekstide komplementhüüdtarindite konstruktsioonid

Joonis 4. Ilukirjandustekstide komplementhüüdtarindite konstruktsioonid

Valitud materjalist nähtub, et komplementhüüdtarindeid esineb peaaegu igal vaadeldud perioodil nii ilu- kui ka ajakirjandustekstides. Erandlikuks võib pidada 1930. aastaid, kus hüüdtarindeid esineb ainult ilukirjanduses, see tähendab, ajakirjandustekstide näiteid ei esine. Samuti on erandlik periood 2000–2007, mis ei hõlma enam ilukirjanduslike tekste, vaid ainult SL Õhtulehe tekste. Ülejäänud aastakümnetel võib leida näiteid mõlemast tekstitüübist.

Parempoolseim kokkuvõtlike andmetega veerg (tabel 5) annab aimu materjali kogumahust – igat aastakümnet iseloomustab ilukirjanduslikest tekstidest pärit komplementhüüdtarindite ülekaal, mis on igati ootuspärane tulemus. Kahe registri peale esineb komplementhüüdtarindeid kokku 401 korral.

Tabelist 5 nähtub, et enim on moodustatud komplementhüüdtarindeid siduva pronoomeniga *milline*, kokku 122 korral (7). Jääb silma, et *milline* ei esine eelmise

sajandi algupoolel ei ilu- ega ajakirjandustekstides, kasutus sageneb alles alates 1930ndatest. Jooniselt 3 on näha, et *milline*-komplementhüüdtarindid moodustavad kõikidest ajakirjandustekstidest pärit näidetest umbes poole (53%). Ilukirjandustekstide komplementhüüdtarindites esineb *milline*-konstruktsioon 20% juhtudest (joonis 4).

Mõlema tekstitüübi kõikidest komplementhüüdtarinditest esineb võrdlemisi palju ka *kui*-konstruktsioone (5) (105 korral). Ilukirjandustekstide hüüdlausekonstruktsioonidest moodustavad *kui*-hüüdtarindid 31% ja ajakirjandustekstide konstruktsioonidest 16% (joonised 3 ja 4).

Siduva pronoomeni *missugune* (6) kasutus on võrdlemisi ühtlane kogu sajandi vältel (tabel 5). Näiteks ilukirjandustekstide *missugune*-konstruktsioon esinemissageduselt teine (27%, joonis 4).

Joonistelt 3 ja 4 nähtub, et väikese esinemissagedusega on mõlemas tekstitüübis *kuis*-komplementhüüdtarind (aja 2%, ilu 1%). Üksikuid lausenäiteid sõna *kuis* kasutusest esineb 1900., 1910. aja- ja 1930. aastatel nii aja- kui ka ilukirjanduses (8 ja 9). „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS” (2013) järgi märgib sõna *kuis* lauses kujundlikkust ja luulelisust, kuid võib esineda ka argikeeles (*Kuis siis nii?*).

Ilukirjandustekstides esineb ühel korral *misuke*-komplementhüüdtarind (10), mida ajakirjandustekstides ei esine üldse. Ka *misuke* on argikeelne sõna (ÕS 2013). Nii siduva proadverbi *kuis* kui ka siduva pronoomeni *misuke* kasutus on ootuspärane eelkõige ilukirjandustekstides.

(5) Kui loojad oliwad nad ja kui ilu! (ILU1900\ilu0026)

(6) Missugused soojad palitid on nendel! (ILU1910\ilu0046)

(7) Milline haruldane juhus! (ILU1935\nov0014)

(8) Kuis haledalt vilkusid nutvad värisevad tähed käristud udu linikute ruttamise agoonias! (ILU1910\ilu0021)

(9) Kuis tuhat õrna lille ilus Siis õitswad kaunil pulmateel! (AJA1900\aja0173)

(10) Misuke mehaaniline mõtlemine - nagu nõuaks headus ruumi! (ILU1980\kt0074)

3.1.1. Hüüufraasid

Ülevaate komplementhüüdtarindite hüüufraaside olemusest ja esinemissagedusest aja- ja ilukirjanduskorpuses annab tabel 6.

Tabel 6. Hüüufraaside esinemissagedus konstruktsioonide lõikes

Hüüufraasi liik	Siduv asesõna <i>kui</i>	<i>kuidas</i>	<i>kuis</i>	<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>missugune</i>	<i>misuke</i>	Kokku
adj	56		2	1		1		60
AJA	8							8
ILU	48		2	1		1		52
adv	20							20
AJA	2							2
ILU	18							18
kvan	21				4			25
AJA	8							8
ILU	13				4			17
subst	8			121	19	100	1	249
AJA	3			68	4	29		104
ILU	5			53	15	71	1	145
verb		43	3		1			47
AJA		5	2					7
ILU		38	1		1			40
Kokku	105	43	5	122	24	101	1	401

Tabel 6 näitab, missuguste siduvate sõnadega erinevaid hüüufraase üldse moodustada saab. Esmavaatlusel on märgata, et siduva proadverbiga *kui* on võimalik moodustada peaaegu kõiki esinenud fraasitüüpe (kokku 105 juhtu), millest 84 korral (31%) on hüüufraase moodustatud ilukirjandustekstide ja 21 korral (16%) ajakirjandustekstide näidetes.

Siduvad pronoomenid *milline*, *missugune* ja *mis* moodustavad enamasti substantiivifraase. Siduvad proadverbid *kuidas* ja *kuis* vormistavad peamiselt verbifraase.

Substantiivifraasides tõuseb kõige sagedamini sisutuumaks substantiiv (näiteks vaegkonstruktsioonide korral) või adjektiivse(te) laiendi(te)ga substantiiv (11 ja 12). Selliseid näiteid oli terves materjalis kokku 249: ajakirjandustekstide konstruktsioonides vastavalt 104 (81%) ja ilukirjandustekstides 145 (53%). *kuidas*- ja *kuis*-konstruktsioonides võib skalaarse tähenduse omandada predikaat (13, 14, 9), kus siduv

proadverb osutab tegevuse intensiivsusele või määrale. Näites 13 on lause fookuses situatsioonide muutumise kiirus.

Kvantorifraasi (16) võib pidada madala kasutussagedusega fraasiks. Kvantorifraasides oli märgata enim hulgasõnade *vähe*, *palju* ja *kõik* esinemist. Lisaks kvantorifraasidele esineb vähem ka adverbi- (8) ja adjektiivifraase (15).

(11) **Mis** *öö!* (ILU1970\ilu0108)

(12) Eelkõige, **milliseks** *toredaks terviklikuks üldpildiks* liitus vene, ukraina, kasahhi, leedu, läti ja eesti rahvarõivaste omapära! (AJA1970\sv0016)

(13) **Kuidas** küll *võivad* korrapealt *muutuda* situatsioonid kaasaegses maailmas! (ILU1980\tk0041)

(14) Ja **kuidas** *lõhnab* kuslapuu! (ILU1980\tk0093)

(15) **Kui** *lihtne* on nõuda elukaaslaselt teisiti elamist! (ILU1980\tk0065)

(16) **Kui** *vähe* sa naisi tunned! (ILU1970\ilu0030)

Ülevaate skalaarsete sõnade tüübist erinevate hüüufraaside lõikes annab tabel 7.

Tabel 7. Skalaarse elemendi tüüp eri liiki hüüufraasides

Hüüufraasi liik	Skalaarse elemendi tüüp					kokku
	adj	adv	kvan	subst	verb	
adj	60					60
AJA	8					8
ILU	52					52
adv	1	19				20
AJA		2				2
ILU	1	17				18
kvan			25			25
AJA			8			8
ILU			17			17
subst	73			176		249
AJA	26			78		104
ILU	47			98		145
verb		2			45	47
AJA		1			6	7
ILU		1			39	40
kokku	134	21	25	176	45	401

Tabelist 7 nähtub, et skalaarse elemendi tüüp langeb sageli kokku hüüufraasi liigiga. See tähendab, et näiteks verbifraaside puhul ongi lause määra väljendavaks sisutuumaks

predikaat (14). Siiski on üsna tavaline see, et substantiivifraasides võib substantiivi laiendada adjektiiv (17), mis tõuseb sisutuumaks. Sagedamini tõuseb sisutuumaks substantiiv (11), kokku 176 korral. Võrdlemisi palju esineb ka adjektiive, kokku 134 korral (17). Nii tabelist 6 kui ka tabelist 7 nähtub seega, et komplementhüüdtarindites omandab sagedamini skalaarse tähenduse siiski substantiiv, mitte adjektiiv.

Ühel korral esineb ilukirjandustekstide materjalis 'väga'-gradatsiooni, kus adverbi *optimistlikult* laiendab adjektiiv *hirmus* (18). Näites 19 kannab siduv proadverb *kuis* sama funktsiooni, mida *kui*, selgitades lauses adverbi *haledalt* skalaarset määra.

(17) „**Mis** *toore eesti tõugu raskevehobune!*” imestasid kõik. (ILU1970\ilu0061)

(18) **Kui** *hirmus optimistlikult* see kõlab! (ILU1960\ilu0054)

(19) **Kuis** *haledalt* vilkusid nutvad värisevad tähed käristud udu linikute ruttamise agoonias! (ILU1910\ilu0021)

3.1.2. Kõneliik ja vaegsus

Kogutud materjali iseloomustavad enamasti jaatavas kõneliigis hüüdtarindid, kuid näiteid esineb ka eitavatest.

Tabel 8. Komplementhüüdtarindite kõneliik

Kõneliik	Siduv asesõna			<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>missugune</i>	<i>misuke</i>	Kokku
	<i>kui</i>	<i>kuidas</i>	<i>kuis</i>					
Eitav	2	2			4			8
ILU	2	2			4			8
Jaatav	103	41	5	122	20	101	1	393
AJA	21	5	2	68	4	29		129
ILU	82	36	3	54	16	72	1	264
Kokku	105	43	5	122	24	101	1	401

Eitust esineb vaid kaheksal korral. Kõik näited pärinevad ilukirjandustekstidest, moodustades neist 3%. Neljal korral on kõneliik eitav *mis*-konstruktsioonis, kahel korral

kuidas- ja *kui*-konstruktsioonis (20–22). Näitelausestes 20 ja 21 on eitust kasutatud vormivõttena. Kuna lausete sisu on jaatav, on eitus neis desemantiseerunud.

Jaatavaid komplementhüüdtarindeid vormistavad sagedamini siduvad asesõnad *milline* (12), *kui* (23) ja *missugune* (6), mida esineb materjalis vastavalt 122, 105 ja 101 korral.

(20) **Kui** *alandlikult* meie seda kõik ei teinud! (ILU1900\ilu0042)

(21) **Mis** *hirmsad asjad* meie seas ei sünni! (ILU1900\ilu0001)

(22) **Kuidas** tal järjekordselt *ei vedanud* raamatuga! (ILU1990)

(23) **Kui** *palju* *kordi* on seda Oleviku veergudel juba öeldud! (AJA1910\ow0001)

Komplementhüüdtarindid esinevad paljudel juhtudel vaegsetena, koosnedes vaid fraasist (11). Ülavaate nii vaegsetest *kui* ka finiiitse verbiga komplementkonstruktsioonidest annab tabel 9.

Tabel 9. Vaegsete ja finiiitsete komplementhüüdtarindite esinemine

	Siduv asesõna			<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>missugune</i>	<i>misuke</i>	Kokku
	<i>kui</i>	<i>kuidas</i>	<i>kuis</i>					
Finiitset	84	43	5	58	12	47		249
AJA	17	5	2	33	1	8		66
ILU	67	38	3	25	11	39		183
Vaegsed	21			64	12	54	1	152
AJA	4			35	3	21		63
ILU	17			29	9	33	1	89
Kokku	105	43	5	122	24	101	1	401

Vaegkonstruktsioone esineb kokku 152 korral, mis moodustab ajakirjandustekstidest pärit komplementhüüdtarinditest 49% ja ajakirjandustekstide komplementhüüdtarinditest 38%. Seevastu finiiitsetid lausenäiteid esineb 249 korral (vastavalt 51% ja 62%). Sagedamini vormistavad vaegkonstruktsioone siduvad pronoomenid *milline* ja *missugune* ning siduv proadverb *kui* (24–26), mida esineb materjalis vastavalt 64, 54 ja 21 korral. Samuti on tabelist märgata, et vaegvorme esineb väga vähe siduva pronoomeniga *misuke* (27) ega esine üldse siduvate proadverbidega *kuidas* ja *kuis*.

Finiitseid verbe esineb enim *kui*-konstruktsioonis, 84 korral (28). Kuna *kuis* ja *kuidas* viitavad tegevuse intensiivsuse määrale, ei olegi nende puhul vaegstruktuur võimalik.

(24) Jumal, **milline** *illusioon!* (ILU1990)

(25) Lossi värava ees ja ümber - **missugune** *kirin* ja *kärin!* (AJA1890\pro0025)

(26) **Kui** *julm mõttekäik!* (ILU1980\tkt0106)

(27) **Misuke** *mehaaniline mõtlemine* - nagu nõuaks headus ruumi! (ILU1980\tkt0074)

(28) **Kui** *kahwatu* Te waeneke weel olete! (ILU1900\ilu0070)

Tabel 10. Vaegsed komplementhüüdtarindid hüüufraaside lõikes

Vaegsed	Hüüufraasi liik			Kokku
	adj	kvan	subst	
	17	3	132	152
AJA	3		60	63
ILU	14	3	72	89
Kokku	17	3	132	152

Kõige enam, 132 korral, esinevad vaegsetena substantiivifraasid (24 ja 27), seejuures esineb võrdlemisi palju näiteid nii aja- kui ka ilukirjandustekstide komplementhüüdtarinditest, vastavalt 60 ja 72 (47% ja 26%). Samuti esinevad vaegsetena adjektiivifraasid, kokku 17 korral (29), moodustades ajakirjandustekstide komplementhüüdtarinditest vaid 2% ning ilukirjandustekstide komplementhüüdtarinditest 5%. Kvantorifraasid (30) on selle omaduse poolest haruldasemad, esineb vaid kolm ilukirjandustekstidest pärit näidet (1%).

Markeerimata konstruktsiooniks võib pidada siiski finiiitse verbiga komplementhüüdtarindeid (tabel 9), mille kasutus on võrreldes vaegvormidega sage.

(29) „**Kui** *peened!*” ütles ema maaõikaid waadates. (ILU1900\ilu0061)

(30) **Kui** *palju majaõid* Bää! ja kui ilus “härber”! ja kui palju aknaid Bellel - ning lillerattad ukste ees - ja Buur, Buur õnaaed! (ILU1910\ilu0031)

3.1.3. Referendi omadused

Referendina käsitletakse selliseid tähistatavaid olendeid, objekte, situatsioone etc., millega seostub konstruktsiooni skalaarsuse omadus. Hüüdtarindite ja -lausete referent võib olla elus või eluta ning mõõdetav konkreetsuse-abstraktsuse skaalal. Lynne Murphy (2010) liigitab konkreetseks kõik sellised referendid, mis on käega katsutavad ja reaalsed ning abstraktseteks kõik ülejäänud – näiteks mentaalsed protsessid ja emotsioonid.

Tabel 11. Komplementhüüdtarindite referendi elusus ja abstraktsus

Referendi elusus	Referendi abstraktsus			Kokku
	abstr	konkr	määramatu	
Elus	8	65		73
AJA	5	6		11
ILU	3	59		62
Elus/eluta	3			3
ILU	3			3
Eluta	269	55	1	325
AJA	98	19	1	118
ILU	171	36		207
Kokku	280	120	1	401

Tabelist 11 nähtub, et komplementhüüdtarindites võib referent olla nimetatud või lause sisust kaudselt järeldatav. Konkreetsuse-abstraktsuse skaalal on vaatluse all olnud komplementhüüdtarindite referent 177 korral abstraktne (nt 31) ja 95 korral konkreetne (nt 32 ja 35), mis moodustab ilukirjandusmaterjalist vastavalt 65% ja 35%. Ajakirjandustekstide komplementhüüdtarindite referent on 103 korral abstraktne ja 25 korral konkreetne, mis moodustab ajakirjandustekstide materjalist vastavalt 80% ja 19%.

Mõlema tekstitüübi komplementhüüdtarindites on referent paljudel juhtudel eluta (protsess, objekt vm), kokku 325 korral. Ajakirjandustekstides esinenud komplementhüüdtarindites esineb eluta referenti 118 korral (91%) ja ilukirjandustekstide komplementhüüdtarindites 207 korral (76%). Referenti oli võimalik määrata elusolevaks kokku 73 korral (32).

Näites 31 on referendiks *nimi*, mida iseloomustatakse adjektiiviga *ilus*, kuid oma olemuselt on nimi midagi abstraktset. Samuti on abstraktsed protsessid (33).

Kolmel korral ei olnud võimalik lause sisust järelada, kas fookuses olnud tegevusomadus seostus elusolendiga või situatsiooniga (34 ja 36). Lauses 34 viidatakse tõenäoliselt olukorra toredusele, kuid teoreetiliselt oleks võimalik iseloomustada selle adjektiiviga ka inimest.

Abstraktsuse skaalale ei olnud võimalik referenti paigutada ühel korral (36). Näiteks lausest 36 ei selgu, kas kõneleja peab silmas konkreetset isikut (vrd *Kui lohutav sa oled!*), viitab leevendust saanud murele või ironiseerib.

(31) **Kui *ilus nimi!*** (AJA1900\aja0061)

(32) „Ühtlasi avaldan Teile oma kaastundmußt moderni keelehaiguße kohta, mida wististi eestlastelt olete pärinud, kes fuurt keeletöwe põdeda.” „**Kui matßilik** ta on!” ßoßistas üks Hartlebeni poegadeßt oma õele. (ILU1910\ilu0045)

(33) **Kuidas** ma *igatsesin* koju! (ILU1980\ktk0097)

(34) **Kui *tore!*** (ILU1937\nov0049)

(35) **Kui *tühine*** on veemulin! (AJA1910\ow0004)

(36) **Kui *lohutav!*** (AJAE1980\stat0507)

Järgnevast ülevaatlikust tabelist selgub, milliste siduvate asesõnadega viidatakse enim elusale referendile ja millistega eluta referendile.

Tabel 12. Komplementhüüdtarindite referendi elusus siduvate asesõnade lõikes

Referendi elusus	Siduv asesõna							Kokku
	<i>kui</i>	<i>kuidas</i>	<i>kuis</i>	<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>missugune</i>	<i>misuke</i>	
Elus	29	20		6	5	13		73
AJA	1	3		5		2		11
ILU	28	17		1	5	11		62
Elus/eluta	3							3
ILU	3							3
Eluta	73	23	5	116	19	88	1	325
AJA	20	2	2	63	4	27		118
ILU	53	21	3	53	15	61	1	207
Kokku	105	43	5	122	24	101	1	401

Tabelist 12 nähtub, et siduvate asesõnadega hüüdtarindites viidatakse enim eluta referendile, kokku 325 korral (31 ja 35). Samuti on märgata, et seejuures kasutatakse kõiki siduvate asesõnadega komplementhüüdtarindite konstruktsioone. Enim selgitavad eluta referendi olemust siduvad pronoomenid *milline* (37), *missugune* (25) ja proadverb *kui* (31, 32, 35). Seda tüüpi näiteid esineb vastavalt 116, 88 ja 73 korral.

Märkimisväärne on ajakirjandustekstide näidete osakaal – näiteks esineb neis siduva pronoomeniga *milline* eluta referenti kümnel korral rohkem kui ilukirjandustekstides, vastavalt 63 ja 53 korda (nt 37 ja 38), mis moodustab kogumite mahust vastavalt 49% ja 19%.

(37) **Millised** *võluvad moefotod!* (AJA1990\ee0433)

(38) **Milline** *sulejooks, milline fantaasialend!* (AJA1960\rh0556)

Kahel perioodil, 1930. aastatel ja ajavahemikul 1997–2007, on esindatud ainult ühe tekstitüübi hüüdlauseid. Komplementhüüdtarindeid on moodustatud enim siduva pronoomeniga *milline*, mida ei esine eelmise sajandi algupoolel ei ilu- ega ajakirjandustekstides, kuid mille kasutus sageneb alates 1930. aastatest (aja 53%, ilu 20%). Iseloomulik on, et küsisõnaga *kui* on võimalik moodustada substantiivi-, adjektiivi-, adverbi- ja kvantorifraase. Seejuures esineb näiteid mõlemas tekstitüübis (aja 16%, ilu 31%).

Kogutud materjali iseloomustavad enamasti jaatavas kõneliigis hüüdtarindid. Eitavad on vaadeldud tüübis pigem haruldased, kuid siiski võimalikud (ilu 3%). Neid moodustatakse eelkõige siduva proadverbiga *kuidas*.

Suur osa komplementhüüdtarindeid on finiitse verbiga, vaegvormilised on eelkõige substantiivifraasid (aja 47%, ilu 26%). Samuti on komplementhüüdtarinditele omane abstraktset tüüpi referent (aja 80%, ilu 65%), mida saab enamikul juhtudel määrata elutuks (aja 91%, ilu 76%). On märgata, et peaaegu kõikide siduvate asesõnade kasutus on seejuures sage. Väga harva esineb siduvate asesõnadega *kuis* ja *misuke* komplementhüüdtarindeid. Järgnevalt kujutatakse komplementhüüdtarindeid konstruktsiooniskeemidena.

3.1.4. Komplementkonstruktsioonid

Järgnevas analüüsis osas käsitletakse siduvate pronoomenite *missugune/milline/mis/misuke* ja siduvate proadverbidega *kuidas, kui, kuis* moodustatavaid hüüdtarindite konstruktsioone. Konstruktsioonide analüüsimisel lähtutakse teoreetilises osas 1.3 esitatud Michaelise (2001) ja Beijeri (2002) hüüdlause käsitlustest. Kuna skalaarsus kui hüüdtarinditele iseloomulik omadus peitub eelkõige hääufraasis, on järgneva analüüsi fookuses hääufraaside struktuur. Esmalt esitatakse ülevaade **siduvate pronoomenitega *missugune/milline/mis/misuke* hüüdtarindite konstruktsioonidele** iseloomulikest skalaarsetest sõnadest.

Edaspidi nimetatakse konstruktsioone siduva asesõna järgi näiteks *missugune*-konstruktsiooniks, *kuidas*-konstruktsiooniks jne.

Tabel 13. *missugune-/milline-/mis-/misuke*-konstruktsioonide skalaarne element

Siduv pronoomen	Skalaarne sõna			verb	kokku
	adj	kvan	subst		
<i>milline</i>	34		88		122
AJA	17		51		68
ILU	17		37		54
<i>mis</i>	6	4	13	1	24
AJA	1		3		4
ILU	5	4	10	1	20
<i>missugune</i>	26		75		101
AJA	5		24		29
ILU	21		51		72
<i>misuke</i>	1				1
ILU	1				1
kokku	67	4	176	1	248

Tabelist 13 nähtub, et siduvate pronoomenitega *missugune/milline/mis/misuke* hüüdtarindite konstruktsioone on kahe tekstitüübi peale kokku 248. Sellistes konstruktsioonides esineb substantiivi-, verbi- või kvantorifraase. Substantiivifraasides võib skalaarseks sisuuumaks tõusta ka adjektiiv. Adjektiiv ei saa ilma substantiivita siduvate pronoomenitega komplementkonstruktsioonides fraasi moodustada (vrd *Missugune ilus kleit!* **Missugune ilus!*), küll aga võib kahesõnalise fraasi moodustada substantiiv (vrd *Missugune kontsert!*).

Hüüdtarindites on siduvate asesõnade tähendus ja funktsioon alati selgitav – nad viitavad, missugune omadus, objekt, isik või tegevus (referent) lauses tähelepanu väärivad (näiteks lauses 39 väärivad tähelepanu *pehmed lokid*).

Kõneleja mittekanooniline hinnang võib seejuures olla seotud positiivse või negatiivse emotsiooniga. Lauses 39 kumab lause sisust kõneleja positiivne emotsioon, sest enamasti seostatakse pehmeid juukseid positiivsega (näiteks hea tervise või hoolika hooldusega), seevastu lause 40 on näide negatiivsest emotsioonist. Selle reedab lugejale nii saatelause verb *pahandama*, aga ka hüüdtarindis skalaarse tähenduse omandanud substantiiv. Skalaarse sisutuuma abil mõistab kuulaja, et on toimunud selge kõrvalekaldumine normist.

Näites 40 on laps tõenäoliselt käitunud ebaootuspäraselt, see tähendab, tema hetke käitumismuster erineb suuresti tavalisest käitumismustrist, mis emale rohkem meeltnööda on.

Tabelist selgub näiteks, et kvantor, sõltumata hüüdtarindi kõneliigist, võib skalaarse tähenduse omandada enamasti *mis*-konstruktsioonis (41). Üsna erandlikuks võib pidada sama tüüpi jaatavas kõneliigis konstruktsiooni, kus fookus on suunatud predikaadile (42).

(39) **Missugused** *pehmed lokid*! (ILU1910\ilu0028)

(40) Nüüd jõudis tuppa ka ema, endisest veelgi rahutum, pahandades: „**Mis** *tükke* sina teed! (ILU1937\lmg0019)

(41) „**Mis** inimene oma lolli peaga aga *kõik* ära ei tee!” Bõnas eit nagu kurwalt ja mõttes natukebe aja päraßt. (ILU1900\ilu0061)

(42) **Mis** ta mu emaga *tegi*! (ILU1990)

Komplementhüüdtarindite teist tüüpi konstruktsioon puudutab **siduvaid proadverbe** *kuidas/kuis* ja *kui*.

„Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS” (2013) järgi on *kuis* ja *kuidas* sünonüümsed, kusjuures lühenenud vormi esineb pigem kujundlikuma keelekasutusega tekstinäidetes. „Eesti keele seletav sõnaraamat” (2009) pakub selgituseks rohkem võimalusi. Näiteks võib *kuis* esineda otsestes ja retoorilistes küsimustes ning hüüatustes, kus tal on sama tähendus, mis siduval asesõnal *kuidas* (nt *Kuis oli ta õnnetu!*). Samuti võib *kuis*

väljendada ebamäärasust ja esineda tunderõhulisena, omandades seejuures tähenduse „kui väga” (nt *Kuis olen väsinud kõigest!*) (vt ptk 3.1.4.4).

Et kirjeldada edaspidi konstruktsioonide struktuuri ja iga elemendi tähendust selles, on ka siduvate proadverbide korral tarvis keskenduda hüüufraasides esinevatele skalaarsetele sõnadele, et saada konstruktsioonidest täielik ülevaade.

Tabel 14. *kuidas*-, *kuis*- ja *kui*-konstruktsioonide skalaarne element

Siduv proadverb	Skalaarse tähendusega sõna				Kokku
	adj	adv	kvan	verb	
<i>kui</i>	65	19	21		105
AJA	11	2	8		21
ILU	54	17	13		84
<i>kuidas</i>				43	43
AJA				5	5
ILU				38	38
<i>kuis</i>	2	2		1	5
AJA		1		1	2
ILU	2	1			3
Kokku	67	21	21	44	153

Tabelist 14 nähtub, et siduva proadverbiga *kui*-konstruktsioonides esinevad skalaarses tähenduses adjektiivid, adverbid ja kvantorid. Seega pakub *kui*-konstruktsioon hüüdtarindite vormistamisel kõige rohkem võimalusi, esinedes kokku 105 korral.

Seevastu *kuidas*-konstruktsiooni võib käsitleda jällegi erandlikuna, kuna selles võib skalaarse tähenduse omandada vaid predikaat. Selliseid näiteid oli 43. Kuna siduval proadverbil *kuis* on rohkem kasutusvõimalusi ja tähendusnüansse kui siduval proadverbil *kuidas*, siis *kuis* esinemine hüüufraasides on samuti erinev.

Hüüdlausete olemust iseloomustab see, et kõneleja emotsionaalsus peitub enamasti hüüu presupositsioonis, mis tähendab seda, et hinnanguna esitatud väide on tõene ja sisaldab skalaarselt mõõdetavat keeleelementi. Samuti on hüüdlause struktuuri arvestades väidetud, et tõenäoliselt jääb hüüupotentsiaaliga osa lause reemasse. Sõltumata hüüdtarindi kõneliigist ja fraasi tüübist, on selles esitatud väide tõene ning kõneleja eeldab, et kuulaja aktsepteerib seda. Samuti on märgata, et kõige olulisem fookuses olev teave jääb tarindi reemasse. Komplementhüüdtarind algab alati siduva

pronoomeniga, millele järgneb fookusesse tõstetud osa. (vt ptk 1.1.2, 1.1.3 ja 1.3). Järgnevalt esitatakse iga komplementhüüdtarindi kohta skeem, näited ja analüüs.

3.1.4.1. *mis*-konstruktsioon

Erandlikust *mis*-konstruktsioonist, kus verbi võib käsitleda skalaarsena, saab moodustada järgmise allkonstruktsiooni:

VORM	{ Siduv pronoomen ^{mis}	<i>predikaat</i> ^{Af} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(43) **Mis** ta mu emaga *tegi*! (ILU1990)

Kõikidel juhtudel on tegemist kõrvalekaldu misega normipärasest, mis annab kõnelejale põhjuse väljendada oma mittekanoonilist hinnangut. Siduv pronoomen *mis* selgitab konstruktsioonis, mis konkreetselt kuulaja tähelepanu väärrib. Ülaltoodud *mis*-konstruktsioonides selgitatakse tegevuse või protsessi olemust.

Lisaks skalaarse tähendusega predikaadile, iseloomustab *mis*-konstruktsioonide hüüdtarindeid ka substantiivifraasi esinemine, mida esineb kokku 13 korral. Neist kuuel korral laiendab substantiivi skalaarne adjektiiv, see tähendab, hüüupotentsiaaliga osa fookuses on adjektiiv. Sellise struktuuriga konstruktsioone saab näitlikustada järgmiste skeemidena:

VORM	{ Siduv pronoomen ^{mis}	<i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(44) **Mis** *veski*! (ILU1900\ilu0075)

(45) **Mis** *mööblit* tal siin ikka oli! (ILU1970\ilu0103)

(46) **Mis** *unenäod*! pahvatab Grease'i projektijuht Priit Hummel. (SLÖ2004)

VORM	{ Siduv pronoomen ^{mis}	[<i>adjektiiv</i>] ^{NP} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(47) „**Mis** *tore eesti tõugu raskevehobune!*” imestasid kõik. (ILU1970\ilu0061)

(48) **Mis** *jubeda kimäärusega* see võiks lõppeda ... ! (ILU1990)

Näidetest 44–46 selgub, et *mis*-konstruktsioonid võivad olla vaegvormilised, aga ka finiiitse verbiga. Seega peab paika üldine komplementhüüdtarindite omadus.

mis-konstruktsioonidena esineb üksikjuhtudel ka kvantorifraase. Seda tüüpi näiteid esineb neljal korral ilukirjandustekstide konstruktsioonides. Konstruktsiooni olemust selgitab järgmine skeem:

VORM	{ Siduv pronomeni ^{mis}	<i>kvantor</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(49) **Mida** *kõike* oli teinud meiega see imelik mees linnas! (ILU1990)

(50) **Mis** selleks tarvis läks! (ILU1950\ilu0007)

Kui näites 49 on kvantor *kõik* eksplitsiitne, siis näites 50 juurdemõeldav. Materjali analüüsimisel on näitelause 49 esinevat fraasi käsitletud kvantorifraasina, millele hulka väljendav *kõik* on juurdemõeldav (vrd **Mis** *kõik* selleks tarvis läks!).

3.1.4.2. *milline*-konstruktsioon

Siduvate pronomeenitega konstruktsioonitüüpides esineb sisutuumana kõige sagedamini substantiiv, kokku 88 korral. Ka *milline*-konstruktsioonidele on omane see, et substantiivifraasides laiendab substantiivi sageli skalaarne adjektiiv.

Seega iseloomustavad *milline*-konstruktsiooni alltüüpi järgmised skeemid:

VORM	{ Siduv pronomeni ^{milline}	<i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(51) **Milline** *pingutus* seda täita! (ILU1936\nov0033)

(52) „**Milline** *edu!*” juubeldas Tottensoni hing. (ILU1970\ilu0082)

(53) **Milline** *sulejooks*, **milline** *fantaasialend!* (AJA1960\rh0556)

VORM	{ Siduv pronoomen ^{milline}	[<i>adjektiiv</i>] ^{NP} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(54) **Milline** *haruldane juhus!* (ILU1935\nov0014)

(55) **Milline** *külm barbaarsus* ühelt poolt, teiselt poolt - **milline** *kohutav vaesus!* (AJA1950\rh0067)

(56) **Millises** *mõnuses linnas* ma elan! (SLÕ2005)

Vaegsed ja finiiitse verbiga *milline*-konstruktsiooni näiteid 51–53 täidavad samuti esitatud hüüdlause tingimusi. Esitatud väide on tõene, võib eristada skalaarset elementi ning hüüupotentsiaaliga osa (fraas) järgneb selgitavale siduvale pronoomenile, moodustades lause reema. Vaadeldes esitatud substantiive (*sulejooks*, *fantaasialend*, *vaesus*) mitte hüüdlause kontekstis, ei saaks käsitleda skalaarsuse omadust. Kuna aga sellistel konstruktsioonidel on kindlad tingimused, võibki näites 53 pidada *sulejooksu* ja *fantaasialendu* kõlvalekaldumiseks normist. See tähendab, kõneleja positiivse emotsiooniga seotud mittekanooniline hinnang on esitatud kindlas situatsioonis ja kontekstist selgub, mis konkreetselt tähelepanu väärrib.

Kokkuvõtvalt võib sellisest hüüdarindist järeldada, et *sulejooks* on keskmisest/tavapärasest kiirem ja *fantaasialend* kõrgem, mille tõttu väärivad need esiletõstmist ja tähelepanu.

Näitelauses 54–56 on substantiivi laiendatud adjektiiviga, mis intensiivistab tervet hüüupotentsiaaliga osa veelgi. Sellistel juhtudel on skalaarne põhirõhk adjektiivil. Näiteks lauses 55 esinevad adjektiivid *külm* ja *kohutav* annavad kuulajale märku, et kõneleja hinnang on seotud eelkõige negatiivse emotsiooniga. Seevastu näidetes 54 ja 56 esinevad adjektiivid *haruldane* ja *mõnus* seostuvad pigem positiivse emotsiooniga.

3.1.4.3. *missugune*-konstruktsioon

Siduva pronoomeniga *missugune* esineb kokku 101 hüüdarindi näidet. Konstruktsioonile on omane substantiivsete hüüufraaside esinemine, kokku esineb neid 75 korral.

Nagu *mis-* ja *milline*-konstruktsioone, nii iseloomustavad ka *missugune*-konstruktsiooni sarnased skeemid:

VORM	{ Siduv pronoomen ^{<i>missugune</i>}	<i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(57) **Missuguse** *õhinaga* ta koju jooksis, kui lammas oli karjamaal talle sünnitanud! (ILU1960\ilu0014)

(58) *Jõulurahu missugune!* (SLÕ2006)

Vaegseid *missugune*-konstruktsioone (58) eristab *mis-* ja *milline*-konstruktsioonidest see, et sisutuum võib eelneدا selgitavale siduvale asesõnale. Seejuures ei muutu keeletelementide tähendus ega funktsioon – siduv pronoomen *missugune* selgitab ikka, et fookusesse tõstetud substantiiv *jõulurahu* väärrib kuulaja tähelepanu. On huvitav, et *missugune*-konstruktsioonile omane pöördõnajärg muudaks *mis-* ja *milline*-konstruktsioonid ebagrammatiliseks (vrd **Jõulurahu milline!*, kuid *Milline jõulurahu!*).

VORM	{ Siduv pronoomen ^{<i>missugune</i>}	[<i>adjektiiv</i>] ^{<i>NP</i>} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(59) **Missugust** *peent naeru* oleks kihistatud, kui oleksin koju helistanud! (ILU1980\tkt0099)

(60) **Missugune** *tähelepanuväärne sündmus!* (SLÕ1997)

Kokkuvõtvalt võib järeldada, et *mis-*, *milline*- ja *missugune*-konstruktsioonide struktuur on väga sarnane. Nende hulka võib lugeda ka üksiku kasutusjuhuga *misuke*-konstruktsiooni. Kõik nimetatud siduvad pronoomenid moodustavad enamikul juhtudel kahesõnalisi substantiivifraase, mis võivad lisaks olla laiendatud skalaarse adjektiiviga.

Neist erandlikumaks võib pidada *mis*-konstruktsiooni, milles skalaarset tähendust võib kanda ka kvantor.

3.1.4.4. *kuis*-konstruktsioon

kuis-konstruktsioone esineb mõlema tekstitüübi materjalis üksikjuhtudel. Näiteid esineb vaid 20. sajandi esimestel kümnenditel, millest järeldub, et *kuis* on arhailine. *kuis*-konstruktsioone iseloomustavad järgmised skeemid:

VORM	{ Siduv proadverb ^{kuis}	<i>adverb</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(61) **Kuis** *kaunilt* sätendavad tähed, **Kuis** *armsalt* hiilgab hõbe-kuu! (AJA1900\aja0173)

(62) **Kuis** *haledalt* vilkusid nutvad värisevad tähed käristud udu linikute ruttamise agoonias! (ILU1910\ilu0021)

VORM	{ Siduv proadverb ^{kuis}	<i>adjektiiv</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(63) **Kuis** *järeleandmata* olid kõhu kiskumised taeva all! (ILU1910\ilu0021)

Näitelausetest 61–63 selgub, et siduv proadverb *kuis* kannab konstruktsioonis sama tähendust nagu *kui*. Tarindeid siduva proadverbiga *kui* ümber sõnastades ei muutuks nende tähendus (vrd *Kui kaunilt sätendavad tähed!*). Selgitav proadverb osutab skalaarse tähendusega adverbile, moodustades sel viisil fraasi, mis väljendab kauniduse ja haleduse skaalal keskmisest kõrgemat määra.

Adjektiveerunud verbivorme on siinses analüüsis loetud adjektiivide hulka (63), tugiverbiühendeid (64) ja väljendverbe aga predikaatide hulka.

VORM	{ Siduv proadverb ^{kuis}	<i>predikaat</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(64)-- **Kuis** tõsised tunded meid *araks teevad!* (ILU1936\nov0033)

Näites 64 esitatud konstruktsioonis kannab *kuis* hoopis siduva proadverbiga *kuidas* sarnast funktsiooni, mille tõttu ongi võimalik predikaadi esinemine skalaarses tähenduses.

3.1.4.5. *kuidas*-konstruktsioon

kuidas-konstruktsiooni iseloomustab vaid üks skeem:

VORM	{ Siduv proadverb ^{kuidas}	<i>predikaat</i> ^{Aj/Neg} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(65) „**Kuidas** ta temaga *ümber käis!*” juhtus keegi ütlema, millele mitmelt poolt kõikõugu võimaluži ja võimatuži juurde ližati. (ILU1910\ilu0017)

(66) **Kuidas** see aeg meid *laostab!* (ILU1935\nov0011)

(67) **Kuidas** tal järjekordselt *ei vedanud* raamatuga! (ILU1990)

Näited 65–67 selgitavad, et *kuidas*-konstruktsioonides võib predikaat olla nii jaatavas kui ka eitavas kõneliigis. Näiteks võib lauses 66 esitatud verbi *laostama* intensiivsuse määra mõõta „laostumise skaalal” ja *kuidas* selgitab sellisel juhul, et laostumise määr on keskmisest normist kõrvale kaldunud, see tähendab, omandanud keskmisest kõrgema määra. Sama skeem kehtib ka eituse korral – lauses 67 viitab siduv proadverb *kuidas* mitte-vedamisele, mille intensiivsuse määr ongi sellisel juhul mõõdetav „mitte-vedamise skaalal”.

3.1.4.6. *kui*-konstruktsioon

kui-konstruktsiooni alltüübile on iseloomulik mitme erineva skalaarse hüüufraasi esinemine.

Tabel 15. *kui*-konstruktsioonide skalaarsete elementide esinemissagedus eri liiki hüüufraasides

Siduv proadverb Skalaarne sõna	Hüüufraasi tüüp adj	adv	kvan	subst	kokku
<i>kui</i>	56	20	21	8	105
adj	56	1		8	65
adv		19			19
kvan			21		21

Adjektiivne substantiivifraas ei ole omane ainult *mis-*, *milline-* ja *missugune-* konstruktsioonidele, vaid ka *kui*-konstruktsioonile. Siiski on sagedasem tavalise adjektiivifraasi esinemine. Selliseid lausenäiteid on kokku 56. Adjektiividega laiendatud substantiivifraase esineb nimetatud konstruktsioonis kaheksal korral. Samuti esineb ühel korral 'väga'-gradatsiooni, kus adverbifraasis tõuseb sisutuumaks adjektiiv, tugevdades lause sõnumit nii kommunikatiivse tähenduse kui ka skalaarsusega. Kokkuvõtvalt võib *kui*-konstruktsiooni näitlikustada järgmiste skeemidega:

VORM	{ Siduv proadverb ^{kui}	adjektiiv }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(68) **Kui** *ilus* ta oli! (AJA1890\pro0076)

(69) „**Kui** *hirmus!*” hüüdis proua Weinkopf. (ILU1910\ilu0045)

(70) **Kui** *lühike* ja *kallis* on elu ning **kui** *pikk* ja *odav* on köis! (SLÕ1998)

(71) **Kui** *pinnaline* ja *ebaküps* on vaimukus vaimsuse kõrval! (ILU1939\lmg0035)

(72) **Kui** *liigutatud* ta ometi on! (ILU1937\nov0049)

Siingi on tavaline skalaarse adjektiivi esinemine sisutuumana. Seda tüüpi konstruktsioonid võivad olla finiitsed (68 ja 70), aga ka vaegsed (69). Huvitav on näitelause 70–72 struktuur. Keskmisest normist erineva määraga adjektiiv järgneb

vahetult selgitavale küsisõnale *kui*. Fraas täidab lauses öeldistäitefunktsiooni. Näidetes 70 ja 71 on öeldistäide adjektiivne, näites 72 aga kesksõnaline. Samuti on märgata, et lausetes 70 ja 71 ei ole verb viimasel positsioonil, nagu saksa keelest mõjutatud kõrvallausestruktuurile omane.

VORM	{ Siduv proadverb ^{kui}	[<i>adjektiiv</i>] ^{NP} }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(73) **Kui** *suurt* hirmu ma tundsin! (AJA1910\wi0296)

(74) **Kui** *suured sõbrad* nad olid olnud - Valter Sinivald ja Pannküla Sass! (ILU1990)

VORM	{ Siduv proadverb ^{kui}	<i>adverb</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(75) **Kui** *wõeralt* kõlas see kõik tema kõrwu! (ILU1900\ilu0001)

(76) **Kui** *alandlikult* meie seda kõik ei teinud! (ILU1900\ilu0042)

(77) **Kui** *hirmus optimistlikult* see kõlab! (ILU1960\ilu0054)

Adverbifraasiga *kui*-konstruktsiooni iseloomustab ainult finiitsus, kusjuures lause kõneliik võib olla nii eitav kui ka jaatav (vrd 75 ja 76). Samuti võib esineda sellistes konstruktsioonides 'väga'-gradatsiooni, kuigi näiteid ekstreemset skalaarsust väljendavatest lausetest on väga vähe (77).

VORM	{ Siduv proadverb ^{kui}	<i>kvantor</i> }
TÄHENDUS	selgitav	skalaarne

(78) **Kui** *palju kordi* on seda Oleviku veergudel juba öeldud! (AJA1910\ow0001)

(79) **Kui** *palju* oli soove ja ettepanekuid! (AJA1970\nh0102)

(80) **Kui** *palju* sina tema hinge sõid! (ILU1950\ilu0011)

Tavaline on ka kvantori esinemine *kui*-konstruktsioonide fraaside sisutuumana. Seejuures selgitab proadverb, et komplementhüüdtarindis väljendatud määr on keskmisest suurem (78–80).

Eelnevast järeldeb kokkuvõtvalt, et kõikidest komplementhüüdtarinditest esineb väga harva siduvate asesõnadega *kuis* ja *misuke* konstruktsioone. Komplementhüüdtarindid esinevad korpuses valdavalt jaatavas kõneliigis täielike ja mittetäielike konstruktsioonidena. Mittetäielikke juhte käsitleti kui vaegkonstruktsioone, mis koosnevad vaid siduva asesõnaga fraasist. Vaegvormilised on eelkõige substantiivifraasid (aja 47%, ilu 26%).

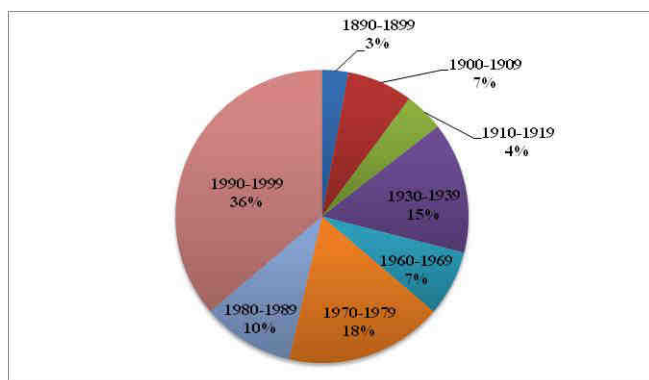
Komplementhüüdtarind algab alati siduva pronoomeniga, millele järgneb fookusesse tõstetud osa, kusjuures siduv asesõna kuulub alati hüüufraasi sisse ja selgitab, missugune omadus, objekt, elusolend või tegevus (referent) tarindis enim tähelepanu väärrib. Komplementhüüdtarinditele on omane abstraktset tüüpi referent (aja 80%, ilu 65%), mida saab enamikul juhtudel määrata elutuks (aja 91%, ilu 76%). See informatsioon on tähenduselt skalaarne, see tähendab, näiteks omaduse või tegevuse intensiivsuse määr on mõõdetav skaalal. Kõige enam fraaside vormistusvõimalusi pakuvad siduvad asesõnad *mis* ja *kui*.

Siduvate pronoomenitega konstruktsioonidest eristub teistest *missugune*-konstruktsioon, mille vaegses tüübis võib skalaarse tähendusega sõna nii eelneda kui ka järgneda siduvale pronoomenile. Siduvatest proadverbidest eristub *kuidas*, mis selgitab komplementhüüdtarindites mingisuguse protsessi või tegevuse intensiivsust ega viita viisile, mis oleks tema tavapärase funktsioon. Siduv proadverb *kuis* on arhailine ja esineb korpuses nii *kui*, aga ka *kuidas* tähenduses peamiselt sajandi alguskümnenditel ilukirjandustekstides.

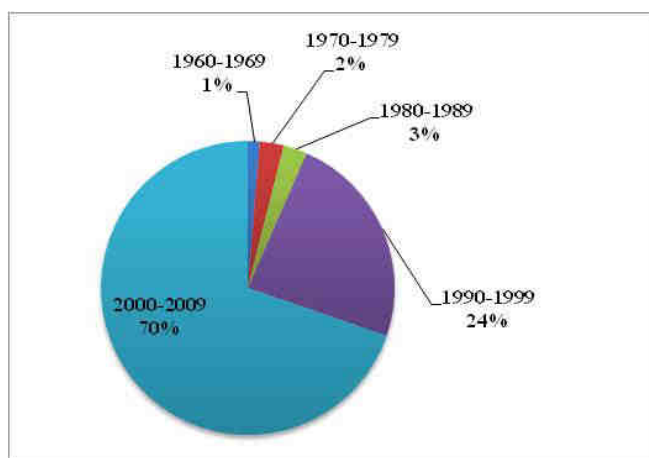
3.2. Väitlausepäraseid hüüdlauseid

Selles osas antakse ülevaade teise hüüdlause tüübi, väitlausepärase hüüdlause, esinemisest ja struktuurist. Väitlausepäraseid hüüdlauseid on kokku 145 – neist 69 on pärit ilukirjandustekstidest ja 76 ajakirjandustekstidest (vastavalt 48% ja 52%).

Sellist tüüpi konstruktsiooni nimetatakse siinses töös *lauseks*, sest see esineb ainult finiitsena. Väitlausepäraseid hüüdlausekonstruktsioonid jagunevad partiklitüübi alusel kahte rühma: lausepartilitega (*küll, kus*) konstruktsioonideks (91 korral ehk 63%) ning fraasipartiklitega (*alles, vast, aga, ikka*) konstruktsioonideks (54 korral ehk 37%). Käsitatud partiklitega hüüdlausekonstruktsioonidest annavad ülevaate joonised 5 ja 6.

Joonis 5. Ilukirjandustekstide partiklitega hüüdlause jagunemine

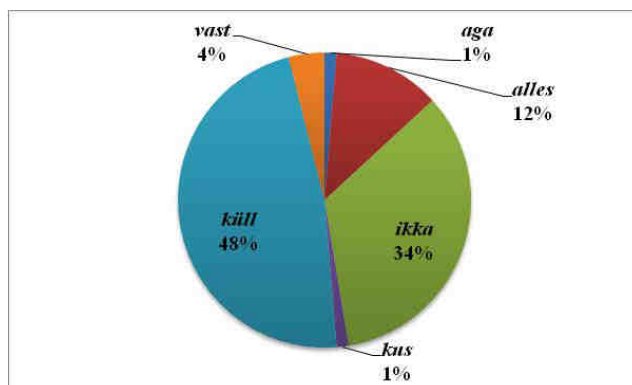
Joonis 6. Ajakirjandustekstide partiklitega hüüdlause jagunemine

Siinses töös vaatluse all olevatest partiklitega konstruktsioonidest pärineb suur osa 1990. aastate ilukirjandustekstidest (25 lauset ehk 36%). Samuti esineb ilukirjanduskorpustes keskmisest rohkem lauseid ka 1930. ja 1970. aastatel, vastavalt 10 (15%) ja 12 (18%). Kõige vähem esineb väitlausepäraseid hüüdlausekonstruktsioone 1890. aastatel (2 lauset ehk 3%). (vt tabel 16)

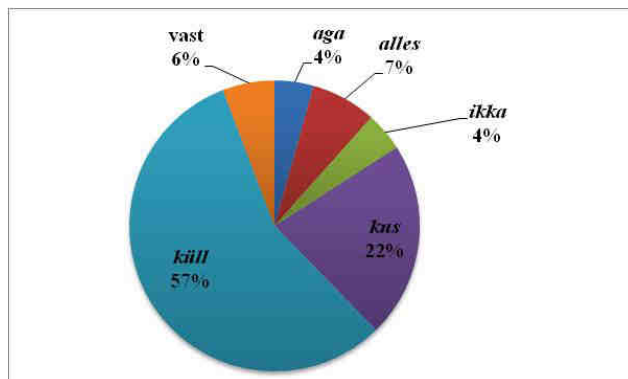
Ajakirjanduse allkorpustes esineb hüüdlausekonstruktsioone väga vähe, seetõttu on siinses töös 75 väitlausepärast lauset, mis pärinevad SL Õhtulehe 1997.–2007. aastate tekstidest (vt ptk 2). Ajaliselt 1990. aastatesse jäävad SL Õhtulehes esinevad hüüdlausekonstruktsioonid on konstruktsioone käsitlevas analüüsis osas liidetud vastavalt 1990. aastate ajakirjanduskorpuse hüüdlausele, seega 2000. aastatel SL Õhtulehes esinenud hüüdlauseid moodustavad ajakirjandustekstides esinenud partiklitega hüüdlausestest 70% (53 lauset).

Jooniselt 6 nähtub veel, et partiklitega hüüdlausekonstruktsioonid esinevad ajakirjanduskorpuses alles alates 1960. aastatest (1 lause ehk 1%). (vt tabel 16)

Partiklitega konstruktsioonide jagunemisest annavad ülevaate joonised 7 ja 8.

Joonis 7. Ajakirjandustekstide partiklitega konstruktsioonid

Joonis 8. Ilukirjandustekstide partiklitega konstruktsioonid

Joonistelt 7 ja 8 nähtub, et kõige rohkem esineb nii ilu- kui ka ajakirjandustekstide hüüdlauseste hulgas *küll*-konstruktsioone (nt 81), vastavalt 39 lauset (57%) ja 36 lauset (48%). Teise lausepartikliga *kus* konstruktsioone (nt 84) esineb võrdlemisi palju ilukirjandustekstide materjalis (15 korral ehk 22%), kuid ei esine peaaegu üldse ajakirjandustekstide materjalis (1 korral ehk 1%), seevastu esineb viimases keskmisest rohkem fraasipartikliga *ikka*-konstruktsioone (nt 82) (26 korral ehk 34%). Kõige vähem esineb ajakirjandustekstides *aga*-konstruktsiooni (nt 86) (1 korral ehk 1%). (vt tabel 16)

Tabel 16. Partiklitega hüüdlauseste esinemine korpuses

Kümnend Tekstitüüp	Partikkel		ikka	kus	küll	vast	kokku
	aga	alles					
1890-1899					2		2
ILU					2		2
1900-1909					5		5
ILU					5		5
1910-1919				1	2		3
ILU				1	2		3
1930-1939	1			2	7		10
ILU	1			2	7		10
1960-1969					6		6
AJA					1		1
ILU					5		5
1970-1979	1	3	1	2	6	1	14
AJA					2		2
ILU	1	3	1	2	4	1	12
1980-1989		1	2	2	2	2	9
AJA			1		1		2
ILU		1	1	2	1	2	7
1990-1999	1	4	3	9	25	1	43
AJA		3	2	1	12		18
ILU	1	1	1	8	13	1	25
2000-2009	1	6	23		20	3	53
AJA	1	6	23		20	3	53
kokku	4	14	29	16	75	7	145

Tabelist 16 nähtub, et ilukirjandustekstidest pärit näiteid esineb juba 19. sajandi lõpukümnendil ja 20. sajandi algusaastatel. Kõiki võimalikke partiklitega hüüdlause konstruktsioone esineb mõlemas tekstitüübis aga alates 1970. aastatest (81–86).

(81) **Küll** on Tamme herra paks! (ILU1900\ilu0072)

(82) „On sul **ikka** julgust!” kiidab kolmas. (SLÕ2000)

(83) „On **alles** suuvärk!” kohkus Liine. (ILU1990)

(84) [...] **Kus** tänavu on kartuliaasta! (ILU1970\ilu0066)

(85) Oli sel poisil **vast** pilk! (ILU1970\ilu0028)

(86) No oli teil **aga** siis kuraasi kah! (ILU1935\ram0005)

Lausepartiklitega hüüdlausekonstruktsioonid võivad esineda ka pöörd sõnajärgjega, see tähendab subjekt eelneb predikaadile. Näiteks saab pöörd sõnajärgjega lause *Küll on Tamme herra paks!* sõnastada ümber lauseks *Küll Tamme herra on paks!*. Seevastu

fraasipartiklitega laused esinevad alati pöördõnajärjega, see tähendab, predikaat eelneb subjektile (85). Vastasel juhul muutuks hüüdlause väitlauseks (vrd *Sel poisil oli vast pilk*).

3.2.1. Hüüufraasid

Järgnevalt antakse ülevaade partiklitega konstruktsioonide hüüufraaside olemusest ja esinemissagedusest. Tabelis 17 on esitatud igas konstruktsioonis esinev hüüufraasi tüüp.

Tabel 17. Partiklitega konstruktsioonide hüüufraaside esinemissagedus

Hüüufraasi tüüp Tekstiliiik	Partikkel		ikka	kus	küll	vast	Kokku
	aga	alles					
adj			3	1	24		28
AJA			2		10		12
ILU			1	1	14		16
adv			1		3		4
AJA			1		2		3
ILU					1		1
kvan					2		2
AJA					2		2
subst	4	12	23	10	22	7	78
AJA	1	8	22		12	3	46
ILU	3	4	1	10	10	4	32
verb		2	2	5	24		33
AJA		1	1	1	10		13
ILU		1	1	4	14		20
Kokku	4	14	29	16	75	7	145

Tabelist 17 järeldub, et lause- ja fraasipartiklitega hüüdlause konstruktsioonides võib skalaarsetena käsitleda näiteks substantiivi- ja verbifraase, mida esineb kokku vastavalt 78 ja 23 korral (nt 87 ja 88). Ajakirjandustekstidest pärit hüüdlausekonstruktsioonides esineb substantiivifraase 46 korral (61%) ja ilukirjandustekstide hüüdlausekonstruktsioonides 32 korral (46%). Verbifraase esineb vastavalt 13 (17%) ja 20 korral (29%).

Adjektiivifraase esineb kokku 28 korral: 12 ajakirjandustekstide hüüdlausestes (16%) ja 16 ilukirjandustekstide hüüdlausestes (23%). Adjektiivifraasid esinevad peamiselt

küll-konstruktsioonis (nt 89). Lausepartikkel *küll* kannab rõhutavat funktsiooni kõikide esinenud fraasitüüpide ees, seejuures on sagedasemad verbi-, adjektiiv- ja substantiivifraasid. Samuti on märgata, et konstruktsioonides fraasipartiklitega *aga*, *alles* ja *vast* ei esine adjektiiv-, adverbi- ja kvantorifraase, mida esineb näiteks partiklite *küll* ja *ikka* konstruktsioonides (90 ja 91). Adverbifraase esineb ajakirjandustekstide näidetes kolmel korral (3%) ja ilukirjandustekstide näidetes ühel korral (1%). Kvantorifraas esineb kahel korral vaid ajakirjandustekstides (2%).

- (87) „**Küll** sellel mehel on *julgust!*” mõtlesid paljud ajakirjanikud nõuniku esinemist kuulates. (SLÕ2005)
- (88) **Küll** meil *vedas!* (AJA1980\tat011)
- (89) **Küll** on ikka *raske* soomlastele oma võlga tasuda! (AJAE1990\tat0746)
- (90) **Küll** Eestis on *palju* ministeeriume! (AJAE1990\tat0661)
- (91) „Läks **ikka** *kohutavalt!*” kostis Prants. (SLÕ2003)

Partikliga konstruktsioonides esineb samuti adjektiivse laiendiga substantiivifraase:

- (92) **Küll** oled sa *õnnelik* ema! (ILU1990)
- (93)[...] Härra Schmidt - no on **alles** *terane väike* kurat! (ILU1980\tkt0105)

Järgnev tabel annab ülevaate skalaarse sõna liigist ja esinemissagedusest eri tüüpi partikliga konstruktsioonides.

Tabel 18. Skalaarne element partikliga konstruktsioonide eri liiki hüüufraasides

Hüüufraasi tüüp Tekstiliik	Skalaarse tähendusega sõna					Kokku
	adj	adv	kvan	subst	verb	
adj	28					28
AJA	12					12
ILU	16					16
adv		4				4
AJA		3				3
ILU		1				1
kvan			2			2
AJA			2			2
subst	27			51		78
AJA	16			30		46
ILU	11			21		32
verb					33	33
AJA					13	13
ILU					20	20
Kokku	55	4	2	51	33	145

Tabelist 18 nähtub, et enamikul juhtudel vastab hüüufraasi tuuma skalaarse tähendusega sõna hüüufraasi liigile, see tähendab, et partiklitega lausekonstruktsioonide adjektiivifraasides ei esine näiteks adverbialseid laiendeid (vrd komplementkonstruktsiooniga *Kui hirmuäratavalt suur maja!*). Küll on aga tavapärane substantiivifraasis adjektiivne skalaarne laiend (92 ja 93). Mõnel üksikul juhul esineb näiteid ka skalaarse tähendusega adverbidest ja kvantoritest (90 ja 91).

3.2.2. Kõneliik ja finiitsus

Tabel 19 annab ülevaate väitlausepärase hüüdlausekonstruktsioonide kõneliigist.

Tabel 19. Partiklitega hüüdlausekonstruktsioonide kõneliik

Kõneliik	Partikkel						Kokku
	aga	alles	ikka	kus	küll	vast	
Jaatav	4	14	29	16	75	7	145
AJA	1	9	26	1	36	3	76
ILU	3	5	3	15	39	4	69
Kokku	4	14	29	16	75	7	145

Partiklitega hüüdlause konstruktsioonid on eranditult jaatavas kõneliigis. Eituse korral muutuksid konstruktsioonid eagrammatilisteks (vrd **Küll ei ole palju põhjusi olla õnnelik! *Ei ole ikka kaabakad!*).

Tabel 20. Finiitsus ja vaegsus partikliga konstruktsioonides

	Partikkel						Kokku
	aga	alles	ikka	kus	küll	vast	
Finiitne	4	14	29	12	75	7	141
AJA	1	9	26	1	36	3	76
ILU	3	5	3	11	39	4	65
Vaegne				4			4
ILU				4			4
Kokku	4	14	29	16	75	7	145

Tabelist 20 nähtub, et enamasti on partikliga hüüdlausekonstruktsioonid finiitsed ja vaegsust (predikaadi puudumist) esineb harva. Fraasipartiklitega hüüdlausekonstruktsioonide juures käsitletakse eripärase vaegtüübina selliseid lauseid, kus osa sisukomponente on selgelt eksplitseerimata, kuid predikaat nende struktuuris ei puudu, mistõttu ei ole need siin tabelis ka eristatud (vt ptk 3.2.5).

Vaid neljal korral (5%) esinevad vaegsetena ilukirjandustekstide lausepartikliga *kus* konstruktsioonid (94–97). Kõik näited iseloomustavad substantiivifraase.

(94) **Kus** mul veel *ajaviide!* (ILU1936\lmg0010)

(95) **Kus** ikka *jahihimu!* (ILU1937\ram0047)

(96) **Kus** mehel *jutt!* (ILU1990)

(97) **Kus** *jutt!* (ILU1990)

3.2.3. Referendi omadused

Järgnevas tabelis on esitatud ülevaade väitlausepärase hüüdlausekonstruktsioonide referentidest. Seitsmes lauses jääb referent ebamääraseks (101), mistõttu ei ole neid lauseid tabelis esitatud. Elusreferendina käsitletakse nii üksikisikuid (nt *tüdruk, mees, vennike, sina*), inimrühmi (nt *noorpaar, jahimehed, kosmoseuurijad*), aga ka loomariigi esindajaid (nt *kärbsed*). Elututeks on liigitatud näiteks objektid (nt *tapeedid, leierkast*),

institutsioonid või asutused (nt *ministeerium*), sündmused (nt *pidu*, *skandaal*), inimvõimed (nt *mälu*, *julgus*), aeg ja ilm.

Tabel 21. Partiklitega konstruktsioonide referendi elusus ja abstraktsus

Referendi elusus	Referendi abstraktsus		
	Abstr	Konkr	Kokku
Elus	1	57	58
AJA	1	33	34
ILU		24	24
Eluta	61	19	80
AJA	30	12	42
ILU	31	7	38
Kokku	62	76	138

Referent, millega tavaliselt konstruktsiooni skalaarsuse omadus seostub, on partiklitega konstruktsioonides 58 korral elusik (nt 98) ja 80 korral eluta objekt (nt 99) või abstraktne situatsioon (nt 100). Kõikidest ajakirjandustekstide näidetest esineb referent 34 korral elusana ja 42 korral elutuna (vastavalt 48% ja 55%), ilukirjandustekstide näidetes 24 korral elusana ja 38 korral elutuna (vastavalt 35% ja 55%).

Lauses 98 võib elusaks referendiks määrata inimese, näites 99 elutuks vastavalt *standardtapeedid*, millega seostub toreduse omadus.

(98) **Kus** on *uhkeks* läinud! (ILU1990)

(99) Meenutaksin ühte karikatuuri allkirja: „**Küll** need standardtapeedid on *toredad asjad* - ma tunnen end sinu juures täiesti nagu kodus!” (AJA1970\rh0242)

(100) „Ja kuidas poisil koolis läheb?” „Neljad ja viied.” „**Küll** on *tore!*”
Hüvastijätt. (AJA1970\rh0109)

(101) **Küll** aga õues on *pime!* (ILU1900\ilu0007)

Tabel 22. Referendi elusus eri tüüpi partiklikonstruksioonide lõikes

Referendi elusus	Partikkel		<i>ikka</i>	<i>kus</i>	<i>küll</i>	<i>vast</i>	Kokku
	<i>aga</i>	<i>alles</i>					
Elus		7	17	7	27		58
AJA		4	16	1	13		34
ILU		3	1	6	14		24
Eluta	4	7	10	9	43	7	80
AJA	1	5	10		23	3	42
ILU	3	2		9	20	4	38
Kokku	4	14	27	16	70	7	138

Lausete referendi sai määrata elusaks 27 korral *küll*-konstruktsioonis (92), 17 korral *ikka*-konstruktsioonis ja 7 korral *kus*- ja *alles*-konstruktsioonis (93 ja 96). Samuti nähtub tabelist 22, et fraasipartiklitega *aga* ja *vast* hüüdlausestes seostub skalaarsuse omadus ainult eluta referendiga (104 ja 105).

Siiski oli partiklitega konstruktsioonides sagedasem eluta referendi esinemine (102–105):

- (102) Oli **ikka** *võimas* värk küll! (SLÕ2003)
- (103) „Jesss, on see **alles** ilm!” karjus 20-aastane tallinnanna Siiri vette hüpates. (SLÕ1999)
- (104) „Oli see **vast** minu jaoks *katsumus*!” (SLÕ2006)
- (105) No on **aga** mõnel *probleemid* isiksuse kahestumisega! (SLÕ2003)

Partiklitega konstruktsioone esineb materjalis kokku 145 korral, millest sagedasemad on *küll*-konstruktsiooniga hüüdlauseid. Esimesed näited ajakirjandustekstidest pärinevad 1960. aastatest, ilukirjandusnäiteid leiab juba 19. sajandi lõpu tekstidest.

Nii lause- kui ka fraasipartiklitega hüüdlausekonstruktsioonides võib skalaarsetena käsitleda substantiivi- ja verbifraase. Fraasipartiklite *aga*, *alles* ja *vast* korral ei esine skalaarses tähenduses näiteks adjektiivi-, adverbi- ja kvantorifraase. Partiklite *küll* ja *ikka* korral selline võimalus säilib.

Komplementkonstruktsioonidest eristab partiklitega konstruktsioone jaatav kõneliik. Eituse korral muutuksid need ebagrammatilisteks. Samuti iseloomustab neid finiitsus. Vaegsust on märgata ainult *kus*-konstruktsioonides.

Järgnevas osas käsitletakse partiklitega vormistatavaid hüüdlausekonstruktsioone, mida saab sõltuvalt partikli tüübist jagada kahte alarühma: lausepartiklitega *küll* ja *kus*

hüüdlause konstruktsioonideks ja fraasipartiklitega *aga, vast, alles, ikka* hüüdlausekonstruktsioonideks. Lisaks on eristatud ka *küll-* ja *kus-* konstruktsioonide segatüüp, milles esineb mõni fraasipartikkel.

3.2.4. Lausepartikliga hüüdlausekonstruktsioonid

Järgnevas tabelis esitatakse kokkuvõtlik ülevaade lausepartiklitega hüüdlausekonstruktsioonides esinevatest hüüufraaside tüüpidest ja nende esinemissagedusest.

Tabel 23. Hüüufraasid *kus-* ja *küll-* konstruktsioonides

LP	Hüüufraasi tüüp					Kokku
	adj	adv	kvan	subst	verb	
<i>kus</i>						
AJA					1	1
ILU	1			10	4	15
<i>küll</i>						
AJA	10	2	2	12	10	36
ILU	14	1		10	14	39
Kokku	25	3	2	32	29	91

Kahe konstruktsiooni võrdlusest nähtub, et enim võimalusi hüüufraaside moodustamisel pakub *küll-* konstruktsioon.

3.2.4.1. *kus-* konstruktsioon

Tabelist 23 nähtub, et *kus-* konstruktsioonides seisab rõhuline partikkel adjektiiv-, substantiivi- ja verbifraaside ees. Neist enim, 10 korral, esineb substantiivifraase.

Sellest lähtuvalt on võimalik konstruktsiooni kujutada järgmise skeemina:

VORM	LP ^{kus}	{ <i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

(107) **Kus** tuli *omanik* välja! (ILU1990)

Komplementkonstruktsioonide substantiivifraasidele sarnaselt saab ka partiklikonstruktsioonides substantiivi käsitleda skalaarsena, kus kontekst osutab, mis konkreetsetl tähelepanu väärrib. Lausetes 106 ja 107 kannab partikkel *kus* rõhutavat, fokuseerivat funktsiooni ühesõnalise substantiivifraasi ees, koondades kuulaja tähelepanu kõneleja jaoks ebaootuspärasele nähtusele. Siinsel juhul on tegu viitega elusisikule (*bandiit, omanik*). Lähtudes hüüdlause kriteeriumitest, väljendub neis lausetes kindla olukorraga seotud kõneleja hinnang, mis on mõlemal juhul seotud negatiivse emotsiooniga. Samuti on skalaarse tähenduse omandanud substantiiv sõnaselge ja selle kaudu on võimalik referent identifitseerida. *kus*-konstruktsioonid võivad esineda ka vaegsetena (vt eespool 94–97), mida saab vormistada, lisades lausesse näiteks mõne fraasipartikli (vrd *Kus alles bandiidid!*).

Samuti on lausepartiklitega hüüdlause konstruktsioonide infostruktuur sarnane komplementhüüdtarindite struktuuriga. Rõhupartikkel eelneb alati fokuseeritud hüüufraasile, jättes olulisema informatsiooni lause lõppu (reema).

kus-konstruktsioonides saab sisutuumaks tõusta ka predikaat:

VORM	LP^{kus}	{predikaat}
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

(108) **Kus** alles ütles; kostiline! (ILU1990)

(109) **Kus** kukkus rahva seas äkki löömamängu mängima! (ILU1980\tk0019)

Hüüdlausekonstruktsioonides esineval partiklil *kus* on eesti keeles mitu funktsiooni. Selle esmane funktsioon on olla lauses küsiv-siduv sõna, esinedes seejuures otsestes küsimustes ning alustades kõrvallauset. Seega vormilt on seda tüüpi konstruktsioonid kõrvallausekujulised. Kuna *kus* vormistab väitlausepärasest hüüdlausekonstruktsiooni, võib tõdeda, et ta on oma küsivuse kaotanud ja muutunud lausepartiklikuks ehk desemantiseerunud. Seega on *kus*-konstruktsioon sarnane komplementhüüdtarindite konstruktsiooniga ja seda võiks käsitleda ka kui üht piirijuhtumit kahe hüüdlausetüübi vahel.

Lisaks sellele on partiklil *kus* kõnekeeles veel mitu funktsiooni, millest siinse töö seisukohast olulisemaks võib pidada kõneleja suhtumise või tundetooni rõhutamist. Esinedes lause alguses, aitab *kus* toonitada millegi hoogsust, võimsust, suurust, aga ka kõneleja üllatust ja imestust, mis võib olla seotud positiivse või negatiivse emotsiooniga. (EKSS 2009)

Näites 108 rõhutab skalaarset sisutuuma lisaks veel fraasipartikkel *alles*. Terve lause tundetoon on tõenäoliselt seotud negatiivse emotsiooniga – vestluskaaslase vastus ei vastanud kõneleja ootustele. Näites 109 skalaarse tähenduse omandanud predikaat juba vihjab sellele, et midagi hakati või hakatakse suure hooga tegema. Lausepartikkel *kus* rõhutab seda veel omakorda. Näite sisu võib interpreteerida järgnevalt – inimese käitumine rahva seas on ootamatu, see tähendab, normist kõrvale kaldunud, mis annab kõnelejale põhjust väljendada oma üllatust.

Väga harv on adjektiivse laiendi esinemine substantiivifraaside sisutuumana. Konstruktsioon esineb vaid ühel korral:

VORM	LP^{kus}	{[<i>adjektiiv</i>] ^{NP} }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

(110) **Kus** mul *pühitsetud* *neitsi* väljas! (ILU1990)

Näitelause 110 on tegu mitmesõnalise substantiivifraasiga, milles skalaarse sisutuuma funktsiooni täidab kesksõnaline adjektiiv.

3.2.4.2. küll-konstruktsioon

Tabelist 23 nähtub, et *küll*-konstruktsioonides on võimalik mitme erineva hüüufraasi esinemine. Neist sagedasemad on adjektiiv- ja substantiivifraasid.

VORM	LP^{küll}	{ <i>adjektiiv</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

- (111) **Küll** aga õues on *pime!* (ILU1900\ilu0007)
 (112) **Küll** on teadmatus *kole!* (ILU1960\ilu0042)

Näitelauses 111 skalaarse tähenduse omandanud adjektiiv annab põhjust oletada, et toimunud on kõrvalekaldumine normist. Kõneleja ettekujutus pimeduse keskmisest normist on ületatud ja see mõjub talle ebaootuspärasena. Lausega tähistatakse pimeduse skaala keskmisest kõrgemat määra. Sama põhimõtet järgides on näitelauses 112 väljendatud „koleduse skaala” keskmisest kõrgemat määra. Lauseist järeldub, et tõenäoliselt on mõlemal juhul tegemist inimese negatiivse emotsiooniga, mis väljendub kõneleja hinnanguna.

küll-konstruktsioonides võivad skalaarse tähenduse omandada ka predikaadid:

VORM	LP^{küll}	{ <i>predikaat</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

- (113) „**Küll** kuluks selline söökla meiegi majja ära!” (SLÕ2005)
 (114) **Küll** müriseb ja põrutab! (ILU1939\ram0078)

Selline lausekonstruktsioon on identne *kus*-konstruktsiooniga. Siingi on võimalik rõhutava fraasipartikli esinemine, mis eelneb alati skalaarsele keeleüksusele fraasikonstruktsioonis (113). Kui näitelauses 113 on referent sõnaselgelt äratuntav (*söökla*), siis näitelauses 114 seda otseselt määrata ei saa. Skalaarselt mõõdetavad predikaadid *mürise* ja *põrutama* väljendavad aga „mürisemise-põrutamise skaalal” keskmisest kõrgemat määra.

Samuti esineb *küll*-konstruktsioonides skalaarsena substantiiv:

VORM	LP^{küll}	{ <i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

- (115) „**Küll** sellel mehel on *julgest!*” mõtlesid paljud ajakirjanikud nõuniku esinemist kuulates. (SLÕ2005)
 (116) **Küll** oli *paanika* mul! (SLÕ2005)

Näitelausetes 115 ja 116 esinevad substantiivid *julgus* ja *paanika* viitavad mingisugusele nendega seostuvale määrale, mis on kõneleja ootusi ületanud (*palju julgust, suur paanika*).

küll-konstruktsioonides võib eristada skalaarset tähendust kandvat kvantorit:

VORM	LP^{küll}	{[kvantor] ^{NP} }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

(117) „**Küll** Tshuktshimaal on *palju kosmoseuurijaid!*” imestab piloot. (SLÕ2000)

Kui komplementkonstruktsioonides esineb enamasti kahesõnalisi kvantorifraase, siis partiklitega hüüdlausekonstruktsioonide korral ei ole see võimalik, ilma et lause muutuks seejuures ebagrammatiliseks. Põhjus seisneb komplementkonstruktsioonide omaduses esineda vaegsetena (vrd *Kui palju kosmoseuurijaid! Kui palju!*, aga **Küll on palju!*). Selline omadus partiklitega konstruktsioonidel enamasti puudub. Erandina võib käsitleda üksikuid *kus*-konstruktsioonide juhtumeid.

Viimasena võivad *küll*-konstruktsioonides skalaarsena esineda ka adverbid:

VORM	LP^{küll}	{ <i>adverb</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	skalaarne

(118) „**Küll** rebis *hästi* kohalt minema!” kiitis Märtn. (SLÕ1999)

(119) **Küll** lendab aeg *kiiresti!* (SLÕ1998)

Näitelausetes 118 ja 119 saab skalaarsetena käsitleda viisiadverbe *hästi* ja *kiiresti*. Partikkel *küll* konstruktsiooni alguses rõhutab neid, viidates seejuures mingisuguse tegutsemise viisi intensiivsusele. Nii võibki lauset 118 interpreteerida järgmiselt: võistleja startis *väga* kiiresti. Sama põhimõtet järgides võib näitelausest 119 järeldada, et aeg lendab *väga* kiiresti.

3.2.4.3. Segatüüp

Lausepartiklitega konstruktsioonides esineb sageli veel üks sisutuuma intensiivistav sõna, fraasipartikkel. Järgmine tabel näitlikustab segakonstruktsioone.

Tabel 24. Fraasipartiklite esinemine lausepartiklitega konstruktsioonides

LP	FP			Kokku
	<i>aga</i>	<i>alles</i>	<i>ikka</i>	
<i>kus</i>		3	1	4
<i>küll</i>	5	5	15	25
Kokku	5	8	16	29

Tabelist 24 nähtub, et *küll*- ja *kus*-konstruktsioonides esinevad fraasipartiklid *aga*, *alles*, *ikka*. Enamikul juhtudel, 16 korral, esineb *küll*-konstruktsioonides fraasipartikkel *ikka*. *kus*-konstruktsioonides esineb kolmel korral fraasipartikkel *alles* ja ühel korral *ikka*, kuigi teatud juhtudel oleks võimalik ka fraasipartikli *aga* esinemine (vrd *Kus aga ütles!*). Fraasipartiklid intensiivistasid *kus*-konstruktsioonides skalaarseid substantiive ja predikaate, *küll*-konstruktsioonides ei leidunud näiteid vaid kvantoritest. Järgnevalt esitatakse kokkuvõtvalt segatüüpi konstruktsioonide skeemid.

VORM	LP ^{kus}	FP ^{ikka/alles}	{substantiiv, verb}
TÄHENDUS	rõhutav	intensiivistav	skalaarne

(120) **Kus ikka** jahihimu! (ILU1937\ram0047)

(121) Vaat, **kus alles** põrutas! (SLÕ1999)

Sellist tüüpi konstruktsioonides paikneb fraasipartikkel alati vahetult enne tähtsaimat, skalaarse tähendusega keeleüksust (vrd näitelausestes *jahihimu*, *põrutama*). Seega, järeldavalt võib kokku võtta, et sellisel juhul lausepartiklid *kus* ja *küll* vormistavad konstruktsiooni ja fraasipartiklid intensiivistavad hüüdu.

VORM	LP^{küll}	FP^{ikka}	{ <i>substantiiv, adjektiiv, verb, adverb</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	intensiivistav	skalaarne

- (122) **Küll** on *ikka põli!* (ILU1990)
(123) **Küll** oled sina *ikka pime!* (ILU1938\nov0069)
(124) **Küll** *ikka oskas* külje alla *pugeda!* (ILU1970\ilu0089)
(125) **Küll** siin metsas käis kõik *ikka kiiresti!* (ILU1990)

Segatüüpi *küll*-konstruktsioonides omandab skalaarse tähenduse substantiiv (122), adjektiiv (123), predikaat (124) või adverb (125). Sellest järeldub, et näidetes 123 ja 124 kõne all olev isik on mingisuguste olukordade suhtes *väga pime* või *oskab väga hästi külje alla pugeda*.

VORM	LP^{küll}	FP^{alles}	{ <i>substantiiv, verb</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	intensiivistav	skalaarne

- (126) No **küll** tuli *alles skandaal!* (SLÕ2000)
(127) **Küll** teised *alles vandusid!* (SLÕ2003)

VORM	LP^{küll}	FP^{aga}	{ <i>substantiiv, adjektiiv, verb</i> }
TÄHENDUS	rõhutav	intensiivistav	skalaarne

- (128) **Küll** *aga* Miili *ajab* vist imestusest silmad *pärani!* (ILU1939\lmg0039)
(129) **Küll** on *aga* siin *takku!* (AJA1890\pro0020)
(130) **Küll** *aga* õues on *pime!* .. (ILU1900\ilu0007)

Samasuguse ülesehitusega on ka *küll*-konstruktsiooni fraasipartiklitega *alles* ja *aga* segatüübid, milles fraasipartiklitel on hüüdu intensiivistav funktsioon. *aga* ja *alles* võivad intensiivistada konstruktsioonis predikaati (127 ja 128) ja substantiivi (126 ja 129). Lisaks sellele on fraasipartiklil *aga* omadus intensiivistada hüüdlausekonstruktsioonis ka adjektiivi (130), mida fraasipartikli *alles* korral ei esine.

3.2.5. Fraasipartikliga hüüdlausekonstruktsioonid

Fraasipartiklitega konstruktsioonid esinevad pöörd sõnajärgiga. Enamasti on fraasipartiklitega konstruktsioonides predikaadiks ainsuse 3. pöördes olev *olema*-verb, mis on kaasatud ka konstruktsiooniskeemidesse. Konstruktsioonides võib *olema*-verbil olla mitu funktsiooni, mistõttu vaadeldakse selle tüübi juures ühtlasi lause põhitüüpe.

Siinses töös on öeldistäitega väitlausepärased hüüdlauseid nimetatud *kõiteks* (vt tabel 25). Need hüüdlausekonstruktsioonid, kus öeldisel on mingisugune minimaalne tähendus, näiteks olemasolu lauses eksisteerimine (nt *Olime ootel*) või kohalolu lauses paiknemine, on liigitatud *seisunditeks*. Samuti leidub üksikuid lauseid, kus predikaat oli selgelt liitaja funktsioonis (nt *Nad polnud usku veel kaotanud*) või väljendab protsessi (nt *Olen juba hommikust saati liikvel*) (EKSS 2009). Need on liigitatud vastavalt *liitajaks* ja *protsessiks*. Kokkuvõtva ülevaate annab tabel 25.

Tabel 25. *olema*-verbi funktsioonid fraasipartikliga hüüdlausekonstruktsioonides

FP	<i>olema</i> -verbi funktsioon			kõide	Kokku
	liitaeg	protsess	seisund		
<i>aga</i>			2	2	4
<i>alles</i>	1		5	5	11
<i>ikka</i>	2	2	6	4	14
<i>vast</i>				4	4
Kokku	3	2	13	15	33

Ootuspäraselt kannab verb *olema* hüüdlause konstruktsioonides üldist tähendust, iseloomustades subjekti omadust, olemust või mingisugust tunnust (*Jaan on üliõpilane*). Lause põhitüüpide liigituses kuuluvad need laused normaallause hulk (Erelt 2013: 43). Öeldistäitega lauseid esineb seega kõige rohkem – 15 korral (131). Umbes sama palju oli hüüdlausega väljendatud mingisugust seisundit, kokku 13 korral (134). Tabelist 25 nähtub, et kõiki esinenud funktsioone leidub eelkõige *ikka*-konstruktsioonidest.

Lause põhitüüpidest võib fraasipartiklitega hüüdlause korral eristada eelkõige omaja- ja normaallauseid (vt tabel 26). Ühel juhul esineb ka olemasolulause.

Omajalauseatele iseloomulik alalütlevas käändes valdajamäärus on eristatav ka hüüdlausestes (132) (Erelt 2013: 44).

Tabel 26. Fraasipartiklitega konstruktsioonide põhitüübid

Lause PT	olema-verbi funktsioon			Kokku
	protsess	seisund	kõide	
normaal		1	10	11
omaja		7	4	11
olemasolu	1			1
Kokku	1	8	14	23

Verb *olema* toimib semantilise predikaadi osana öeldistäitega hüüdlausestes, näidates, mis või missugune on alusega tähistatu (Erelt 2013: 42):

(131) No on see Julija ikka hea tüdruk! (SLÕ2001)

(132) On sellel mehel vast sõnavara! (ILU1980\kt0019)

Tabelist 26 järeldub, et selliseid lauseid esineb materjalis kokku 14 korral. Ühel korral tähistab *olema*-verb protsessi olemasolulauses:

(133) Oh, on ikka võõrsil vaadata ja imestada! (ILU1980\kt0041)

Samuti väljendab predikaat mingisugust seisundit eelkõige omajalausest (134). Vaid ühel juhul esineb näide normaallausest (135):

(134) “No on ikka kõrid inimestel!” ... (SLÕ2001)

(135) Oled sina alles lobamokk! (SLÕ2004)

Kõikide tüüpide hulgast võib eristada eripäraseid vaeglauseid, milles osa sisukomponente on selgelt eksplitseerimata. Vaegkonstruktsioonidest annab ülevaate järgnev tabel.

Tabel 27. Vaegsed fraasipartikliga konstruktsioonid

FP	vaegne konstruktsioon
<i>alles</i>	3
<i>ikka</i>	15
<i>vast</i>	3

Eripärase vaeglausetüübi puhul ei saa näiteks üheselt otsustada, kas taustal on öeldistäitega lause, omajalause või eksistentsiaallause. Fraasipartiklitega hüüdlausest esineb vaegseid tüüpe *alles*-, *ikka*- ja *vast*-konstruktsioonides. Lausetüüp on ebamäärane järgnevates näidetes:

(136) Oli alles elamus! (ILU1970/ilu0091)

(137) No on ikka mõistus! (SLÕ2006)

(138) Oli vast üllatus! ... (SLÕ2007)

Sellised vaegsed konstruktsioonid on liigitatud samuti seisunditeks (tabel 25).

Et saada täielik ülevaade fraasipartiklitega konstruktsioonide struktuurist, esitatakse järgnevas tabelis skalaarsed sõnad, mis kujundasid fraasipartiklitega konstruktsioonide hüüufraase.

Tabel 28. Skalaarse elemendi tüüp fraasipartiklitega konstruktsioonides

FP Hüüufraasi liik	Skalaarne sõna				
	adj	adv	subst	verb	Kokku
<i>aga</i>					
subst	2		2		4
<i>alles</i>					
subst	3		9		12
verb				2	2
<i>ikka</i>					
adj	3				3
adv		1			1
subst	10		13		23
verb				2	2
<i>vast</i>					
subst	1		6		7
Kokku	19	1	30	4	54

Fraasipartiklitega konstruktsioonide hüüufraase kujundab skalaarse tähendusega adjektiiv, substantiiv, adverb või predikaat. Neist sagedamini, 30 korral, esineb substantiive (56%). Ka komplementhüüdtarindite hüüufraasides on kõige sagedasem substantiivi esinemine (176 korral ehk 44%, vt ptk 3.1.1). Adjektiivide esinemissagedus fraasipartiklitega hüüdlausekonstruktsioonides on adverbide ja verbidega võrreldes suhteliselt suur. Sellist tüüpi näiteid esineb 19 korral.

3.2.5.1. *ikka*-konstruktsioon

ikka-konstruktsioonides esineb 13 korral skalaarses tähenduses üksik substantiiv. Adjektiivse laiendiga substantiivifraase esineb 10 korral (tabel 28). Skalaarse tähenduse omandanud adverbide ja predikaate esineb üksikjuhtudel. Sellest lähtuvalt võib nimetatud konstruktsiooni näitlikustada järgnevate skeemidega:

VORM	<i>Predikaat</i> ^{olema}	FP ^{ikka}	{ <i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(139) *Oled* sina **ikka** *frukt!* (SLÕ2006)

Näitelauses 139 on *olema*-verb väga üldise tähendusega, moodustades käändsõnaga *frukt* semantilise predikaadi. Partikkel *ikka* kannab konstruktsioonis rõhutavat funktsiooni, fokuseerides substantiivi, mille tähendus on keskmisest normist kõrvale kaldunud.

Samuti võib skalaarseks sisutuumaks saada adjektiiv:

VORM	<i>Predikaat</i> ^{olema}	FP ^{ikka}	{(<i>adjektiiv</i>) ^{NP} }
TÄHENDUS	iseloostav	rõhutav	skalaarne

(140) *Oli* **ikka** *mõnus* aeg see vene aeg! (SLÕ2000)

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{ikka}	{ <i>adjektiiv</i> }
TÄHENDUS	liitaeg	rõhutav	skalaarne

(141) **Olin ikka** rampväsinud! (SLÕ2006)

Näitelause 141 tõuseb skalaarseks sisutuumaks adjektiveerunud kesksõna. Adjektiivi tähendust intensiivistab intensiivsusprefiksoid *ramp*- (Erelt 1986: 112–114).

Sellist tüüpi konstruktsioonide korral võib erandlikuks pidada mõne muu verbi esinemist konstruktsiooni alguses. *ikka*-konstruktsiooni korral esineb ühes näites verb *minema*, mis väljendab protsessi:

VORM	Predikaat ^{minema}	FP ^{ikka}	{ <i>adverb</i> }
TÄHENDUS	protsess	rõhutav	skalaarne

(142) „**Läks ikka** kohutavalt!” kostis Prants. (SLÕ2003)

Adverbi esinemine skalaarses tähenduses on tõenäone siis, kui konstruktsiooni vormistatakse mõne muu verbiga (vrd **On ikka kohutavalt!*).

3.2.5.2. *alles*-konstruktsioon

alles-konstruktsioonis esineb *olema*-verb kahes funktsioonis: semantilise predikaadina ja liitaja koosseisus. Skalaarse elemendina esineb hüüufraasis nii substantiiv kui ka adjektiiv substantiivifraasis:

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{alles}	{ <i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(143) **On** sul **alles** paariline! (SLÕ2002)

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{alles}	{(<u>adjektiiv</u>) ^{NP} }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(144) „No **oli alles** vintske vennike!” tähendab Rattus. (SLÕ2000)

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{alles}	{ <u>predikaat</u> }
TÄHENDUS	liitaeg	rõhutav	skalaarne

(145) Mäletan, et mõtlesin: „**On** tema **alles** kasvanud!” (SLÕ2007)

Kui näitelause 143 tõuseb fraasipartikli *alles* abil fookusesse eelkõige mitteskalaarse leksikaaltähendusega substantiiv *paariline*, siis adjektiivse laiendiga lauses eelkõige adjektiiv *vintske* (144). See tähendab, tähelepanu väärib eelkõige inimest iseloomustav omadus, mitte niivõrd inimene ise. Näites 145 esinevat liitaega, predikaadi täisminevikku, võib tervikuna käsitleda skalaarsena.

3.2.5.3. vast-konstruksioon

vast-konstruktsioonides esineb skalaarse sisutuumana kuuel korral substantiive ja ühel korral tõuseb substantiivifraasis sisutuumaks skalaarne adjektiiv (tabel 28):

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{vast}	{ <u>substantiiv</u> }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(146) **Oli** see **vast** jooks! (ILU1990)

VORM	Predikaat ^{olema}	FP ^{vast}	{(<u>adjektiiv</u>) ^{NP} }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(147) **On vast** pisike karp! (SLÕ2001)

3.2.5.4. *aga*-konstruktsioon

aga-konstruktsiooni hüüufraase iseloomustavad skalaarsed adjektiivid ja substantiivid. Substantiivid esinevad ühesõnaliste fraasidena, sest partiklid ei kuulu hüüufraasi sisse. Adjektiiv omandab skalaarse tähenduse mitmesõnalisel substantiivifraasis. Kummastki juhust esineb kaks näidet (tabel 28). Verb *olema* moodustab koos käandsõna(fraasi)ga semantilise predikaadi (148), kuid ühel juhul väljendab see ka seisundit (149).

VORM	<i>Predikaat^{olema}</i>	FP ^{aga}	{(<i>adjektiiv</i>) ^{NP} }
TÄHENDUS	kõide	rõhutav	skalaarne

(148) *On see aga üks õnnetu aasta!* (ILU1970\ilu0045)

VORM	<i>Predikaat^{olema}</i>	FP ^{aga}	{ <i>substantiiv</i> }
TÄHENDUS	seisund	rõhutav	skalaarne

(149) *No oli teil aga siis kuraasi kah!* (ILU1935\ram0005)

Osas 3.2 käsitletud väitlausepäraseid hüüdlauseid on kokku 145 – neist 69 on pärit ilukirjandustekstidest (48%) ja 76 ajakirjandustekstidest (52%). Lähtuvalt partikli tüübist olid laused jaotatud kahte põhirühma: lausepartiklitega (*küll, kus*) hüüdlausekonstruktsioonideks ja fraasipartiklitega (*aga, vast, ikka, alles*) hüüdlausekonstruktsioonideks, mis moodustab kõikidest väitlausepäraestest hüüdlausestest vastavalt 63% ja 37%. Partiklitel on konstruktsioonides alati rõhutav funktsioon ning nad eelnevad hüüufraasidele.

Lausepartiklitega hüüdlausestest võib eristada ka segatüübi, kus lisaks lausealgulisele lausepartiklile esineb konstruktsioonis ka mõni fraasipartikkel, millel on hüüdu intensiivistav funktsioon (*Küll alles särab!*).

Fraasipartiklitega konstruktsioonid esinevad pöörd sõnajärgiga. Enamasti on fraasipartiklitega konstruktsioonides predikaadiks ainsuse 3. pöördes olev *olema*-verb, millel on mitu funktsiooni (konstruktsioonides kõide, seisund, liitaeg, protsess). Lause

põhitüüpidest võib fraasipartiklitega hüüdlauseste korral eristada omaja-, normaal- ja olemasolulauseid.

Partiklitega konstruktsioonidest saab kõige rohkem erinevaid hüüufraase moodustada *küll*-konstruktsioonis (substantiivi-, adjektiiv-, adverbi-, verbi- ja kvantorifraasid). Fraasipartiklitega konstruktsioonides esineb peamiselt substantiivi- ja verbifraase.

Väitlausepärasele hüüdlausestüüpidele on omane finiitsus ja esinemine jaatavas kõneliigis. Verbi puudumist on üksikjuhtudel märgata vaid *kus*-konstruktsioonis (*Kus alles ütles!*). *kus* on oma küsivuse kaotanud ja muutunud aja jooksul lausepartiklik, mistõttu on ta oma olemuselt sarnane komplementhüüdtarindeid vormistavatele siduvatele asesõnadele.

Eripäraseid vaegtüüpe võib eristada ka fraasipartiklitega konstruktsioonides, kus osa sisukomponente on selgelt eksplitseerimata (*On alles mõistus!*).

3.3. Adjektiivide tähenduse skalaarsus konstruktsioonides

Hüüdlauseste vormistamisel on tähtis osa hüüupotentsiaaliga sõnadel, mis kujundavad hüüutuuma. Enamasti peitub hüüupotentsiaaliga sõnade tähenduses varieeruv intensiivsus. Eesti keeles on hüüupotentsiaal näiteks substantiividel (*lärm*), adjektiividel (*õnnelik*), adjektiive laiendataval adverbidel (*erakordselt õnnelik*), kvantoritel (*palju*) ja verbidel (*kurvastama*), mis väljendavad enamasti tegevuse intensiivsust või protsessi varieeruvust. Järgnevalt käsitletaksegi kokkuvõtvalt komplementhüüdtarindites ja väitlausepäraustes hüüdlausekonstruktsioonides esinenud adjektiivide omadusi.

Selles peatükis lähtutakse Carita Paradisi (2001) gradeeritavate adjektiivide liigitusest ja Mati Erelti absoluutse gradatsiooni käsitlest (vt ptk 1.1.3.2). Paradisi järgi jagunevad gradeeritavad adjektiivid skalaarseteks (*pikk*⁶, *hea*), ekstreemseteks (*kohutav*, *geniaalne*) ja piiratuteks (*õige*, *identne*). Lisaks nendele eristab autor ka mittegradeeritavaid adjektiive (*kuldne*, *pahupidine*).

---

⁶ Paradisi ingliskeelsetele näidetele on leitud analoogsed vasted siinse töö analüüsimaterjalis esinenud adjektiivide hulgast.

Tabel 29. Eri tüüpi adjektiivide esinemine komplementhüüdtarindites

Siduv asesõna	Adjektiivi tüüp				
	ekstreemne	piiratud	skalaarne	mittegradeeritav	kokku
<i>kui</i>	6	8	52		66
<i>kuis</i>		1			1
<i>milline</i>	7	10	15	2	34
<i>mis</i>		1	5		6
<i>missugune</i>		9	16	1	26
<i>misuke</i>		1			1
kokku	13	30	88	3	134

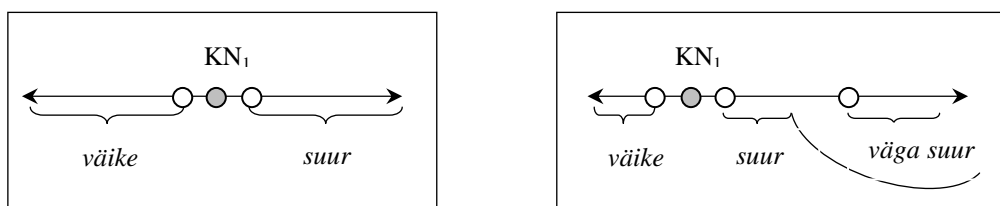
Tabelist 29 nähtub, et komplementkonstruktsioonides esineb enim skalaarseid adjektiive, kokku 88 korral, kusjuures kõikidest komplementhüüdtarinditest esineb neid enim *kui*-konstruktsioonides (150). Vähem esineb piiratud adjektiive, s.o 30 korral (151). Ekstreemsete adjektiivide esinemine hüüufraasides on aga pigem harv (13 korral, nt 152). Seejuures võib neid eristada eelkõige *milline*-, aga ka *kui*-konstruktsioonides (vastavalt 7 ja 6 korral). Samuti esineb komplementhüüdtarindite hüüufraaside sisutuumana mittegradeeritavaid adjektiive, kuigi nende esinemissagedus on harv (kokku 3 korral, nt 153, 154)

- (150) Kui *armas* on mulle see kallas! (ILU1910\ilu0063)
- (151) Kui *tühjad* on armastuse sõnad! (AJA1890\pro0064)
- (152) „Milline *hämmastav* sümmeetriline töötlus!” (SLÕ2000)
- (153) ... Millised *kuldsed* käed tal on! (AJAE1990\stak0140)
- (154) Millised *pahupidised* suhted ! (ILU1980\tk0106)
- (155) Madisele tuli oma Anu käsi meelde: missugune *ümmargune lihaw* oli see, üsna wärises, kui külge puudutasid ! (ILU1900\ilu0001)

Skalaarseid adjektiive iseloomustab see, et nad kombineeruvad adverbidega ja esinevad kesk- ja ülivõrdes. Erelt on nimetanud neid relatiivseteks adjektiivideks (1986: 111). Nii saabki näitelauses 150 esinevat adjektiivi *armas* laiendada näiteks adverbiga *kohutavalt* (vrd *Kui kohutavalt armas on mulle see kallas!*). See tähendab, et selle näitelause sisutuum *armas* võib esineda 'väga'-astmes (vrd *väga armas*, *armsaim*, *imearmas*). Fookusesse tõstetud omadus intensiivistuks adverbilaiendi või intensiivsusprefiksoidi

ime- korral kahekordselt, nii skalaarsuse kui ka kommunikatiivse tähenduse tõttu. (Metslang 1984, Erelt 1986)

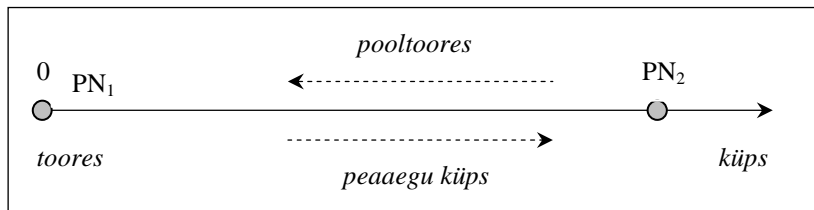
Skalaarsed adjektiivid paigutuvad enamasti „avatud skaaladele”. See tähendab, et sellistel skaaladel ei ole võimalik eristada äärepunkte ja tähistatav omadus on mingis ulatuses määramatu või varieeruv. Lisaks adjektiivile *armas* kuuluvad siia rühma veel näiteks adjektiivid *tore, rõõmus, ilus, hea, kurb, õnnetu, jube, raske, tugev, külm, soe, suur, väike, pikk*.

Joonis 9. Skalaarsete adjektiivide skaala (Erelt 1986: 111 järgi)

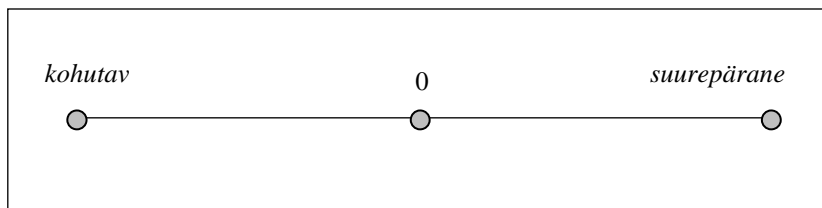
Joonisel 9 on kujutatud suuruskaala, mille keskpunktiks on keskmine suurusaste, mis on aluseks mingi klassi objektide jaotamisel väikesteks ja suurteks. Kui mingisugune objekt on *väga suur*, siis tähendab see seda, et objekt paikneb suuruse poolest skaala parema poole sees. (Erelt 1986: 111)

Piiratud ehk absoluutseid adjektiive saab teistest kõige hõlpsamalt eristada „kas-või” loogilise seose kaudu. Sellest lähtuvalt objektil on või ei ole konkreetne omadus, näiteks klaas saab olla täis või tühi (vt üle kantud tähenduses 151). Vaheastmetena saab eristada näiteks poolastmeid (pooltäis, pooltühi). Sellisel juhul on tegemist võrdlusega piirnormiga ja skaalale märgitakse nullpunkt, mille juures on teatud ebamäärane ala, mis algab nullist ja lõpeb piirnormiga (Erelt 1986: 111). Piiratud adjektiividest esineb veel järgmiseid: *toores, haruldane, salapärane, häbiväärne*. Nii saab näiteks pall olla ainult *ümmargune* ja läbi küpsetamata kana on ikka *toores*.

Joonis 10. Piiratud adjektiivide skaala (Erelt 1986: 112 järgi)

Ekstreemsed adjektiivid, nagu näiteks *hämmastav* (152) kombineeruvad enamasti täielikkust väljendatavate adverbiaalsete laienditega (vrd *täiesti hämmastav*), kuigi Erelti järgi (1986: 112) saab ka teatud piiratud adjektiive laiendada adverbiga *täiesti* (*täiesti toores*, *täiesti haige*). Skaalal tähistavad nad aga äärepunkte, mis tähendab seda, et skaalad on otsest enamasti suletud ja nullpunkti võiks mõtteliselt märkida skaala keskele. Ekstreemsetest adjektiividest esinevad veel näiteks *kohutav*, *võigas*, *räige*, *geniaalne*.

Joonis 11. Ekstreemsete adjektiivide skaala

Tabelist 29 nähtub ka, et komplementhüüdarindite hüüufraasides esineb üksikjuhtudel ka mittegradeeritavaid adjektiive: *pahupidine*, *kuldne*, *ümmargune* (153–155). Nende sõnade tähenduses omaduse aste juba piiritletud ja laieneb objektile tervikuna, mistõttu puudub neil ka hüüupotentsiaal (1984: 6, 10, Erelt 1986) ehk võime kujundada hüüufraaside tuuma.

Kuna tegemist on aga piltlike väljenditega (ülekantud tähendustega), esinevadki need omadussõnad komplementkonstruktsioonide hüüufraaside sisutuumana. Võimalik on ka esinemine partiklitega hüüdlausekonstruktsioonides (vrd *Küll on mehel ikka kuldsed käed!*). Nii võib väljendit *kellelgi on kuldsed käed* interpreteerida nii, et inimene

on äärmiselt töökas. *Pahupidised suhted* on aga halvad, sassis suhted. Samuti ei ole inimese käsi tegelikkuses ümmargune, kuid võib olla lihav (155).

Kas nende ainesõnadega võiks iseloomustada ka reaalseid objekte, siinse töö materjalist ei selgu (vrd ?*Küll on kuldne sõrmus!* ?*Kus on alles pahupidine kampsun!* ?*Mis pahupidine kampsun!*, aga *Milline kuldsõrmus!*)

Tabel 30 näitlikustab võrdluseks eri tüüpi adjektiivide esinemist partikliga hüüdlausekonstruktsioonides.

Tabel 30. Eri tüüpi adjektiivide esinemine partiklitega konstruktsioonides

Partikkel	Adjektiivi tüüp			
	piiratud	skalaarne	mittegradeeritav	kokku
<i>aga</i>		2		2
<i>alles</i>		3		3
<i>ikka</i>	1	12		13
<i>kus</i>	1	1		2
<i>küll</i>	3	31	1	35
<i>vast</i>		1		1
kokku	5	50	1	56

Tabelist 30 nähtub, et ka partikliga konstruktsioonides on tavapärasem eelkõige skalaarsete adjektiivide (156) esinemine hüüufraaside sisutuumana (50 korral). Piiratud adjektiive esineb 5 korral (157). Samuti esineb üks näide mittegradeeritavast adjektiivist (158). Adjektiivi *imeilus* intensiivsusprefiksoid on *ime-*, millel on tervikuna 'väga'-täendus ja seega on adjektiiv juba gradeeritud. Tabelist nähtub samuti, et skalaarseid adjektiive esineb kõikide partiklitega konstruktsioonide korral.

Näiteid skalaarsetest, piiratud ja ekstreemsetest adjektiividest esineb aga ainult *küll*-konstruktsioonides:

- (156) Ja siis hõisates: „Küll on *ilus!*” (ILU1960\ilu0026)
- (157) Küll on sul *negatiivne* vaade elule! (ILU1990)
- (158) Küll on täna *imeilus* ilm! (SLÕ1999)

Näites 158 on tegemist 'väga'-gradatsiooniga, mis Castroviejo Miro (2006) käsitluse järgi paigutub avatud skaalale. Zevakhina (2013) on seda tüüpi adjektiive seostanud astmelise skalaarsusega.

Partiklitega konstruktsioonides esinevad veel näiteks järgmised skalaarsed adjektiivid: *mõnus, palav, hea, raske*. Piiratud adjektiividest esinevad näiteks *delikaatne* ja *enesekeskne*. Näiteks kui inimesel on negatiivne vaade elule, siis ei ole see positiivne – see tähendab, vaade elule on üks kahest võimalikust (loogilisest) variandist.

Nii komplementhüüdtarinditest kui ka väitlausepärestest konstruktsioonidest nähtub, et tavaprasem on just skalaarsete adjektiivide esinemine hüüufraaside sisutuumana, mis ka Beijeri-Michaelise hüüdlause kriteeriume (vt ptk 1.1.3 ja 1.3) ja adjektiivide põhiomadusi arvestades on ootuspärane tulemus. Erelti järgi (1986: 73) on skalaarsuse korral suure tõenäosusega tegemist relatiivse gradatsiooniga ehk võrdlusega keskmise normiga. Sellisel juhul puuduvad omadustel minimaalsed ja maksimaalsed väärtused (nt *pikk, ilus*), see tähendab, adjektiivide gradeeritavuse skaala on astmeline ehk avatud (vt Castroviejo Miro 2006, Kennedy, McNally 2002, Zevakhina 2013) (vt joonis 9).

Harvem kujundab hüüufraasi adjektiiv, millel on minimaalne ja/või maksimaalne väärtus (nt *tühi, toores*). Sellisel juhul on gradeeritavuse skaala suletud ehk polaarne ja midagi võrreldakse piirnormiga (nt *klaas on pooltühi*) (vt joonis 10).

Eelnevast järeldub samuti, et ekstreemsete adjektiivide esinemine sisutuumana on harv. Hüüupotentsiaalita adjektiivid, mille tähenduses mingi omaduse aste on juba piiritletud, võivad esineda konstruktsioonides vaid ülekantud tähenduses (vt joonis 11).

3.4. Hüüdlausekonstruktsioonid allkorpuste lõikes

Järgnevalt esitatakse üldistused komplementhüüdtarindite ja väitlausepärase hüüdlauseete esinemise sagedusest ja kasutusdünaamikast 20. sajandi kirjakeele allkorpustes. Et kirjeldada konstruktsioonide esinemissagedust ja tegelikku kasutust võimalikult objektiivselt, esitatakse järgnevates tabelites nende esinemus allkorpustes 100 000 sõna kohta, s.o normaliseeritud sagedused (ingl *normalised frequency*) (McEnergy, Hardie 2012: 49). Siinse töö seisukohast tähendab suurem esinemissagedus seda, et mingi hüüdlausekonstruktsioon on teistest produktiivsem – esineb mitmetes erinevates kontekstides. Mida suurem on esinemissagedus, seda suurem on tõenäosus, et konstruktsioon esineb koos uudse keelekasutusega, ja seda tõenäolisemalt muutub aja jooksul konstruktsiooni struktuur ja/või tähendus (HCG 2013: 62, 64).

Kokkuvõtlikke järeldusi saab teha ajavahemikul 1890–1990 ajakirjanduskorpuses ning ajavahemikul 1890–1980 ilukirjanduskorpuses esinevatest hüüdlausekonstruktsioonidest, sest nende aastate materjal on valitud töösse muutumatul kujul. Eelmise sajandi viimase kümnendi ilukirjanduskorpuses ja 2000. aastate ajakirjanduskorpuses (SLÕ) esinevatest hüüdlauseetest on valitud vaid osa, see tähendab, materjal on lisatud täienduseks eelnevale (vt ptk 2). Seetõttu neid kümnendeid järgnevates tabelites ei esitata.

Tabel 31. Komplementkonstruktsioonide esinemus 100 000 sõna kohta ilukirjanduskorpuses

Kümnend	Konstruktsioonitüüp								Korpuse maht
	<i>missugune</i>	<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>misuke</i>	<i>kuidas</i>	<i>kui</i>	<i>kuis</i>	kokku	
1890	13,5		0,6			3,2		17,4	155000
1900	10,9		7,8		9,4	7,8		35,9	64000
1910	5,3				0,8	6,9	0,8	13,8	247000
1930	2,0	7,1	0,8		3,2	4,8	0,4	18,3	252000
1950	4,5	9,1	3,0		3,0	6,1		25,8	66000
1960	3,0		1,5		2,3	4,5		11,4	132000
1970	2,3	5,4	1,2		3,1	3,5		15,6	257000
1980	4,4	4,8		0,4	2,8	5,6		18,0	250000
keskmine	5,7	6,6	2,5	0,4	3,5	5,3	0,6	24,6	177875

Tabel 32. Komplementkonstruktsioonide esinemus 100 000 sõna kohta ajakirjanduskorpuses

Kümnend	Konstruktsioonitüüp						kokku	Korpuse maht
	<i>missugune</i>	<i>milline</i>	<i>mis</i>	<i>kuidas</i>	<i>kui</i>	<i>kuis</i>		
1890	1,0						1,0	193000
1900	1,8				0,6	1,2	3,5	171000
1910	1,1				2,2		3,3	182000
1930	4,3						4,3	117000
1950	0,4	1,7		0,4	0,4		2,9	242000
1960		1,5			1,0		2,5	201000
1970	0,6	0,6			1,8		3,0	168000
1980	0,6	0,6	0,6		2,3		4	175000
1990	0,2	2,5	0,1	0,2	0,6		3,7	865000
keskmine	1,3	1,4	0,4	0,3	1,3	1,2	5,9	257111

Tabelitest 31 ja 32 nähtub, et komplementhüüdtarindite esinemine on sagedasem eelkõige ilukirjandustekstides, sest hüüdlausekonstruktsioonide korral on tegemist afektiivse, emotsionaalse kõneaktiga, mis ajakirjandustekstidesse alati ei sobi. Siiski on märgata ka seda, et ajakirjandustekstides sageneb kasutus 20. sajandi II poolel.

Komplementhüüdtarindeid esineb juba materjali vanimas osas (1890. aastate tekstides). Konstruktsioonide lõikes on märgata, et suurima kasutussagedusega konstruktsioon ilu- ja ajakirjandustekstides on *milline*-komplementhüüdtarind, mida esineb keskmiselt tekstitüüpides vastavalt 6,6 ja 1,4 korda 100 000 sõna kohta. Kasutussageduselt järgmine on *missugune*-konstruktsioon. Kõige madalama kasutussagedusega komplementhüüdtarind on *misuke*-konstruktsioon, mida esineb ühel juhul 1980. aastatel ilukirjanduskorpuses (0,4) ja mis ei esine kordagi ajakirjandustekstides. Samuti on madala kasutussagedusega *kuis*-komplementhüüdtarind.

missugune-konstruktsioon esineb ilukirjanduskorpuses kõige sagedamini 1890. aastatel (ligikaudu 14 korda 100 000 sõna kohta). Samal kümnendil esinevad ilukirjandustekstides ka *kui*- ja *mis*-konstruktsioon, mis näiteks ajakirjanduskorpuses ei esine.

1900. aastatel esineb ilukirjandustekstides neli erinevat komplementhüüdtarindi tüüpi (*missugune*-, *mis*-, *kuidas*- ja *kui*- konstruktsioonid), seevastu ajakirjandustekstides kolm (*missugune*-, *kui*-, *kuis*-konstruktsioon). Sellel kümnendil võib täheldada *kuis*-

konstruktsiooni esmaesinemust ajakirjandustekstides (ühel korral 100 000 sõna kohta). Ilukirjandustekstides esineb *kuis*-komplementhüüdtarind esimest korda 1910. aastatel.

1930. aastatel esineb ilukirjanduse allkorpuses peaaegu kõiki komplementhüüdtarindeid (v.a *misuke*-konstruktsioon), kõige sagedasema kasutusega on *milline*-konstruktsioon (ligikaudu 7 korda 100 000 sõna kohta). Ajakirjanduses esineb sellel kümnendil ainult *missugune*-konstruktsiooni (ligikaudu 4 korda 100 000 sõna kohta).

1950. aastatel ei esine ilukirjandustekstides *misuke*- ja *kuis*-konstruktsioone. Küll aga esineb esimest korda nelja erinevat tüüpi komplementhüüdtarindeid ajakirjandustekstides (*missugune*-, *milline*-, *kuidas*-, *kui*-konstruktsioonid). Neist kõige sagedasem on *milline*-komplementhüüdtarind (1,7 korda 100 000 sõna kohta).

1960. aastatel on ilukirjanduskorpuses suurima kasutussagedusega *kui*-konstruktsioon (4,5), sama kümnendi ajakirjandustekstides aga *milline*-konstruktsioon (1,5).

1970. aastatel ei esine ilukirjandustekstides vaid *misuke*- ja *kuis*-konstruktsioone. Suurima kasutussagedusega on *milline*-konstruktsioon (5,4), ajakirjanduskorpuses aga *kui*-komplementhüüdtarind (1,8).

1980. aastatel ei esine ilukirjanduskorpuses näiteks *mis*-konstruktsiooni, mida esineb jällegi ajakirjandustekstides. *missugune*-, *milline*- ja *mis*-konstruktsioonide kasutussagedus on ajakirjandustekstides ühtlane (kõikide konstruktsioonide korral 0,6).

1990. aastatel esineb ajakirjandustekstides peaaegu kõiki vaatluse all olnud komplementhüüdtarindeid (v.a *kuis*-konstruktsioon, mis on arhailine).

Tabelitest nähtub veel, et ilukirjandustekstides on mis tahes tüüpi komplementhüüdtarindite esinemine kõige sagedasem 1900. aastatel (kokku ligikaudu 36 korda 100 000 sõna kohta), ajakirjandustekstides seevastu 1930. aastatel, mil esineb kõige sagedamini *missugune*-komplementhüüdtarind (4,3 korda 100 000 sõna kohta).

Materjalist nähtub, et vaegsete komplementkonstruktsioonide esinemine sageneb 20. sajandi teisel poolel nii ilu- kui ka ajakirjandustekstides. Teistest komplementkonstruktsioonidest eristub struktuuri poolest *missugune*-konstruktsioon. Siduv pronoomen *missugune* võib vaegses konstruktsioonis sisutuumale nii eelneda kui ka järgneda:

- (159) **Missugune** jultumus! (ILU1900\ilu0027)
(160) Objektiivsus miss**u**gune! (SLÖ2007)

missugune-konstruktsiooniga sarnastes *mis-* ja *milline*-konstruktsioonides selline vormistusvõimalus puudub (vrd **Objektiivsus milline!* **Objektiivsus mis!*). Näites 160 esitatud konstruktsioonitüübi esimesed kasutusjuhud jäävad nii ilu- kui ka ajakirjandustekstide korral 1970. aastatesse. Kasutus sageneb märgatavalt sajandi lõpus ajakirjandustekstides.

Seega võib järeldada, et siduva pronoomeni *missugune* esineva konstruktsiooni vaegne vorm teeb 20. sajandi lõpuks läbi märgatava arengu. Arvestades seda, et tegemist on ühe suurema kasutussagedusega komplementhüüdlause konstruktsiooniga, on see igati ootuspärane tulemus. Siduva pronoomeni tähendus konstruktsiooni struktuuris püsib aga muutumatuna – see selgitab jätkuvalt, mis kuulaja tähelepanu väärrib. Suulises keeles võib tähelepanelikul kuulamisel tõenäoliselt eristada rõhupositsiooni muutumist (nt 159 ja 160 on rõhuline silp märgistatud poolpaksu kirjaga).

Ajakirjandustekstides esinevad komplementhüüdtarindid peaaegu igal kümnendil jaatavas kõneliigis. Eitavat *kuidas*-konstruktsiooni esineb vähesel määral 20. sajandi lõpukümnendil; eitavat *mis*-konstruktsiooni aga 20. sajandi alguskümnenditel. Ilukirjandustekstides eitavaid konstruktsioone ei esinenud.

Väitlausepärase hüüdlause esinemist saab jälgida peamiselt ilukirjandustekstide korpustes ja vähesel määral ajakirjandustekstides, sest kasutussagedus selles tekstitüübis on väike.

Tabel 33. Partikliga konstruktsioonide esinemine 100 000 sõna kohta ilukirjanduskorpuses

Kümnend	Konstruktsioonitüüp						Kokku	Korpuse maht
	<i>küll</i>	<i>kus</i>	<i>aga</i>	<i>vast</i>	<i>ikka</i>	<i>alles</i>		
1890	1,3						1,3	155000
1900	7,8						7,8	64000
1910	0,8	0,8					1,6	247000
1930	2,8	0,8	0,4				4,0	252000
1960	3,8						3,8	132000
1970	1,6	0,8	0,4	0,4	0,4	1,2	4,7	257000
1980	0,4	0,8		0,4	0,4	0,4	2,4	250000
keskmine	2,6	0,8	0,4	0,4	0,4	0,8	5,4	193857

Tabel 34. Partikliga konstruktsioonide esinemine 100 000 sõna kohta ajakirjanduskorpuses

Kümnend	Konstruktsioonitüüp						Kokku	Korpuse maht
	<i>küll</i>	<i>kus</i>	<i>aga</i>	<i>vast</i>	<i>ikka</i>	<i>alles</i>		
1890								193000
1900								171000
1910								182000
1930								117000
1960	0,5						0,5	201000
1970	1,2						1,2	168000
1980	0,6				0,6		1,2	175000
1990	0,5	0,1			0,2	0,3	1,1	865000
keskmine	0,7	0,1			0,4	0,3	1,5	259000

Tabelitest 33 ja 34 nähtub, et ka väitlausepärase hüüdlause esinemine on ootuspärane eelkõige ilukirjandustekstides. Mõlemas tekstitüübis on suurima kasutussagedusega *küll*-konstruktsioon, mis esineb ilukirjandustekstide materjalis esimest korda 1890. aastatel ja ajakirjandustekstides 1960. aastatel.

Ilukirjandustekstides esinevad sajandi algusekümnenditel peamiselt lausepartikliga hüüdlausekonstruktsioonid. Konstruktsioon fraasipartikliga *aga* esineb esimest korda 1930. aastatel (ligikaudu 0,4 korda 100 000 sõna kohta). Kui 1960. aastatel esineb ilukirjanduskorpuses veel ainult *küll*-konstruktsiooni, siis 1970. aastatel esineb juba kõiki väitlausepärase hüüdlause tüüpe. Järgmisel kümnendil, 1980. aastatel, väheneb *küll*-konstruktsiooni kasutus märgatavalt. Fraasipartiklitega hüüdlausekonstruktsioonide

kasutussagedus on suhteliselt ühtlane, näiteks esineb 1970. aastatel *aga-*, *vast-* ja *ikka-* konstruktsioone 0,4 korda 100 000 sõna kohta.

Ajakirjandustekstide materjalis esineb fraasipartikliga konstruktsioon (*ikka-* konstruktsioon) esimest korda alles 1980. aastatel. *aga-* ja *vast-* konstruktsioone ei esinenud 1890.–1990. aastate materjalis ühelgi korral.

Eelnevast nähtub, et mõlemas tekstitüübis on sagedasem komplementhüüdtarindite esinemine, mistõttu on need muutustele rohkem avatud. Väitlausepärase hüüdlause ei ole eesti kirjakeele korpuses nii levinud.

Kokkuvõte

Magistritöös käsitleti eesti kirjakeele 1890.–2000. aastate ilu- ja ajakirjanduskorpuse täiskujulisi hüüdlause tüüpe, komplementhüüdtarindeid ja väitlausepäraseid hüüdlauseid kui konstruktsioone ehk vormi-tähenduse konventsionaliseerunud paare. Samuti anti ülevaade nende hüüdlausekonstruktsioonide kasutusdünaamikast eesti kirjakeele ilu- ja ajakirjanduskorpustes. Et kirjeldada konstruktsioonide esinemissagedust ja tegelikku kasutust võimalikult objektiivselt, esitati nende esinemus allkorpustes normaliseeritud sagedustena 100 000 sõna kohta.

Konstruktsioonipõhise lähenemise järgi ei ole hüüdlause tel üht kindlat struktuuri, kuid kõik semantilised-pragmatilised omadused omandavad situatsioonides mingisuguse grammatilise vormi. Hüüdlause kui konstruktsioon on olemuselt mittekompositsionaalne. Lause funktsioon on väljendada kõneleja üllatust, vaimustust, viha millegi ebaootuspärase suhtes.

Eriküsilausekujuliste komplementhüüdtarinde funktsioon on väljendada fakti – fakti tõeväärsus sõnastatakse nii, et see ongi juba kõrvalekalle normist. Seejuures selgitavad küsivad-siduvad asesõnad *missugune, milline, mis, misuke, kuidas, kui, kuis*, mis konkreetselt kuulaja tähelepanu väärib. Väitlausepäraustes hüüdlausekonstruktsioonides esinevate partiklite (*küll, kus, aga, vast, ikka, alles*) funktsioon on rõhutada ebaootuspära informatsiooni.

Positiivne või negatiivne emotsioon väljendub hüüdlause tes mittekanoonilise hinnanguna. Kõneleja emotsionaalsus peitub enamasti hüüu presupositsioonis, mis tähendab seda, et hinnanguna esitatud väide on tõene. Hüüdlauseid eristab teistest emotsionaalsetest kõneaktidest skalaarse tähendusega keeleüksuse olemasolu, selge kõrvalekaldumine normist ja referendi identifitseeritus, millega skalaarsuse omadus seostub. Seega määrab skalaarsus hüüdlause tähendusliku poole. Vormilt sarnanevad hüüdlauseid väit- ja küsilause te struktuuriga, mistõttu mõningates uurimustes ei käsitleta hüüdlauseid iseseisva kommunikatiivse lausetüübina. Siinses töös lähtuti „Eesti keele grammatika II” (1993) määratlusest, mille järgi hüüdlause on iseseisev kommunikatiivne lausetüüp.

Täiskujuliste hüüdlause konstruktsioonide defineerimise kriteeriumiks oli analüüsis osas nende vorm ehk hüüufraasi ülesehitus. Hüüufraasides esineb skalaarse

tähendusega keeleüksus. Vastavalt sõnaliigile ja esinemisele eristati siinses töös substantiivi-, adjektiiv-, adverbi-, verbi- ja kvantorifraase, kusjuures fraaside alla loeti ka üksikud sõnavormid. Verbifraasina käsitleti predikaate, seal hulgas tugiverbiühendeid ja väljendverbe, adjektiivifraasina ka adjektiveerunud kesksõnu.

Komplementhüüdtarindid algavad semantiliselt teisenenud küsivate-siduvate asesõnadega, mis moodustavad hüüufraasi. Väitlausepäraseid hüüdlauseid vormistavad lausealgulised lausepartiklid *küll, kus* ning fraasipartiklid *alles, vast, ikka, aga*, mis jäävad rõhufunktsiooni tõttu hüüufraasist välja. *kus* on samuti desemantiseerunud. Fraasipartiklitel on väitlausepäraustes hüüdlausestes eksklamatiiivne funktsioon.

Täiskujuliste hüüdlauseste struktuurist lähtuvalt jagati need kolmeks põhikonstruktsioonitüübiks:

- a) siduvate pronoomenite *missugune/milline/mis/misuke* ja proadverbidega *kuidas, kuis, kui* hüüdtarindi konstruktsioon (nt *Missugune ilus rannailm täna on! Kuidas loodus haljendab!*);
- b) lause- või fraasipartikliga hüüdlause konstruktsioon (nt *Küll on tore vanu sõpru kohata! On alles sul!*);
- c) lause- ja fraasipartikliga segakonstruktsioon (nt *Kus on alles lund tänavu!*).

Hüüdlausekonstruktsioonides vaadeldi hüüufraaside olemust ja liiki, skalaarse elemendi tüüpi, lausete üldist kõneliiki, lause vaegsust või täielikkust ning lause referendi elusust ja abstraktsust.

Komplementhüüdtarindeid, mida siinse töö materjalis on 401, on moodustatud enim siduva pronoomeniga *milline* (*Millise toreda õhtu me sõpradega veetsime!*), mida ei esine eelmise sajandi algupoolel ei ilu- ega ajakirjandustekstides, kuid mille kasutus sageneb alates 1930. aastatest. Peaaegu sama sage on ka *missugune*-konstruktsiooni esinemine (*Missugune ebatavaline skulptuur!*).

Siduva proadverbiga *kui* esineb peaaegu kõiki vaadeldud fraasitüüpe (v.a verbifraase) (*Kui hästi ta laulda oskab!*). Siduvad pronoomenid *milline, missugune* ja *mis* moodustavad enamasti substantiivifraase. Substantiivifraasides tõuseb kõige sagedamini sisutuumaks substantiiv või adjektiivse(te) laiendi(te)ga substantiiv (kokku 249 korral). Siduvad proadverbid *kuidas* ja *kuis* moodustavad peamiselt verbifraase, kus siduv proadverb osutab tegevuse intensiivsusele või määrale (*Kuidas nad üksteist*

armastavad!). *kuidas*-konstruktsioonides võib predikaat olla nii jaatavas kui ka eitavas kõneliigis. Kvantorifraase moodustatakse lisaks siduvale proadverbile *kui* veel ainult siduva pronoomeniga *mis* (*Mida kõike pööningul ei leidunud!*). Siduva pronoomeniga *misuke* konstruktsiooni esineb väga vähe.

Skalaarse tähendusega sõna liik langeb enamasti kokku hüüufraasi liigiga – vaid substantiivifraasides esinevad sisutuumana ka adjektiivid (*Missugune ilus kleit sul seljas on!*). Väga vähe esineb selliseid konstruktsioone, kus adverbide laiendavad adjektiivid (*Kui optimistlikult see idee kõlab!*). Siduval arhailisel proadverbil *kuis* on konstruktsioonides kaks tähendust: 'kui' ja 'kuidas' (*Kuis haledalt vilkusid tähed! Kuis haljendavad puud!*).

Komplementhüüdtarindid esinevad valdavalt jaatavas kõneliigis, vaid kaheksal korral eitavas. Eitust, mis on mõnel juhul desemantiseerunud (lausete sisu on jaatav), esineb *mis-*, *kuidas-* ja *kui-*konstruktsioonides (*Mida kõike nad hommikusöögiks ei pakkunud!*).

Samuti esinevad komplementhüüdtarindid paljudel juhtudel vaegsetena, koosnedes vaid fraasist. Sagedamini vormistavad vaegkonstruktsioone siduvad pronoomenid *milline* ja *missugune* ning siduv proadverb *kui*. Vaegsetena esinevad peamiselt substantiivi- ja adjektiivifraasid (*Milline film! Kui tore!*). Vaegseid *missugune*-konstruktsioone eristab *mis-* ja *milline*-konstruktsioonidest see, et sisutuum võib eelneدا selgitavale siduvale asesõnale (*Referaat missugune!*). Seejuures ei muutu keeielementide tähendus ega funktsioon – siduv pronoomen *missugune* selgitab ikka, mis täpsemalt hüüufraasis kuulaja tähelepanu väärrib. Vaegsele *missugune*-konstruktsioonile omane pöördõnajakärg muudaks *mis-* ja *milline*-konstruktsioonid eagrammatiliseks (vrd **Referaat milline!*).

Komplementhüüdtarindite referent on enamikul juhtudel abstraktne ja eluta (enamasti objekt, protsess). Sagedamini viitavad eluta referendile siduvad pronoomenid *milline*, *missugune* ja proadverb *kui*.

Allkorpuste lõikes on märgata, et komplementhüüdtarindid esinevad sagedamini ilukirjandustekstides (esimesed kasutusjuhud juba 1890. aastatel). See on ootuspärane tulemus, sest hüüdlauseid väljendavad emotiivset kõneakti, mis ajakirjandustekstidesse alati ei sobi. Ajakirjandustekstides sageneb kasutus 20. sajandi II poolel – sajandi

lõpuks esineb juba kõiki vaatluse all olnud komplementhüüdtarindite konstruktsioone. Konstruktsioonide lõikes on suurima kasutussagedusega *missugune*-komplementhüüdtarind. Näiteks 1890. aastate ilukirjandustekstides esineb seda ligikaudu 14 korda 100 000 sõna kohta, seevastu *mis*-konstruktsiooni ainult 0,6 korda 100 000 sõna kohta.

Suurem esinemissagedus tähendab seda, et konstruktsioon on teistest produktiivsem, esineb rohkem uudse keelekasutusega ja on muutustele avatud. Nii teebki näiteks *missugune*-konstruktsiooni vaegne vorm 20. sajandi lõpuks läbi märgatava arengu, esinedes sajandi lõpukümnenditel enamikul juhtudel pöörd sõnajärgiga. Seega on märgata muutusi struktuuris, mitte aga tähenduses. Arvestades seda, et tegemist on ühe suurema kasutussagedusega komplementhüüdlause konstruktsiooniga 100 000 sõna kohta, on see ootuspärane tulemus. Kõige väiksema kasutussagedusega on *misuke*- ja *kuis*-komplementhüüdtarindid.

Väitlausepäraseid hüüdlauseid, mida esineb siinse töö materjalis 145 korral, olid analüüsis osas jagatud kahte põhirühma – lause- ja fraasipartiklitega hüüdlauseteks (vastavalt 63% ja 37%). Vaegsetena käsitleti eripäraseid fraasipartiklitega tüüpe, kus lause määramisel ei olnud tarvis otsustada, kas taustal on eksistentsiaal- või omajalause (*On alles mõistus!*), ja predikaadita *kus*-konstruktsioone (*Kus ikka jahimees!*). Kõige rohkem esineb nii ilu- kui ka ajakirjandustekstide hüüdlause hulgast *küll*-konstruktsioone. Teise lausepartikliga *kus* konstruktsioone esineb võrdlemisi palju ilukirjandustekstide materjalis, kuid ei esine peaaegu üldse ajakirjandustekstide materjalis.

Lausepartiklitega hüüdlausekonstruktsioonid esinevad nii otse- kui ka pöörd sõnajärgiga. Lausepartikkel *küll* kannab rõhutavat funktsiooni kõikide esinenud fraasitüüpide ees, seejuures on sagedasemad verbi-, adjektiivi- ja substantiivifraasid. Nii nagu komplementhüüdtarindite korral, esinevad adverbi- ja kvantorifraasid võrdlemisi harva ka väitlausepäraresetes hüüdlausekonstruktsioonides. Samuti vastab hüüufraasi skalaarse tähendusega sõna enamasti hüüufraasi liigile, see tähendab, substantiivifraasis on skalaarse tähenduse omandanud substantiiv.

Lausepartiklitega konstruktsiooni juures on siinses töös eristatud ka segatüüp, kus lisaks lausealgulisele *küll, kus* partiklitele esineb sageli veel üks sisutuuma intensiivistav fraasipartikkel. Enamasti on selleks *ikka* (*Küll oled sa ikka pime!*).

Fraasipartiklitega hüüdlause tüüp esineb ainult pöördõnajarjega ja konstruktsioone vormistab tavaliselt predikaat *olema*, millel võib olla lauses mitu funktsiooni (köide, liitaeg, protsess, seisund). Lause põhitüüpidest võib fraasipartiklitega hüüdlause korral eristada omaja-, normaal- ja olemasolulauseid. Fraasipartiklitega hüüdlausest esineb vaegseid tüüpe *alles-*, *ikka-* ja *vast-* konstruktsioonides. Fraasipartiklitega *aga*, *alles* ja *vast* konstruktsioonides ei esine adjektiiv-, adverbi- ja kvantorifraase, mida esineb näiteks partikli *ikka* korral.

Vastupidiselt komplementhüüdtarinditele esinevad partiklitega hüüdlausekonstruktsioonid eranditult jaatavas kõneliigis. Eituse korral muutuksid konstruktsioonid ebagrammatilisteks (vrd **Küll ei ole palju põhjusi olla õnnelik! *Ei ole ikka kaabakad!*).

Ka väitlausepärase hüüdlausekonstruktsioonide referent – objekt, sündmus, inimvõime vm – on enamikul juhtudel eluta. Selliseid näiteid esineb sagedamini *aga-* ja *vast-* konstruktsioonides. Seevastu *küll-* konstruktsioonides seostub skalaarsuse omadus enamasti elusisiku või inimrühmaga.

Väitlausepärase hüüdlause kasutusdünaamikat saab jälgida peamiselt ilukirjandustekstide korpustes ja vähesel määral ajakirjandustekstides. Ilukirjandustekstides esinevad sajandi alguskümnenditel peamiselt lausepartikliga hüüdlausekonstruktsioonid. Suurema kasutussagedusega on *küll-* konstruktsioon, mis esineb ilukirjandustekstides juba 1890. aastatel, ajakirjandustekstides aga 1960. aastatel. Esimene fraasipartikliga konstruktsioon esineb ilukirjandustekstides 1930. aastatel (*aga*), ajakirjandustekstides alles 1980. aastatel (*ikka*). Ajakirjanduskorpustes sageneb väitlausepärase hüüdlause kasutus alates 20. sajandi II poolest.

Ebaootuspäraselt palju esineb mõlemas konstruktsioonis skalaarses tähenduses substantiive (komplementhüüdtarindites 44%, väitlausepära hääldlauses 35%). Nende seas on selliseid, mille leksikaaltähenduses on skalaarsus olemas (*lärm*), aga ka selliseid, mis omandavad selle kontekstis (*praad*). Sagedasem on inimesi/inimrühmi (*tõprad, pedagoog, vanemad, rahvas, kaupleja*), objekte (*praad, püksid, rahvariided*,

mööbel, kompott) või sündmusi (*pidu, skandaal, jooks, maadlus, lahing*) tähistavate substantiivide esinemine, kuid näiteid esineb ka omadusi (*kuraas, lobamokk, uljus*) ja seisundeid (*paanika, häbi, nälg*) tähistavatest substantiividest.

Kasutussageduselt teisel kohal on adjektiivid, mille tähenduse skalaarsust siinses töös põhjalikumalt ka käsitleti. Hääufraasides eristuvad skalaarsed, piiratud ja ekstreemsed adjektiivid, erandjuhtudel ka mittegradeeritavad adjektiivid. Mõlemas häädlausetüübis on tavaprasem just skalaarsete adjektiivide (*pikk, väike*) esinemine. Harvem kujundavad hääufraasi piiratud (*tühi, haige*) ja ekstreemsed (*suurepärase, võigas*) adjektiivid. Mittegradeeritavate adjektiivide (*kuldne, pahupidine*) esinemine hääufraaside sisutuumana on võimalik vaid ülekantud tähenduste korral, sest nende tähenduses on omaduse aste tavaliselt juba piiritletud.

Siinse magistr töö uurimismaterjalist järeldub kokkuvõtvalt, et täiskujuliste häädlausekonstruktsioonide hääufraasides esinevad skalaarses tähenduses sagedamini substantiivid: lausete kontekst selgitab, mis konkreetselt kuulaja tähelepanu väärrib. Kasutussageduselt teisel kohal on adjektiivid. Samuti järeldub, et mõlemas tekstitüübis on sagedasem just komplementhääldarindite esinemine, mistõttu on need muutustele rohkem avatud. Väitlausepärase häädlause ei ole eesti kirjakeele korpusetes nii levinud.

Lühendid

ABSTR – abstraktne tähendus

ADJ – adjektiiv (hüüufraaside liigituses: adjektiivifraas)

ADV – adverb (hüüufraaside liigituses: adverbifraas)

AF – afirmatiiv ehk jaatav kõneliik

AJA – ajakirjanduskorpus

FP – fraasipartikkel (*ikka, vast, aga, alles*)

ILU – ilukirjanduskorpus

KN – keskmine norm

KOMPL – komplementkonstruktsioonides küsiv-siduv asesõna

KONKR – konkreetne tähendus

KVAN – kvantor (hüüufraaside liigituses: kvantorifraas)

LP – lausepartikkel (*kiill, kus*)

NEG – negatiiv ehk eitav kõneliik

NP – nimisõnafraas

PN – piinorm

PT – (lause) põhitüüp

SUBST – substantiiv (hüüufraaside liigituses: substantiivifraas)

Kirjandus

Beijer, Fabian 2002. The Syntax and Pragmatics of Exclamations and other Expressive/Emotional Utterances. Lk 1–21;
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOID=529498&fileOID=624533>. Vaadatud 16.05.2014.

Castroviejo Miro, Elena 2006. *wh*-exclamatives in Catalan. Doctoral thesis. University of Barcelona.

Collins, Peter 2004: Exclamative Clauses: a Corpus-based Account.
<http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/101/1/ALS-20050630-PC.pdf>. Vaadatud 20.02.2012.

Croft, William 2001. Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective. Oxford: Oxford University Press.

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Toim. Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EKG II = Eesti keele grammatika II 1993. Süntaks. Lisa: Kiri. Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Toim. Mati Erelt, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Erelt, Mati 1986: Eesti adjektiivisüntaks. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 19. Tallinn: Valgus.

Fillmore, C. J. 1988. The mechanisms of “construction grammar”. In Proceedings of the fourteenth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society (pp. 35–55). Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society.

Fillmore, C. J. 1989. Grammatical Construction Theory and the Familiar Dichotomies. – Eds. R.Dietrich, C.F. Graumann, Language Processing in Social Context (pp. 17–37). Elsevier Science Publishers B.V.

Fischer, Kerstin, Stefanowitsch, Anatol 2006. Konstruktionsgrammatik: Ein Überblick. – Eds. Fischer, Kerstin, Stefanowitsch, Anatol, Konstruktionsgrammatik. Von der Anwendung zur Theorie. Tübingen: Stauffenburg, 3–18.

Fried, Mirjam; Jan-Ola Östman 2004. Construction Grammar in a Cross-Language Perspective. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins B.V.

Goldberg, Adele 1995: Construction: a Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: The University of Chicago Press.

Goldberg, Adele E. 2003. Constructions: a new theoretical approach to language. – Trends in Cognitive Sciences. Vol. 7, No. 5., May.

HCG 2013 = The Oxford Handbook of Construction Grammar 2013. Eds. Thomas Hoffmann, Graeme Trousdale. New York: Oxford University Press.

Kay, Paul, Fillmore, Charles. 1997. Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: the *What's X doing Y?* Construction. – Language 75, 1–33.

Kennedy, Christopher; McNally, Louise 2002. Scale structure and the semantic typology of gradable predicates. Lk 1–44.

http://www.researchgate.net/publication/237256484_SCALE_STRUCTURE_AND_THE_SEMANTIC TYPOLOGY OF GRADABLE/file/60b7d527934f871e00.pdf.

Vaadatud 22.02.2014.

König, Ekkehard; Siemund, Peter 2007: Speech act distinctions in grammar. – Language Typology and Syntactic Description, Volume I: Clause Structure. Edited by Timothy Shopen. New York: Cambridge University Press, 276–323.

Lexicon = Lexicon of Linguistics; <http://www2.let.uu.nl/uil-ots/lexicon/>. Vaadatud 16.05.2014.

McEnery, Tony, Hardie, Andrew 2012. Corpus linguistics: method, theory and practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Metslang, Helle 1984. Ühest eesti hüüdlause tüübist: soome-eesti kontrastivseminar, (Helsingi, 17.–20. okt. 1984), ettekanne (Preprint KKI–25); Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut, ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.

Metslang, Helle 1990: Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal. – Keel ja Kirjandus, 7–10, 598–606.

Michaelis, Laura 2001. Exclamative constructions. – Eds. Martin Haspelmath, Ekkehard Koenig, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Language typology and language universals: an international handbook. Vol. 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1038–1078.

Michaelis, Laura; Lambrecht Knud 1996. Towards a construction-based theory of language function: the case of nominal extraposition. – Language 72, 2, 215–247.

Murphy, Lynne M. 2010. Lexical Meaning. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge University Press.

Paradis, Carita 2001. Adjectives and boundedness. – Cognitive Linguistics 12. Berlin: Mouton de Gruyter, 47–64.

<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1583573&fileId=1590136>. Vaadatud 01.10.2012.

Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Penjam, Pille, Renate Pajusalu 2006. Konstruktsioonigrammatika. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II, Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7, Tartu, lk 141–155.

Portner, Paul; Zanuttini, Raffaella 2003: Exclamative Clauses: At the Syntax-Semantics Interface. <http://www9.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/excl-paper.pdf>. Vaadatud 27.02.2012.

Rett, Jessica 2011. Exclamatives, degrees and speech acts. – Linguist and Philos 34. Springer, 411–442.

Rosengren, Inger 1997. Expressive sentence types – a contradiction in terms. The case of exclamation. – Eds. Toril Swan, Olaf Jansen Westvik. Modality in Germanic Languages. Historical and Comparative Perspectives. Mouton de Gruyter. Berlin, New York.

Sahkai, Heete 2011. Teine grammatika. Eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. Doktoritöö. Eesti Keele ja Kultuuri Instituut, Tallinna Ülikool.

Zevakhina, Natalia 2013. Syntactic strategies of exclamatives. – ESUKA–JEFUL 4–2, lk 157–178.

Tarabarova, Olga 2012. Eesti keele hüüdlause. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Trousdale, G., Norde, M. 2012. Degrammaticalization and constructionalization: two case studies. Lang. Sci. <http://dx.doi.org/10.1016/j.langsci.2012.03.018>. Vaadatud 16.05.2014.

Villalba, Xavier 2008. Exclamatives: a thematic guide with few answers and many questions. <http://ling.auf.net/lingbuzz/000686>. Vaadatud 02.12.2013.

Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpus <http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>

Estnischer vollständiger Exklamativsatz als Konstruktion

in der Schriftsprache des 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung

In der vorliegenden Masterarbeit wird eines der spezifischen kommunikativen Satztypen der estnischen Sprache, der Exklamativsatz behandelt, das zeigt, dass mit einem Satz gekennzeichnete Ereignisse für den Sprecher unerwartet oder überraschend sind. Dementsprechend ist der Exklamativsatz auf der Syntaxebene das Hauptmittel für den Ausdruck von Emotionen. In der estnischen Sprache unterscheidet man zwischen nicht vollständige (*Ohoo!*) und vollständigen Exklamativsatztypen. In der vorliegenden Arbeit werden nur die vollständigen Exklamativsätze behandelt: interrogativsatzartige Sätze (*Milline tore pidu!* ‚Welche tolle Party!‘) und deklarativsatzartige Sätze (*On tema aga tark!* ‚Ist er aber klug!‘).

Ziel der Arbeit ist es vollständige Exklamativsätze als Konstruktionen zu behandeln und einen Überblick über die Nutzungsdynamik in den Korpora für belletristische Texte und Medientexte der estnischen Sprache zu geben. Dementsprechend wird im ersten Abschnitt der Arbeit ein Überblick über die verschiedenen Abhandlungen des Exklamativsatzes und der Konstruktionsgrammatik gegeben, im zweiten Teil wird ein Überblick über die Analysematerialien gegeben, im dritten Teil werden Exklamativsätze als Konstruktionen behandelt. Zum Schluss wird eine Übersicht über die Verwendungsdynamik der Exklamativsatzkonstruktionen im Korpus der estnischen Schriftsprache gegeben.

Das Thema ist aktuell, denn der estnische Exklamativsatz ist schon seit einiger Zeit nicht mehr gründlich untersucht worden und dies hinterlässt in der Syntaxbeschreibung eine Lücke. Zudem ist der estnische Exklamativsatz als Konstruktion noch nicht behandelt worden. Zudem überschneidet sich das Thema mit den jetzigen Entwicklungen in den Sprachforschung, wo die Wirkung der Sprache in der Kommunikation, seine eigentliche Nutzung und die Emotionalität in der Sprache untersucht wird.

Exklamativsätze unterscheidet von anderen emotiven Sprachakten das Vorhandensein einer Spracheinheit mit einer skalaren Bedeutung (auch Gradation), eine klare Abweichung von der Norm und die Referentialität. Gradation bestimmt die Bedeutungsseite des Exklamativsatzes. Von der Form her ähneln die Exklamativsätze der Struktur des Deklarativ- und Interrogativsatzes. Die Funktion, die Bedeutungsseite und Form des Exklamativsatzes bilden ein Ganzes, auf dessen Basis man den Exklamativsatz als Konstruktion ansehen kann.

Interrogativsatzartige Exklamativsätze werden mit fragenden-bindenden Pronomen *missugune/misuke* 'was für', *milline* 'welche', *mis* 'was' und Proadverbien *kuidas* 'wie', *kui/kuis* 'als', hergestellt, dessen Funktion es ist in dem Exklamativsatz festzulegen, was die Aufmerksamkeit des Zuhörers verdient. Bindende Pronomen gehören in die Exklamativphrasen. Deklarativsatzartige Exklamativsätze werden in zwei Gruppen geteilt: in Exklamativsätze mit Satzpartikeln *küll* 'zwar', *kus* 'wo' und in Exklamativsätze mit Phrasenpartikeln *alles* 'erst', *vast, aga* 'aber', *ikka* 'dennoch'. Die Funktion der Partikel ist es das wichtige zu betonen und diese bleiben außerhalb der Exklamativphrasen.

In der vorliegenden Arbeit werden als Konstruktion die Exklamativphrasen der Exklamativsätze, bzw der Teil des Exklamativsatzes betrachtet, in der sich die unerwartete Information befindet. Als Exklamativphrasen kommen Substantiv-, Adjektiv-, Verb-, Adverbien- und Kvantorphrasen vor. Die Unvorhersehbarkeit äußert sich in der skalaren Bedeutung der verschiedenen Worttypen, das bedeutet, dass irgendeine Eigenschaft auf einer Skala messbar ist (z. B. die Größe von jemanden ist auf einer Längenskala messbar). In der estnischen Sprache werden skalare Bedeutungen öfter von Substantiven und Adjektiven angenommen.

Die zu analysierenden Materialien bestehen aus 546 vollständigen Exklamativsätzen, die aus dem Korpus der estnischen Schriftsprache (<http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>) unter der Verwendung von für Exklamativsätze charakteristischen Wörtern (*missugune, mis, küll, aga* jne) und Ausrufezeichen gesammelt wurden. Betrachtet werden die vollständigen Exklamativsätze der belletristischen Texte der 1890–1990 Jahre und Medientexte der

1890–2000 Jahre. Bei der Analyse der Materialien wird das qualitative Korpora basierende deskriptive Verfahren angewendet.

Ausgehend von der Struktur der vollständigen Exklamativsätze sind diese in der vorliegenden Arbeit in drei Hauptkonstruktionstypen aufgeteilt:

- a) interrogativsatzartige Konstruktion mit bindenden Pronomen und Proadverbien;
- b) deklarativsatzartige Konstruktion mit Satz- oder Phrasenpartikel;
- c) Mischkonstruktion mit Satz- und Phrasenpartikel.

Die 401 interrogativsatzartige Exklamativsätze in der vorliegenden Arbeit sind am häufigsten mit dem bindenden Pronomen *milline* gebildet. Mit dem bindenden Proadverb *kui* ist es möglich fast alle vorgekommenen Phrasentypen zu bilden (ausser Verbphrasen). Bindende Pronomen *milline*, *missugune* und *mis* bilden meistens Substantivphrasen. Bindende Proadverbien *kuidas* und *kuis* bilden meistens Verbphrasen, wo das bindende Proadverb auf die Intensität deutet. In der *kuidas*-Konstruktion kann das Prädikat sowohl in einer bejahenden als auch in einer verneinenden Position sein.

Die interrogativsatzartige Exklamativsätze kommen dennoch zum größten Teil in bejahender Form, nur in acht Fällen in einer Negation. Eine in einigen Fällen desemantisierte Verneinung (der Satzinhalt ist bejahend), kommt in *mis*-, *kuidas*- und *kui*-Konstruktionen vor.

Interrogativsatzartige Exklamativsätze kommen oft unvollständig, nur aus Phrasen bestehend vor. Häufiger werden unvollständige Konstruktionen mit bindenden Pronomen *milline*, *missugune*, *kui* gebildet. Als unvollständige Konstruktionen treten häufiger Substantiv- und Adjektivphrasen auf. Unvollständige *missugune*-Konstruktion unterscheidet von den anderen dadurch, dass der inhaltliche Kern vor dem erklärenden bindenden Pronomen sein kann. Solch eine umgedrehte Wortfolge würde eine nicht korrekte Bildung der *mis*- und *milline*-Konstruktionen mit sich bringen.

Das Vorkommen von interrogativsatzartigen Exklamativsätzen ist am häufigsten vor allem in belletristischen Texten (erste Verwendung schon in den 1890 Jahren). In den Medientexten vermehrt sich die Verwendung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts – zum Ende des Jahrhunderts kommen schon alle betrachteten Konstruktionen vor. Am häufigsten wird im Konstruktionenvergleich in den belletristischen Texten und

Medientexten der interrogativsatzartiger *missugune*-Exklamativsatz verwendet. Zum Beispiel in den belletristischen Texten der 1980er Jahre kommt es bei 100.000 Wörtern 14 mal vor. Eine häufigere Verwendung bedeutet, dass eine Konstruktion im Vergleich zu den anderen produktiver ist, es gibt mehr Anwendungen im neuen Sprachgebrauch und sie ist offen für Veränderungen.

Deklarativsatzartige Exklamativsätze, die in der vorliegenden Arbeit 145 mal vorkommt, ist in dem Analyseteil in zwei Hauptgruppen aufgeteilt – Exklamativsätze mit Satz- und Phrasenpartikeln (entsprechend 63% und 37%). Am meisten kommt in den belletristischen Texten und in den Medientexten unter den Exklamativsätzen die *küll*-Konstruktion vor. Die Exklamativsatzkonstruktionen mit Satzpartikeln treten sowohl in SV- als auch in VS-Wortfolgen auf. Der Satzpartikel *küll* trägt eine betonende Funktion vor allen vorgekommenen Phrasentypen, dabei sind die häufigsten Verb-, Adjektiv- und Substantivphrasen.

Bei der Konstruktion mit Satzpartikeln ist in der vorliegenden Arbeit auch der Mischtyp unterschieden, wo zusätzlich zum Satzanfangspartikel *küll*, *kus* häufig auch ein, den Inhalt intensivierender Phrasenpartikel vorhanden ist. Meistens ist das *ikka*.

Der Exklamativsatztyp mit Phrasenpartikel kommt nur mit VS-Wortfolge vor und die Konstruktionen werden meistens von einem Predikat *olema* 'sein' gebildet, der im Satz mehrere Funktionen haben kann (z.B. Prozess, Zustand). Zudem kommen die Exklamativsatzkonstruktionen mit Partikeln nur in bejahender Form vor. Bei einer Negation würden die Konstruktionen ungrammatisch werden.

Die Verwendungsdynamik der deklarativsatzartigen Exklamativsätze kann man vor allem im Korpus für belletristischen Texten beobachten und im kleineren Maße auch in Medientexten. In den belletristischen Texten kommen am Anfang des Jahrhunderts meistens nur Exklamativsatzkonstruktionen mit Satzpartikeln vor. Die erste Konstruktion mit einem Phrasenpartikel erscheint in den belletristischen Texten in den 1930er Jahren (*aga*), in Medientexten aber erst in den 1980er Jahren (*ikka*). Im Medientextkorpus vermehren sich deklarativsatzartige Exklamativsätze in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

In beiden Konstruktionen treten unerwartet viele Substantive mit einer skalaren Bedeutung auf (interrogativsatzartige Exklamativsätze 44%, deklarativsatzartige

Exklamativsätze 35%). An zweiter Stelle der Verwendungshäufigkeit sind Adjektive, dessen Bedeutungsskalarität in der vorliegenden Arbeit ebenfalls näher betrachtet wurde. In den Exklamativphrasen unterscheiden sich skalare, begrenzte und extreme Adjektive, in Sonderfällen auch nichtgraduierte Adjektive. In den beiden Exklamativsatztypen sind gerade die skalaren Adjektive (*pikk* 'lang') häufiger vertreten. Seltener werden Exklamativphrasen von begrenzten (*haige* 'krank') und extremen (*suurepärane* 'großartig') Adjektiven gebildet. Das Vorkommen von nichtgraduierten Adjektiven (*kuldne* 'gold') als Inhaltskern der Exklamativphrasen ist nur bei übertragenen Bedeutungen möglich, denn in dessen Bedeutung ist der Grad der Eigenschaft normalerweise schon begrenzt.

Aus den untersuchten Materialien der vorliegende Masterarbeit geht hervor, dass in den Exklamativphrase der vollständigen Exklamativsatzkonstruktionen am häufigsten Substantive mit einer skalaren Bedeutung vorkommen. Von der Verwendungshäufigkeit liegen an zweiter Stelle die Adjektive. Daraus folgt auch, dass in den beiden Texttypen häufiger interrogativsatzartige Exklamativsätze vorkommen, wodurch diese offener für Veränderungen sind. Deklarativsatzartige Exklamativsätze sind in den estnissprachigen Korpora nicht so weit verbreitet.

Lihthitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Olga Tarabarova

(sünnikuupäev: 07.03.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihthitsentsi) enda loodud teose „**Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon 20. sajandi kirjakeeles**”, mille juhendaja on professor Helle Metslang,
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihthitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23. mail 2014